

НОРМУРОД НОРҚОБИЛОВ

БЕКАТДАГИ ОҚ УЙЧА

Ҳикоялар ва қиссалар

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА КОНЦЕРНИ
БОШ ТАХРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 2000

Тоганинг маъракасидан сўнг Нортўхта участкавой бошлик уч отлик Қоровойнинг изидан тушдилар. Аммо унинг чангини ҳам тополмадилар. Ит кумга синггандай ғойиб бўлганди.

Орадан ой ўтиб, чўпонлар уни бўрилар тўдасида юрганини айтишди. Уларнинг тахминига кўра, Қоровой чоғроққина бўрилар тўдасини бошқараркан. Шунга карамай, қишлоқ аҳли баъзи тунлари мозортепа тарафдан чўзиқ ва хазин увлашни эшитиб қолишарди.

КОЯЛАР ҲАМ ЙИҒЛАЙДИ

Қисса

Тонг азонда ҳовлидан тўрт ит билан чикиб кетган Эрназар полвон кечки пешинга яқин Кўктойнинг чалаўлик жасадини отга ўнгариб қайтди.

У пешвоз чиққан ўғилларига хўмрайиб боқаркан, итга биринчи бўлиб қўл чўзган иккинчи ўғли — Кўчарга дағал оҳангда, хазр бўл, деди-да, бошқа бирига, дорихалтани опчик, деган маънода им қокди. Сўнг отдан тушиб, хашаклар устига ётқизиб қўйилган Кўктойнинг тепасига борди. Букланган қамчи кети билан лунжини кашлаб, бир зум ўйга толди. Кейин енгларини химариб, қўлларини олдинга чўзди. Кимдир об-тобага югурди. Эрназар полвон, итдан кўз узмай, қўлларини ювди, яхшилаб артди. Итнинг бош томонидаги дорихалтани ёнига тортиб, чўккалади. Орада ҳеч сабабсиз атрофдагиларга норози қараб қўйди. Сўнгра итнинг қорни ва бели аралаш танғилган қон юки чорсини охиста ечиб, жароҳатни кўздан кечирмоққа тушди. Айиқнинг ўткир тирноқлари итнинг баданига хийла чуқур ботган, қўшқафт кенглигидаги тери шалвираб осилиб тушганди. У тери бўлагини авайлаб тутиб, қон силкиб турган жароҳатга пешонаси тиришиб боқаркан, танглайини тақкиллатди-да, тутинглар, деган маънода томоқ кирди. Кўктойнинг боши ва оёқлари бақувват қўллар исканжасида қолди. Дастлабки муолажада ит ринг демади-ю, аммо қорамтир ва қўланса малҳам суртилаётганда, азобга чидаёлмай, ангиллаганча сийиб юборди.

Сийдик кўлларига сачраган Кўчар ирганиб афтини буриштирди. Аммо ота бир қараб кўйгач, чехраси сокин тортса-да, ички захрини ўглига сочишдан ўзини тиёлмади: «Нари тур, соя тушираяпсан!» Бироқ бола пинак бузмади. Бобосиникига ўхшаб кетадиган жиддий ва тўнг қиёфасига қайсарлик ифодаси калкиб, килт этмай тураверди.

— Беккул, сенга айтаяпман! — Кўчар полвон овозини сал баландлатди. — Нарн тур!

Бола кимир этмади. Бобосининг алохида эътиборига сазовор бу бола ўз дарди оғушида ёнарди. Бобоси азонда эргаштириб кетган Зийрак отли итининг тақдирдан хавотирда эди у. Сирасини айтганда, қолган итларнинг тақдири бошқаларни ҳам қизиқтирмоқда эди. Аммо буни отадан сўраб-суриштиришга ҳеч қайсиси ботинмас, ўзи оғиз очишини пойлашарди.

Эрназар полвон муолажани тугатиб, қаддини ростлагач, теварақдагилар унинг афтига жонсарак боқишди. Отанинг кайфи тирриқлиги юзидаги ҳар бир мўйдан акс этиб турарди. Бундай пайтда унинг чурқ этмоғи кийин. Яхшиси, ҳозир сўз қотмаган маъкул. Гап очган одам барака топмайди, бекорга дили сиёх бўлгани қолади. Буни билган ўғиллари аста тарқалиша бошлаганида, тўсатдан ховлини отанинг гулдирак овози тугди.

— Эй-й, онаси байталлар, қаёққа?!

Ўғиллар жой-жойида тош қотиб, у томон ўгирилишди. Ота Кўктой чўзилиб ётган ердан берирокда нимтажанг қиёфада гўдайиб турарди.

— Анову кизбет қаерда? — деб сўради бир оздан сўнг ўртанчи ўғли Ўсарнинг ховлиси томонга ишора қилиб.

Отанинг овозида укасига нисбатан ададсиз ғазабни хис этган катта ўғил — Сардорнинг юраги увишди.

— Ишда эди, кеп колар, — деди нафаси ичига тушиб.

— Кўй сўйдиларингми?

Эрталаб бунақа гап бўлмаганди. Бундан чикди отанинг кайфияти жудаям чаток. Феъли айниб турганда, у албатта кўй сўйдиради. Бундай пайтда қозон тўлиб гўшт қайнашини, ўғилларининг бир жойда жам бўли-

шини, қир тумшуғидаги деворсиз ҳайхотдек ховлиси невараларининг шовқинига тўлишини хуш кўради. Аммо гўшт пишмагунча ўзи даврага яқин келмайди. Ховли этаги ҳисобланмиш қир тумшуғига қоя янглиғ чўкиб, узоқ-узоқларга жимгина тикилиб ўтиради. Нимадан кайфи бузилгани кўпинча сир бўлиб қолаверади. Шунга қарамай, ҳар сафар дастурхон бошига очик юз билан келади. Бир лаган этни паққос тушириб, сўнг кекира-кекира, невараларини олиштиради. Шунчаки кўнгилхушлик учун эмас, росмана кураштиради. Йиқитганларни алқайди, йиқилганларнинг отасини сиқувга олади: «Кимга тортган бунинг? — дейди хўмайиб. — Эрназар полвоннинг томирига ўхшамайди-ку. Илиги пуч, ҳар куни қуйрук билан боқиш керак. Эмасам, эрта бир кун одамнинг юзини ерга қаратиб кўяди. Емаса, ўзимга айт, қамчининг остига оламай». Бола учун думба ейишдан ортиқ азоб йўқ. Билади, бобоси гапини ҳавога совурмайди. Ўша кундан эътиборан йиқилган шўрлик унинг назоратига тушади. Гоҳ эрта пешинда, гоҳ тушга яқин бобонинг овози гумбурлаб қолади. Эрназар полвоннинг таъбири билан айтганда, пуррик¹ невара бўйин эгиб, унинг қошига боради. Бобо, кўлида букланган қамчи, кўзи билан олдидаги лаганга ишора қилади. Бола бечора думба емайди, азоб ейди. Аммо бу билан бобонинг иши йўқ. Ўғил бола полвон бўлиши керак, тамом-вассалом. Шунингдек, хушрўй болаларни ҳам жини севмайди: «Ул деганлари харсанг тошдай дағал бўлсаякан, қизбетдан полвон чиқармиди», деб ўйлайди. Шу боис, ўртанчи ўғли Ўсарни унча хуш кўрмайди. Бечоранинг бирдан-бир айби — хушсуратлиги ва давра айланмаслиги. Беш ўғлидан фақат угина бел тутмайди. Лекин келбати акалариникидан сира қолишмайди. Полвонқомат. Бир оз димоғдорлигини демаса, ёмон йиғит эмас.

Уч ой бурун Эрназар полвон унинг уйини тушириб берган. Эндиликда ўртанчи ўғил қирнинг этагидаги чоғроққина ховлида кўҳликқина қайлиғи билан алоҳида туради. Қолган ўғилларининг ховлилари ундан берирокда — қир бағирлаб тушган. Ўғилларининг ховли-

---

¹ П у р р и к — кучсиз

сида неки сир-синоат бор, бариси ота ховлисига яккол кўриниб туради. Табиий, ота бу ишни атай қилмаган, қишлоқнинг жойланиши шунақа. Пастдаги Тошлисой бўйидан қир бағирлаб юқорига ўрлаган. Қишлоқ ҳақида куйидаги ривоят мавжуд: эмишки, бошда тоғларни яратган Аллох, тоғлардан сўнг ҳосилдор ерларни бунёд этмоққа киришибди. Ўша иш жараёнида унинг улкан кетмонидан бир сиқим соз тупроқ мана шу тоғу тошлар орасига тушиб қолган экан. Қишлоқ аҳли тилида «қир» деб аталувчи бу масканда одамнинг жонидан бўлак ҳамма нарса битади. Муъжаз бу қишлоқ ташқи дунё билан тоғлар оралаб ўтувчи торгина тошйўл билан боғланади. Қишлоққа ким кириб келаяпти, ким чиқиб кетаяпти — баралла кўзга ташланиб туради.

Эрназар полвон, одати бўйича, йўлга тикилган кўйи аста ерга чўқаркан, жойлашиб ўтиргач, ўғилларининг ховлисига бир-бир кўз ташлаб чикди. Аммо ҳар доимгидек кўнглида ички бир ғурур хис этмади. Бехос ҳаром нарса чайнаб кўйган одамдек, дилгир бир кайфиятда Ўсарнинг ховлисига тикилиб қолди. Тевараги пастак қалама тошдевор билан ўралган ҳовли юзида дуркунгина келинчак гимираб юрар, ўғлининг улови — мотоцикли кўринмасди. Ўсарнинг ховлисига тикилган отанинг кўзларида бу сафар адоватга ўхшаш совуқ ифода учкунламоқда эди. Кураш тушмас, бу хушсурат ўғлига нисбатан отанинг кўнглида аввалдан англрсиз шубҳа яшаб келарди. Бугун тасодифан ўша нарса ойдинлашгандай бўлди. Эски рақиби Сами чўлоқ жирканч бир нимага шаъма қилдики, Эрназар полвоннинг бугунги кайфиятсизлиги мана шундан эди.

Эрназар полвон унга уйга қайтаётиб муюлишда дуч келди. Адоватлари ички, муомалалари хўжакўрсинга эди.

Сами чўлоқ эшагини «хих»лаб, йўлдан четланаркан, бароқ қошлари остидан эгар қошидаги ярадор итга истехзоли боқди.

— Ҳа, Эрназарвой, насл тозалаяпсизми? — деди ошкора киноя билан.

Эрназар полвон унинг анчагина дадил тортиб қолганидан ажабланса-да, энсаси қотганини билдирмасликка тиришиб, «ҳим-м» дея ноаниқ жавоб қайтарди.

Кейин тезроқ ўтиб кетмоқ максасида отини қичамоқчи бўлди-ю, итни ўйлаб бу шаштидан қайтди. От лўкиллаган сайин ит инграшиб, қаттиқ азоб тортмоқда эди. У от бошини сал четга бураркан, Сами чўлоқнинг савол аломати билан тикилиб турганини сезиб, одоб юзасидан яна «ҳим-м» деб қўйди.

— Бу ишингиз дуруст, Эрназарвой, — деди Сами чўлоқ жойидан жилишни хаёлига келтирмай. — Эмасам, дунёни хашакилар босиб кетади. Янаги йил шу итдан урчиган бирорта кучукваччани бизга берасиз-да, а, Эрназарвой.

Эрназар полвон ёнламасига унга назар соларкан, Сами чўлоқнинг тиржайиб турганини кўриб, кўнглига шубҳа оралади: «Намунча иршанглаб қолди, бу чўлоқ?»

— Ўша кун келаверсин-чи, — деди сўнг, нега тиржаясан, деган маънода унга жиддий тикилиб.

— Кеча бозоржойда Ўсарни кўрувдим, — деди Сами чўлоқ қўлидаги халачўпнинг миخلي учини тўқим бошига нуқиб. — Боласи тушмагур, шайтонгина, Эрназар полвоннинг уруғини кўпайтирмоқ илинжида юрганга ўхшайди.

Эрназар полвоннинг ранги бир тус оқариб, унга қаттиқ тикилди.

— Акилламай очикроқ гапиринг! — деди сўнг. — Хўл ўтиндай писилламанг кўп!

— Кўрганимни айтаяпман-да, Эрназарвой, — Сами чўлоқ унинг юзидаги ўзгаришни диққат-ла кузатаркан, бот илжайди. — Сомсахонадаги жувонлардан бирини улингизга иккинчи хотин қип ижабламасангиз, деб кўрқаман. Ўсарвойнинг кадам олишлари чатокрок. Лекин шаҳарди қизларидан сал хазр бўнг, енгингиздан кириб, ёқангиздан чиқади-я.

— Бу гапга жавоб берарингиз бор! — Эрназар полвон беихтиёр қамчисини ўнғай тутди. — Тагин эртага тухматнинг шалтоғига тийганиб юрманг! Аямаслигимни биласиз-а?!

— Худога шуқр, етти томиримдан тухматчи чикмаган, — Сами чўлоқ унинг шаъмасидан зигирча чўчимай, кўзларига рўйи-рост тикилди. Орада халачўп кети билан сийрак тукли иягини қашлаб қўйди. — Ҳақ гап бўлса, отангни аяма деганлар. Ахир биз эски кадрдон-

лармиз-ку. Кўзга қаранг, деб оғиз чарчатиб турганимиз бу. Наслингиз айнимасин, деймиз-да. Буни сиз ёмон кўрасиз-ку. Биз-ку майли, улар гапимизни сонламайди. Сизнинг йўригингиз эса бўлак... — Сами чўлок кейинги гапларини ошкора истехзо билан илова қилди: — Тагин Ўсарвойни уриб-нетиб юрманг-а. Ёшда, кони қизиқлигига боради. Сизнинг ёшингизга борса, қуйилиб қолар. Э, буйтиб ачувланманг, Эрназарвой. Ачувингиздан ҳатто эшагим кўриқиб кетаяпти. Энди отни четга олинг, йўлдан қомайлик. Хих, жонивор!

Сами чўлок эшагини кичаркан, эгар қошидаги итга маъноли қараб қўйди. Хунук афти илжайишдан янада буришиб-тиришиб кетди.

Йўл ўртасида кўнгли шубҳа-ю, гумонга тўлганча туриб қолган Эрназар полвон ортиқча сўз қотиб, ижиклашиб ўтиришни ўзига эп кўрмади. Эски рақиб тирноқча алдамаётгани кундай равшан эди. Негаки, бу хил рақиблар ёлғонламайди. Ҳақиқатни ошқор этиб, хузур қилишни яхши кўрадилар.

Эндиликда Эрназар полвон ич-ичини тўхтовсиз кемайраётган шубҳа-гумондан дилгир тортиб ўтираркан, ховлидаги ҳаракатни сезиб, аста ортига ўтирилди. Ўғиллари жонлик сўймоқ кўйида куйманишар, ховли саҳнида неваралари чопқиллашиб юрарди.

У норғул-норғул ўғилларининг ҳаракатини зимдан кузатаркан, кўнглида ожиз илинж туғилганлигини сездди: «Балки гумондир. Сами чўлокқа шундай кўрингандир. Бирон ноҳўя қилиғини сезишса, акалари жим турармиди. Ҳаммасининг танглайини ҳалол лўқма билан кўтарганман, кўзимга чўп суқишмас». Аммо шубҳа илинждан кучли эди. У бор кучи билан отанинг елкасидан боса бошлади: «Сами чўлокнинг буйтиблар иршайишига қараганда, бари чинга ўхшайди. Эмасам, оғиз ботирлик қилишдан ҳайиқарди. Тухматдан кўрқарди. Азалдан итдай симанглаб, йўқ ердаги нарсаларнинг исини олиб юради у. Кечга томон уйига бостириб борсаммикан? Йўқ, кети билан кулади кейин. Яхшиси, улди кутайин. Бетма-бет гаплашай. Чин бўса...» Эрназар полвон у ёғини ўйлагиси келмай, тагин Ўсарнинг кулбаси томон тикилди. Ўғлидан хануз дарак йўқ,

юқори ҳовлидаги ҳаракатни сезган келини ёлғизоёк сўқмоқдан шу тарафга ўрламоқда эди.

Эрназар полвон ундан кўз узиб, яна тошйўлга тикилиб қолди.

* * *

Невараси Беккул бақамти келганида, Эрназар полвон хануз тошйўлга бокиб ўтирарди. Боланинг ташрифи ёкмаса-да, аммо унинг катталардек жиддий, бир оз викорли қараб туриши беихтиёр кўнглини илитди. Жилмаймоққа уринди-ю, бироқ уддасидан чиқолмади. Юзига тиржайишга ўхшаш бемаъни кулгу тепчиди. Буни ўзи ҳам сезиб, яна тош йўлга юз ўгирди. Ўсарнинг қораси кўриниши билан юрагидаги шубҳа тумандек тарқалиб кетадигандек, йўлга илҳақ термилди. Асли эса ўзига тортган неварасини азбаройи яхши кўрганидан, ҳар қандай кишини тош қотириб қўядиган ўткир нигоҳидан болани авайлаган эди. Ҳақиқатда, унинг қараши жуда оғир, жиддий тикилса, унча-бунча одамнинг бардош бермоғи қийин эди.

У неварасини хануз ортида серрайиб турганини сезиб, нима дейсан, деган оҳангда томоқ кирди. Худди шуни кутиб тургандек, бола тилга кира қолди.

— Итим қани, бово?

Эрназар полвон жавобдан қочиб, оғир тебранди. Бошқа пайт неварасининг саволи малол келмаган, тўрт оғизгина гапини ундан дариф тутмаган бўларди. Бироқ ҳозир юрагига қил сизмас, бутун фикри-зикри ўғлида эди. Тезроқ Ўсар келса-ю, масаланинг тагига ета қолса. Шу тобда шундан ўзгасини истамасди.

Бола бетокатланди шекилли, оёқлари остидаги тошлар шиқирлади. Эрназар полвон аста ўша томонга кўз солди. Беккул ялангоёқ ҳолда чағир тошларни босиб турарди. У бир зумга таажжубланди: «Оёқлари оғри-маганини бунини». Салдан сўнг таажжуб, қизиқиш билан алмашинди. Унинг оғир нигоҳи пастдан юқорига силжиди. Боланинг ўнг тиззасидаги кўндаланг чандик ҳам назаридан четда қолмади. У неварасининг пишиқ ва бўлиқ жуссасига бошдан-оёқ разм соларкан, нигоҳи

яна чандикда қотди. Хотираси тубидан ўша кунги воқеа секин қалқиб чиқди.

Аслида у хузурланиб эслайдиган воқеа эди. Ўшанда Эрназар полвон отини сойдан сувлатиб қайтаётган эди. Юқорилаётиб, бетда иккита қўшни итга таланаётган Зийракка кўзи тушди. Шўрлик ўзини идора этолмай, итлар оёғи остида вангиллаб ётарди. Эрназар полвон, хай, деганча бўлмай, сўкмоқ бошида Беккул пайдо бўлди-да, қўлидаги қалтагина қалтак билан итларга ташланди. Итлар урушига одам боласи аралашса кизиқ манзара ҳосил бўларкан. Чанг-тўзонда итлар юмалашган, юмдалашган, бола ўнги-сўлига қарамай, уларни савалаган, итларнинг акиллашлари-ю, боланинг бақириб-сўқинишлари оламни тутган эди. Катталар журъат этиши қийин бўлган ишни бола туппатузук эпларди. Бўралаб сўқинишлари ҳам катталарникидан сира қолишмасди. Эрназар полвон неварасининг тап тортмаслигидан ҳам қувониб, ҳам ташвишланиб турганида, тўполон пайтида аллақерда улоқиб юрган бошқа итлари пайдо бўлиб қолди. Оқибатда, икки бегона ит базўр жон сақлаб, қочишга зўрға улгурдилар. Голиблар уларни эшиккача таъқиб этиб бордилар. Бир оздан сўнг Эрназар полвон неварасини энишдан чиқаверишда кўрди. Ўнг тиззаси қонга беланган бола итлари олдида мағрур қадам босиб келарди...

Ўша ходисани эсласа, Эрназар полвон хануз масрурланади. Неварасини қучиб эркалатгиси келади. Бироқ бу хил хусусиятлар табиатига зид бўлгани боис, ҳар сафар ўзини тияди. Болани йигит санаб, шунга яраша муомала қилмоқчи бўлади-ю, аммо неварасининг бола феъли бунга ҳам изн бермайди. Мана ҳозир ҳам бобосининг дилгир қайфияти билан зиғирча иши йўқ, болаларга хос қайсарлик билан итини сўроқламоқда эди. Бир жиҳатдан бунга ҳаққиям бор, негаки Зийракни жуда яхши кўрарди-да у.

Ўтган воқеани эшлаш мабойнида хийла майин торган Эрназар полвоннинг жавобиям шунга яраша бўлди.

— Итинг товда қолди, болам.

— Нимага қолади? — Бу гал боланинг овози зардага тўла эди.

— Шу... жондорлар билан бир майдон ўйнашиб кайтади-да.

— Ўтирик¹, — Боланинг қалин лаблари чўччайди.

— Унда қолганлари қани?

— Улар ҳам қолди, — Эрназар полвон қуруқ ерга ёнбошламоқ хаёлида улкан гавдасини бир ён ташлаган жойида, негадир, тагин фикридан қайтиб, қаддини ростлади. Кейинги гапини янада осойишта оҳангда айтди: — Кўктой шўхлик қиламан, деб йиқилиб тушганди, опқайтдим.

— Алдаманг!

Эрназар полвон боланинг овозида ўзгариш сезиб, ялт этиб унга қаради. Неваранинг миждалари хиёл намланиб турарди. Бундан бобонинг қаҳри келди.

— Отиб ташладим, — деди ростига кўчиб. — Агар кўзингни сийдигини оқизсанг, сениям аяб ўтирмайман!

— Яхши эди-ку, — деди бола ич-ичидан хуруж қилиб келаётган жудолик аламини базўр ютиб. — Яхши кучук эди у.

— Қилиғи яхши эди, — Эрназар полвон тагин йўлга кўз тикди. — Зоти паст жониворнинг қилиғи ҳамиша ярашимли бўлади. Қишда тевадан жондорлар энсин эди, кўрардинг ўшанда итингни қилиғини. Қўра бир ён қолиб, момонгни қўйнига уриб кетарди унинг. Бундай итни тирик қолдириб бўмайди. Иссиғида йўқотган тузук.

Бола итини момосининг қучоғида тасаввур этолмагандек, яшашга нолойиқлигини ҳам идрок этолмади. Кўзига бобоси ёмон кўриниб, кўнглида унга нисбатан адоват хисси уйғонди. Алаמידан оёғи остидаги чағир тошларни тепкилаб ташлагиси келди. Аммо бобосидан хайиқди. Итини қўмсаб, чуқур хўрсинди. Чинданам, Зийрак эсли ва ўйноқи ит эди. Бола у билан ҳеч зерикмасди. Итига жўраларининг ҳаваси келарди. Мана энди, шундай яхши итни бобоси отиб ўлдирибди.

— Зоти зўр дегандингиз-ку, — деди у алами зўрлигидан, тап тортмай. — Ўзингиз мактаб, ўзингиз отибсиз. Нега отдингиз?

---

¹ Ўтирик — ёлғон.

Боланинг дадиллиги Эрназар полвонга хуш ёқиб, унга зимдан қараб қўйди: «Ўзимга тортган, ҳеч балодан қайтмайди бу, — деб ўйлади. — Тоза палакнинг тоза меваси-да...» У неварасига ичида туфлаб, уни суҳбатга лойиқ топди.

— Агар кўзингни ёшлаганингда, камчиннинг тагига олардим лекин, — деди салобатли оҳангда. — Йиғламай, димоғимни чоғладинг. Тўғри, итингни зоти ёмон эмасди. Лекин қонида қўрқув бор экан. Ўша қўрқув етди бошига. Эмасам, уни отиб менга зарилмиди.

— Ҳовлида юрарди ўйнаб, эслигина ит эди-да.

— Унинг фақат ҳовлида ўйнаб қолмайди-да, — деди Эрназар полвон тенгига гапиргандай салмоқлаб. — Эрта бир кун илиқиши бор, зурриёт қолдириши бор. Бемаза қовуннинг уруғи сероб дегандай, ёмон ит тез кўпаяди. Кейин юрасан кўрангни кўриқлашга тузук-рок ит тополмай. Шунинг учун бундай итларни аяб ўтирмаслик керак. Жонлими, жонсизми — ҳар нарса-ниям асила яхши...

Табиий, бола бобонинг фалсафасини идрок этолмади. Шу боис, баттар чучанглади.

— Бошқалар ундай қилмайди-ку, ана, итлари бема-лол юрибди.

— Бошқалар билан не ишинг бор, болам, — Эрназар полвон йўлга ғамнок тикилди. — Ҳар ким ўзича яшайди. Бировнинг улапаси¹ енгингга ямоқ бўларми-ди.

— Кўктойингиз дурустмиди? — Боланинг қовоғи янада осилди. — Ана ётибди-ку, қонига беланиб. Керак бўлса, у Зийракдан чўчирди.

— Чўчимасди, — Эрназар полвон Кўктой ётган томонга кўз кирини ташлаб қўйди. — Андиша қиларди. Зўр хамиша андишали келади. Итинг ўзи сал ўпқароқ эди. Сендан пишанг оларди-да. Яхшиси, сен Кўктойнинг томоғига қараш. Тузалса, сенга бераман. Юрасан бирга-бирга қўйларни бокиб.

— Керакмас унингиз.

— Нимага?

— Ўлгудек бадкавок.

¹ У л а п а — йиртиш.

— Зўр шундай бўлади-да.
— Овозиям хунук.
— Кучига яраша-да. Нима пишакдай миёвласинми сенга.

— Барибир ёмон кўраман уни.
— Айувга якка ўзи от қўйди.
— Қолганлари-чи? — Боланинг кўзларида кизиқиш аломати ёлқинланди.

— Қолганлари айувни кўриши билан чотини хўллаб қўйди. Зийрагинг эса бутимнинг орасига уриб кетди. Кейин мен унинг манглайдан отиб ташладим.

— Анову иккиси-чи?
— Уларниям отдим.
— Айикни-чи?
— Тегмадим унга. Ахир мен айув овига чикмадим-ку.

— Кўркдингизми?

Эрназар полвон кулимсираб, йўк, деган маънода бош чайқади.

— Мен эса айикни отардим! — деди бола кўнглида суюкли итининг ўлимига сабабчи бўлган айикка ғазаб хис этиб. — Катта бўлай, кўради у мендан!

Эрназар полвон тошйўлдаги қорани кўриб, хушёр тортди.

— Анову келаётган Ўсар амакингми?

— Йўк.

— Ким?

— Салим пучтачи.

— Ўсар амакинг худди итинга ўхшайди, серкилик, — Бу гап Эрназар полвоннинг оғзидан бехос чиқиб кетди. — Агар ит бўганида униям отардим!

— Нима, амаким ҳам кўрқокми?

— Ундан баттари!

Эрназар полвоннинг тиззалари устида ётган қўллари енгил титраб, этдор афти қорамтир тус олди-да, йўлга ғазаб билан тикилиб қолди.

— Амаким яхши-ку, бово, — деди бола норози оҳангда. — Керак бўлса, у отамданам зўр.

Ўртанча ўглининг Кўчар полвондан зўрлиги Эрназар полвоннинг нафсониятига тегди. Неварасига шубҳаланиб қаради.

— Нима, олишдими улар?

— Йўқ.

— Нега унда отангдан зўр бўларкин у?

— Ачувим кўзиса ҳаммангдан зўр бўп кетаман дейди-ку доим.

— Айтаверади-да, — Эрназар полвон истехзоли кулимсиради. — Қизбетдан ҳечам зўр чиқмаган.

— Амаким зўр, — Бола унга ошқора норозилик билан боқди. — Ҳаммадан зўр у.

— Бобонгданами?

Бола бобосининг улкан келбатини бошдан-оёқ кузатаркан, бобом ҳаммадан зўр, деган қарорга келди. Кейин фикрини ҳаракатда ифодалаб, аста ўнг ёнига чўккалади-да, бош бармоғини секин сиқиб қўйди.

Эрназар полвон аламли жилмайди. Неварасини суймок, эркалатмок истади. Аммо бунга иштиёқ сезмай, беихтиёр тиззасидан узилган ўнг қўли яна жойига шилқ этиб тушди. Бола унга суйкалиброк ўтирди. Эрназар полвон ўнг биқинида қайноқ вужуд тафтини хис этаркан, бошини секин буриб, искаланди. Димоғида тер ҳиди аралаш гўдақ исини туйиб, хиёл сархушланди. Шунга қарамай, болани эркалатишдан ўзини тийди. Талтайтириб нимага керак, деб ўйлади. Бир оздан сўнг, кетақол, деган маънода гувраниб, томоқ кирди. Бироқ бола ити ўлимининг тафсилотини ҳали тўла эшитмаган, кўзгалмокни хаёлига ҳам келтирмади. Бобо уни аяб, гапни сал бошқача йўсинда олди.

— Бу Каримбойди улидан йиқилибсан деб эшитдим.

У неварасининг жиззакиланиб, ўзини оклашини кутди. Ўшанда, бор жўна, деб ҳайдаб солиш осонроқ кўчарди. Қайдам, бола ҳатто пинак бузмади. Худди бобосидек нописанд кулимсираб қўя қолди. Эрназар полвон унинг бу қилиғида ўзини кўраркан, кетимдан тушган бу ўзи, деб ичидан суюнди. Лекин шунда ҳам унинг қолишига ўзида ройиш сезмади. Энди у негадир «ҳасрат» истарди. Бирдан-бир яқин сирдоши Ғайбулло чолдан эса дарак йўқ, пастдаги кичкина ҳовли кимсасиз эди.

— Ғайбулло бовонг кўринмайди?

— Кетди, — Бола қўли билан кунчиқишга ишора

килди. — Ҳалисарок эшагини миниб анову ёкка кетди.

— Бориб, эркакларга қарашмайсанми?

Бола чап тирсагини бобонинг сонига тираб, ортига ярим ўгирилди.

— Эркаклар қиладиган иш қолмабди-ю, — деди катталардек жиддий бир тарзда. — Бу ёғини энди хотинлар эплашади.

— Кўктой қалай?

— Ётибди ўликдай чўзилиб.

— Бошини кўтармадимми?

— Йўк.

— Эртан туриб кетади.

— Зийрак бояёк ўйноқлаб туриб кетган бўларди. — Боланинг кўзларига адоватли мунг инди. — Қандай қилиб ўлди у?

— Айтдим-ку.

— Айтмадингиз, отиб ташладим дедингиз, халос. — Бола аразлаб, сал сурилиб ўтирди. — Мен ҳар йили ит асрайман, сиз эса ўлдирганингиз-ўлдирган. Ўша айирингизни кўрай... нима қилишимни ўзим билман!

Эрназар полвон бугунги воқеани кўз ўнгида гавдалантириб, мийиғида совук илжайди. Аммо ходиса тафсилотини неварасига сўзлаб беришни хаёлига ҳам келтирмади.

У Маймоқ лақабли айикни беш йилдан бери биларди. Беш йилдан бери итларини ўшанда синаб келарди. Бугун уни паст сўкмоқда кутганди. Аммо Маймоқ кутилмаганда юқоридан келди. Унинг шарпасини биринчи бўлиб Кўктой сизди. Инграшга ўхшаш овоз чиқарди-ю, лекин хурмади. Безовталаниб эгасига қараб-қараб қўйди. Айик оғир лапанглаб, ялангликка чиқкачгина қолган итлар жонсарақланди. Тонгдан буён шу фурсатни илҳақ кутаётган Эрназар полвон, олқиш, дея итларни Маймоққа қарши гиж-гижлади.

Буталар орасидан биринчи бўлиб Кўктой отилиб чиқди. Зийрак унга эргашди. Қолган иккиси ноишонч ҳаракатланди. Итларни кўрган Маймоқ қаддини тиклаб, ғазабкор ўкирди ва кўксига сапчиган Кўктойни бир уриб учириб юборди. Кўктой майда буталар ораси-

га думалаб тушгач, у бошқа итларга хезланди. Хужумдан кўра куткуни афзал билишиб, акиллашга зўр бераётган итлар, Маймоқ олға ташланиши билан изларига бурилиб, ура кочдилар. Зийрак азбаройи кўркканидан эгасининг чотлари орасига уриб кетди. Бу орада Кўктой ўзини ўнглаб, яна айикка ташланди. Маймоқ бу сафар уни гижимлаб отди.

Синов ҳал бўлган, сал ҳаялласа Кўктойдан ажраб қолишини фахмлаган Эрназар полвон сайхонликка отилиб чикди. Осмонга кетма-кет ўк бўшатиб, хайхувлади. Ботирланган итлар тавин хужумга ўтишди. Овозига зўр беришди-ю, лекин ташланишга ботинишолмади.

Туйқусдан қаршисида пайдо бўлган одамзодни кўрган Маймоқ аввалига бир оз шошиб қолди. Сўнг кетига тислана-тислана, бирдан шатолок отиб кочмоққа тушди. Итлар уни хўжакўрсинга чангалзоргача таъкиб этиб борди. Сўнг зўр бир ишни тиндиришгандай, йўртиб изларига қайтаркан, эгасининг ўкига учраб, бирин-кетин ер тишлаб қолишди.

Эрназар полвон биринчи галда Зийракни, кейин қолган иккисини отиб ташлади. Кўктойни эса авайлаб ердан кўтариб олди.

— Айтмадингиз, бово?

Боланинг бот тирғалишидан хаёли бўлинган Эрназар полвоннинг жаҳли чикди. Унинг калта иштони тўсатдан кўзига хунук кўриниб ҳайдаб солмоққа зўр баҳона бўлди.

— Хўкиздай бўп, буйтиб юришинг нимаси? — деди зардаси қайнаб. — Бор, шалворингни кийиб ол!

Бола кетди. Эрназар полвон эса йўлга термилганча қолди.

* * *

Тошйўлда Ўсарнинг қораси кўринганда, куёш уфқка ёнбошлаган, ховлини қовурдоқ хиди тутганди. Таомилга биноан, қўй сўйилганда, аввалига оз-оздан қовурдоқ тортилади. Эт ва шўрва кейин келади. Аммо Эрназар полвон бундай кезларда қовурдоқни унча хушламайди. Шунинг-чун, лаган тўла қовурдоқ кўтариб кел-

ган катта келинини имо билан изига қайтариб, йўлдан нигоҳини олмай ўтираверди.

У Ўсарни бурилишда таниди. Ўғли сой устига ташланган қилқўприкдан мотоциклини роят эпчиллик билан елдириб ўтаркан, йўл-йўлакай ота ховлиси томонга кўз ташлади. У ердаги гавжумликдан жонлик сўйилганини пайқади. Бундан беҳад димоғи чоғланиб, беихтиёр равишда тезликни оширди. Ҳар маҳал айланиб ўтадиган дўнгликка бу сафар мотоциклини тиккалай солди.

— Уловни еди! — Эрназар полвон ўзи сезмаган холда «иҳ»лаб юборди.

Ҳайтовур, йигит ерга юмшоқ тушди. Ўша суръатда ховлисига учиб кирди-да, беқиёс чапдастлик билан уловни чир айлантириб, ховли ўртасида тўхтатди. Сўнг кўркем келбатини тиклаб, юқорига қаради. Ҳаракатини кузатиб турган акаларига қўл силкиб қўйди.

Эрназар полвон унинг «ўпка»лигидан ғижинган эсада, чапдастлигидан мамнун бўлди. Ўғли худди қўпкаридан улоқ айиргандай, унга хушҳол боқди. Бу хил қалтис ҳаракатлар пайтида ота уни яхши кўриб кетарди. Бирок бу хол ҳеч вақт узоқ давом этмас, ўглининг кураш ва улоқдан четдалигини Эрназар полвон сира хазм қилолмасди. Айни шу нарса ота-бола муносабати-га ҳамиша соя солиб келарди. Бу борада улар ўртасида тез-тез «чақин» чакнаб турарди. Айниқса, ўтган кўздигиси кўп ёмон бўлганди. Эрназар полвон юзини сидириб, даврага тушишга ўзини мажбур этганди.

Ўшанда чувилдоқлик Нарман ковчин йиққан-терганини сарфлаб катта тўй берганди. Тўйга ҳар дарадан полвонлар ташриф этиб, хўп ажиб кураш бўлганди. Хуллас, «Туркман полвон» лақабли бир полвон бу даҳанинг энг номдор полвонларини йикитиб, биринчи товоққа эга чиқади. Йиқилган полвонлар орасида Эрназар полвоннинг икки ўғли ҳам бор эди. Ишонгани Кўчар полвон, бахтга қарши, ўша куни йўқ эди.

Аламдан Эрназар полвон оташ бўлиб ёнди. Шу оташ оғушида томошабинлар орасида илжайиб турган Ўсарга рўпарў бўлди.

— Ер бўлдик-ку, туш даврага! — деди.

Ўсар талабгар кутиб, давра бўйлаб бамайлихотир

айланаётган Туркман полвоннинг хайбатли гавдасига боқаркан, йўқ, деди.

— Йигитдай бўп сенам бир бел тутгин! — деди Эрназар полвон ялиниб, ўз навбатида, ор-номусдан қилт-қилт титраб. — Одамни буйтиблар ер кима энди!

Ўсар бош чайкаб, ўзини ортга олди-да, одамлар орасида кўздан ғойиб бўлди.

Эрназар полвоннинг миясига қон тепиб, тўнини ечиб ташлади-да, маҳсичан ўзи даврага тушди. Туркман полвон кўккисдан қаршисида пайдо бўлган талабгорни кўриб, оғзи ланг очилиб қолди. Кейин, бу нима-си, деган маънода ўртакашга қаради. Аммо у шўрликнинг хайрати униқидан кам эмасди. Туркман полвон гарангсиб, Эрназар полвонга юзланаркан, келбатидан полвон ўтганлиги сезилиб турган бу одамнинг номус йўриғида даврага тушганлигини фаҳмлади. Бундан Туркман полвоннинг меҳри ийди. Шунинг баробарида, бўйин товлаш фойдасизлигини англаб етди-да, нима қиларини билмай боши қотди.

Эрназар полвон орага тушмоқчи бўлган ўртакашни четлатиб, рақибининг белбоғидан тутди. Бир силтаб кўксига тортди. Анг турган Туркман полвоннинг оёғи осмондан келишига бир баҳя қолди. У Эрназар полвоннинг кучини хис этди. Буни атрофдагилар ҳам сезди. Бобойни ўртадан олинглар, деб томоқ йиртаётганларнинг уни ўчиб, даврага бир зумлик оғир сукунат чўқди. Туркман полвоннинг ранги сал оқарди, сўнг жилмайди. У Эрназар полвоннинг кучига тан берган эса-да, иззатини қилиб турарди. Бир хаёли унинг белидан даст кўтариб, эҳтиром ила давра четига чиқариб қўймоқчи бўлди-ю, бироқ рақибининг изтироб тўла нигоҳига кўзи тушиб, бу фикрдан қайтди. Агар шундай қилса, Эрназар полвон аламдан ўлиб қоладигандек туюлди. У рақибининг елкаси оша чоллар ўтирган томонга боқаркан, хурматсизлик қилса, обрў топмаслигини билди. Шунда полвон полвонни суяди — Туркман полвон ички чилдан йиқилиб тушган бўлди. Давра бир «гурр» этди. Ўртакаш ҳалол деб топди. Аммо Эрназар полвон кўнмади: «Қилиқ кимай, тузук олиш, отангни жилигига...» деб сўқди. Туркман полвон чинакамига бел тутган бўлди. Ияги Эрназар пол-

воннинг елкасида, оёқларини кериб, бир маромда гувранаркан, димоғига отасининг таниш ҳиди чалингандай туюлди. Ҳид олиб, маза қилаётган жойида, бехосдан гурсиллаб йикилиб тушди. Эрназар полвон унинг ён босганини барибир сизди. Тантилигига тан берди-ю, лекин алами сира босилмади. Ўша куни қўлига зўрлаб тутказилган совринни сойга улоктириб, ховлиси тепасидаги арчазорга биқиниб, йиғлаб олди.

Кечга яқин арчазордан йўгон сўйил кўтариб тушди. Аста келиб, ховли юзида куйманиб юрган Ўсарнинг яғринига бошлаб бир туширди. Ўсар эпчил йигит эмасми, калтакка чап бера-бера, хозиргина отаси чиқиб келган арчазордан паноҳ топди. Калтак еган ерларини силаб-сийпалаб, ичида отасини «Мияси ачиган чол», деб сўқди. Полвон халқини, аҳмоқ, деб янди. Сўнг юрак ёзгани ўртоқларидан бирининг уйига жўнади: «Йиқилдинг нима-ю, йиқитдинг нима, тентаклар!»

Ўша куни курашда қатнашмай, ўз юмуши билан кетган Кўчар полвон ҳам калтақдан бенасиб қолмади. Кутилмаганда елкасига калтак келиб тушганда, у эндигина уйига қайтиб, айвонда чой ичиб ўтирарди. Калтак зарбидан оғзидаги лукмаси отилиб, отасига хайрон боқди.

— Йиқитиб берасан! — деди Эрназар полвон бўғилиб. — Шундай кунда қаерда санқиб юрибсан, а? Йиқитасан, йиқитиб берасан!

Кўчар полвон йўлдаёқ барча воқеадан хабар топган эмасми, хўп, деб кутулмоқчи бўлди. Аммо Эрназар полвон тинчий қолмади.

— Йиқитмасанг, энангни талоқ қиламан! — деди яна калтак тушириб. — Эрназар полвонни ер кип кетди у! Мени ёш бола кип кетди у! Йиқитиб берасан!

Болалари олдида калтак ейишдан орланган Кўчар полвон ўрнидан ирғиб туриб, уйга қочди. Эшикни ичкаридан тортиб, «хўп дедим-ку, дея хайқирди. Йиқитмаган номард», дея бақирди.

Бу гапдан отанинг ҳовури босилиб, ташқарилади. Туркман полвондан йиқилган ўғилларига ғазабкор боқди. Лекин индамади. Худди синовдан ўтолмаган итларга карагандай, уларга бир-бир назар соларкан, қўли-

даги калтакни бошлари оша сирмаб отмоқ истади. Аммо сўнг бу қилиғиниям уларга эп кўрмай, калтакни сомонхона томи четига қистириб қўйди.

Орадан ҳафта ўтиб, Кўчар полвон отанинг аламини олиб берди. Учқўтондаги бир тўйда икки қур айланишдаёқ Туркман полвоннинг оёғини осмондан келтириб урди.

Ота миниб келган отини унга ўнгарди.

— Мин, болам! — деди овози товланиб.

Ўғил итоаткорлик билан отга минди-да, юганга қўл юборди. Бироқ Эрназар полвон юганни бермади. Отни етаклаб, яёв йўл тортди. Кўчар полвон отанинг муддоасини англаб, ерга сакради.

— Қўйинг-гий, ота, — деди қизариб-бўзариб. — Нима қилганингиз бу?!

— Мин, улим! — Ота бот қистади.

Кўчар полвон ёш боладай қизариниб, ўзини йигитлар тўпига урди. Ота ортиқ зўрламади. Отининг бўйнига енгил шапатилаб, тоғларга мароқ билан боқди. Назаарида, тоғлар жилмайгандай бўлди. Ҳатто ёмғир ташлай-ташлай деб турган қоп-қора булутлар ҳам нурга йўғрилгандай туюлди. Кейин нигоҳи билан Туркман полвонни қидириб топди. Уни анча эзгин ҳолда кўрди. Полвон зотининг қисмати курсин, дея ич-ичидан ачинди. Сўнг аста у томон юрди. Бориб уни бағрига босмоқни ўйлади. Аммо ийманди...

Эрназар полвон чуқур хаёлга толган эса-да, кўзи Ўсарда эди. Ўғил отанинг не мақсадда пойлаб турганини гўё сезгандай, юқорига ошиқмас, ҳовли юзида бемақсад тимирскиланиб юрарди. Отага қолса-ку, уни аллақачон ёнига чақириб олган бўларди-ю, аммо ўғлига кўзи тушиши ҳаманоқ дилида тўсатдан туғилган бир андишадан гарангсиб турарди. У гапни нимадан бошлашни билмасди. Бошда бариси осондек эди. Шарҳарда не балчиқ босиб юрибсан, дея ўғлини хадаха қасди-бастига олмоқчи эди. Бироқ унга кўзи тушгач, бу мавзуда сўз очмоқ ғоят мушкуллигини англади. Ота-бола ўртасида мавжуд андиша пардаси кўтарилиб, жирканч бир ҳолни кўрадигандек, эти жинжикмоқда эди. Ўғлининг мотоциклда намоёиш этган қилиғи туфайли бу оғир исканжасидан бир зумга халос топган

эса-да, сўнг тагин ўша ўй гирдобида қолган, назарида, Ўсар унинг тасаввур доирасига сиғмайдиган шундай бир гуноҳи азимга йўл қўйгандиким, фақат масаланинг мавҳумлигигина ҳануз кўнглига озроқ илинж бериб турар, йигитнинг ҳаракатларидан бор ҳақиқатни тўлароқ уқмоқчидай, нигоҳига зўр бермоқда эди. Ўғил эса беэиён ва беғуноҳ бир ҳолатда ҳовлисида тинчгина вимирсиб юрарди. Шунда отанинг дилига беихтиёр шубҳа оралади: «Сами чўлоқ кўпиртирган бўлса-я? Кўнгли кирга оқ нарсаям қора кўринади-ку. Ҳай, аввал суриштирай-чи, кейин бир гап бўлар. Балки ҳеч гап йўқдир». Бу ўйдан Эрназар полвон хийла енгил тортиди. Қовурдоқ хиди димоғига хуш ёкиб, қорни очиққанини сезди. Нигоҳи юмшаб, тунд чехраси мулойимлашди. Борлиқ одатдагидек сокинлик касб этди. У теваракка хушҳол боқаркан, сой ёкалаб ўтган йўлдан эшагини диконглатиб келаётган Сами чўлоққа назари тушиб, тагин кўнглида гумон қўзғалди: «Бу пес, ёлғонламас-ов, — деб ўйлади ичидан қиринди ўтиб. — Минг йиллик алами бор одам ўтирик айтармиди? Айтмайди. Эси бор, ёлғоннинг оқибати ёмон бўлишини яхши билади-ку ахир». Отанинг афти яна тундлашиб, қонталаш кўзларини аста юқорига ўрлай бошлаган ўғлига ўқдек қадади. Ўзича ундан шармсизлик аломатларини қидирди. Йўқ, Ўсар гуноҳсиз бир қиёфада бир-бир босиб келарди. Қарашлари беғубор, лаблари бурчига шўх кулги яширинган. Ота буни кўрмаса-да, ўғлининг одатий феълидан ҳис этиб турарди. У зўрлаб ўзига тасалли берди: «Менинг зурриётим-ку, ҳаром ишга қотинмас. Агар қотинган бўлса, заха еган шохимни шартта кесиб ташлайман-да...»

Заха еган шохни кесиб ташламоқ ўта қийинлигини у ҳали билмасди. Бу хил мушкулот ҳали бошига тушмагани боис, давраларда қариллаб, кўкрак кериб юрарди. Фарзандларидан ниҳоятда кўнгли тўқ эди. Бирортасининг ноҳўя иш қила олиши мумкинлигини ҳатто хаёлига келтирмасди: «Худога шуқр, наслимиз булоқ сувидай тоза, аждодларимиз ҳаромдан холи ўтишган», дея ич-ичидан гурурланиб қўярди.

Ҳаётда у ўз ақидасига эга бўлиб, жониворларнинг энг ўқтами, одам боласининг энг ҳалолоғина худо

берган умрни яшаб ўтмоққа лойик, деб ҳисобларди. Ховлисида жўн ит асрамагандек, номи қора бандасини умуман оstonасига яқин йўлатмасди.

Шундай одам мана энди бир шохи заха еганини сезиб турибди. Албатта, бу ҳозирча гумон. Аммо гумони тасдиқланса-чи? Кейин у ёғи нима бўлади? Заха еган шохимни шартта кесиб ташлайман, дея катта кетаётган эса-да, аслида бу жараён қай тарзда кечишини у ҳали билмасди. Хаёлини турли нарсалар билан чалғитиб ўтирарди.

Кишлоқда ёлғиз угина ўзини дарахтга, фарзандларини эса шохларга қиёсларди. Шохлар деганда, ўғилларини назарда тутар, қизларини эса лоақал новдага арзитмасди. Болаларига туғилганлик ҳақидаги гувоҳнома олишидаги ҳангома ҳозиргача кишлоқ аҳли хотирасида. Эслаб, кулиб юришади. Катта ўғли туғилгач, Эрназар полвон ўзини ҳақиқий ота санаб, от устида кеккайиб, Чувилдоқдаги кишлоқ жамоаси идорасига етиб боради. Котиб ўзга ерлик йигит эди, гоҳ унга, гоҳ қайд дафтарига боқиб, нима, биринчи фарзандингизми, деб сўрайди. Эрназар полвон, эғнида қимматбаҳо чакмон, ҳа, дея бош ирғаркан, сўнг арзитмаган оҳангда кўшиб кўяди: «Уйдаям уч киз бордай эди». Йигит баттар ажабланади: «Сизданми?» Эрназар полвон бу саволдан йигитдан зиёд хайратланади: «Ховлимда бўлгач, мендан-да». Йигит елка қисади: «Унда нега уларга гувоҳнома олмагансиз?» Эрназар полвон унга таажжуб кўзи билан қарайди: «Э, кизгайм қоғоз олинадими?» «Нима, киз бола одам эмасми? — Йигит конун одами сифатида уни пича тергаб, қоғоз тўлдирмоққа киришади: — қани, айтинг бир бошдан, исмлари нима ва қачон туғилишган?» О-о, ўшанда Эрназар полвоннинг терлашини бир кўрсангиз. «Қизим» деган биргина сўзга жамланган қизларининг исмини бир амаллаб топиб айтди-ю, туғилган йилларини буткул чалкаштириб юборади.

Шунга қарамай, у қизларини тузук жойларга узатган. Куёв бўлмишларнинг етти пуштини сўраб-суриш-тиргачкина ризолик берган. Тўй-маъракаларни демаса, шу дамгача қизларини сўроқлаб борган банда эмас. Шунингдек, қиз томондаги невараларини кўпда ўзига

яқин олавермайди. Уларни ўзга дарахт бутоклари, деб ҳисоблайди.

Бу қиёсни Эрназар полвон дарров топмаган. Сами чўлоқ чўлдан қайтиб келган кезлари, саратоннинг қайноқ кунларидан бирида сой бўйидаги ёнғоқ тагида ёнбошлаб ётаркан, тўсатдан кашф қилган бу иборани. Қошида гап бериб ўтирган Ғайбулла чол гўё у ёмби топгандай, унга ҳавасланиб қараган.

— Гапни ўхшатишга жуда устасизда, а, Эрназарвой, — деган танглайини тақиллатиб. — Гапнинг полвонини фақат сиздан эшитамиз. Қойил лекин. Чинданам сиз сербуток азим дарахтсиз. Ана боринг, чинорсиз. Биз эса кундамиз. Ёниб битган, қорайиб кетган тўнкамиз. Шохлашимиз қийин энди, Эрназарвой... Ий-й, сизга ҳавасим келади. Гапингиз ҳам полвон, ўзингиз ҳам. Биз энди...

Эрназар полвон мактовдан сархушланса-да, гапнинг, нишаби қай томонга кетаётганини пайқаб, уни тинчитмоққа уринган.

— Биздан фарзанд, сиздан бўса, эл, қишлоқ қолаятти, Ғайбуллавой, — деган. — Бекорга оғизни тахир қиманг. Бандаси билмасаям, худо билади-ку хизматларингизни.

— Хизматимиз — қайсарлигимиз-да, Эрназарвой. Бундан бўлак нима каромат кўрсатибмиз. Оғир кунда қаватингизда «ҳа» деб турганимни демаса, бошқа нима иш қипмиз?

— Эл писганда, сиз жим турмадингиз, шунинг ўзи хизмат-да, Ғайбуллавой. Эмасам, ҳозир юрардик, юртдан йироқда, чўлди пашшасига таланиб.

— И-и, нима қиласиз одамни овутиб, Эрназарвой, — Ғайбулла чол лойқа инган нигоҳини узоқларга қадайди. — Аммо қўлим Сами чўлоқнинг ёкасида кетади. Қамокка тиктирмаганда, у ерда ўлимич бўп калтак емаганимда, фарзанд кўрардим мен ҳам. Қовуғимга тегишган-да, қовуғимга... Шу-у, Сами чўлоқни кечириб бекор қилдингиз-да. Энди кўрсам, эгим қакшайверди. Элдан чиққанни элга қўшмаслик керак эди.

— Кўзининг сийдигини оқизиб келди-да, Ғайбуллавой.

— Ёмонни яхшилаб бўлмайди, хали кўрасиз, бетга

чиққан сўгалдай, кўп вашига тегади у. Хозирча писиб юрибди. Утроклашсин, тилини бир қарич қимаса, ёлғиз бошимни шартта кесиб ташлайман.

Эрназар полвон ошнасининг гапини ҳазилга бурмоқчи бўлади.

— Бошингиз бизга керак, Файбуллавой. Учраган нокасни деб гаровга кўяверманг уни.

Файбулла чол унинг ҳазилини эътиборсиз қолдириб, аста ёнбошларкан, ёнғоқ шохларига жиддий разм солади.

— Чинданам сиз дарахтсиз, — дейди гудраниб. — Гапни бошлаб топиб айтдингиз. Лекин менинг кўлим Сами чўлокнинг ёкасида кетади. Гўримдаям тинч кўймайман мен уни!

Бу гапни эсларкан, Эрназар полвон кўзлари билан Сами чўлокни қидириб топди. У йўл ёкасида Узунқул подачи билан гаплашиб турарди. Хув наридан эса эшагини қичаб, Файбулла чол келарди. Бояёқ уларни кўрган Файбулла чол бир оз тайсаллаган бўлса-да, аммо ўзга йўл йўқлиги боис, тагин ноилож илгариланганди.

Эрназар полвон секин-аста юқорилаётган ўғлини пакқос унутиб, ички бир қизиқиш ва ачиниш билан уларни кузатмоққа тушди. Қани, нима қилишаркин? Нимага деганда, Файбулла чол Сами чўлок билан ҳалихануз тузук-қурук сўрашмасди. Рўпарў келиб қолишганда, азбаройи қишлоқчилик туфайли бош ирғаб кўйишмаса, қолган пайт кўрмаганга, сезмаганга олишади. Бирок ҳозир орада Узунқул подачи ҳам бор эди. Файбулла чол у билан жуда иноқ — кўришганда сўрашмасдан ўтолмайди. Қизик, Узунқул подачига чўзган кўлини Сами чўлоққа узатармикан?

Бу орада кўча ўртасидан келаётган Файбулла чол эшагини йўл ёқалатди. Боши сой томонга ўгирилган — гўё уни томоша қилаяпти. Бирок бу зайлда ўтиб кетиб бўлмасди. Ахир йўлда тош эмас, одам боласи турарди. Оралиқ масофа хийла қисқарганда, Файбулла чол беихтиёр улар томон юзланди.

Эрназар полвон узокдан аниқ кўрмаётган эса-да, дўстининг афтига хижолатомуз бемаъни табассум қалқиганини ва бу ҳол зумда изсиз йўқолиб, унинг ўрни-

ни гезарик бир ифода эгаллаганини сезиб турарди. Нимасини айтасиз, Файбулла чол мушкул ахволда колганди: сўрашмай ўтай деса — Узункул подачи бор, сўрашай деса, Сами, чўлоққа ҳам қўл узатиш керак...

Хайтовур, Узункул подачи фаросатли иш қилди. Узун калтагини судраб, Файбулла чолга пешвоз юрди. У билан кўшқўллаб кўришди. Улар сўрашаётганда, Сами чўлоқ юзини тоғларга бурди. Пинакка хозирланаётган куёшнинг сўнгги нурларидан фусункор тус олган кояларни томоша қилаётган бўлди. Аммо Файбулла чол илгарилаганда, ҳар иккиси ҳам бир-бирларига ялт этиб қарашди. Бошлар, ўлганини кунидан, аста ирғалди. Елкалар эса ёмон тиришди, томоқлар хунук кирилди.

Бу ҳолатнинг нечоғли оғир эканини Эрназар полвон кўриб, билиб турарди. Файбулла чолга раҳми келди. Сами чўлоққа эса адоватли тикилди. Шунда унинг бугун йўлдаги шаъмаси эсига тушиб, сачраб ўғли келаётган томонга қаради. Бирок Ўсар аллақачон ёнидан ўтиб кетган, Эрназар полвон унинг на шарпасини сезган, на саломини эшитганди.

У бир ўйи ховли юзида кур тикиб ўтирган ака-укалари ёнига етган Ўсарни ёнига чақирмоқчи бўлди-ю, аммо пастдаги ҳолат туфайли хаёлида кўзгалган нохуш хотиралар бир зумга ўғлининг дардидан залворлироқ чиқиб қолди-да, ўзи сезмаган ҳолда ўша хотиралар гирдобига шўнғиди.

* * *

— Эй-й, жилғаликлар! Мухлат икки кун, йиғиштир кўчингни! Чўлга кўчамиз.

Бу совуқ хабар кимнингдир юрагига наштардай ботди, кимнидир каловлатди, кимнингдир ғазаб селини қирғоқдан тоширди. Фала-говур, бакир-чакир терак бўйи қўпқон эса-да, охир-оқибат, у пайтларда Сами раис деб аталмиш йўғон, бадқовок, қаҳри қаттиқ кимсага фақат икки киши — Эрназар полвон билан Файбулла мергангина бет бўлди.

— Кўчмаймиз ҳеч қаёкка! — деди Эрназар полвон гапини нуқталаган оҳангда. — Бекорга оғзингни чарчатиб юрма!

— Тошингни тер, аҳмоқ! — деди Файбулла мерган ошнасидан қолишмасликка тиришиб. — Кўчсанг, ўзинг кўчавер, лекин халққа тегма.

— Ўрлик қилманглар! — деди Сами раис от устидан виторли боқиб. — Партия-хукумат қарори бу! Тагин икковингни ҳам чиққан ерларингга тикиб юбормайин! Ҳамқишлоғим деб сийлаганим сайин... Акс холда... — У бармоқларини панжара қилиб кўрсатди. — Уқдиларингми?

Эрназар полвон унинг шаъмасини тушунсаям, моҳиятини тўла идрок этолмади. Бу ахир қандай гап? Тинчгина яшаб турган ерингдан бирдан кўч деб қолса, эшигингга қулф уриб, кўчингни орқала деса. Ахир ҳар бир сўқмоғи таниш ва кадрдон манову тоғу тошларни қандай қилиб ташлаб кетиб бўлади? Соё ёқалаб кетган бор-роғларни-чи? Ёнбағриликка тирмашган узумзорларнинг ахволи нима кечади? Арчазор биқинидаги ялангликда ёйилиб юрган минглаб қўй-қўзиларни қаерга бориб тикиштиради? Тепаликдаги мазор нима бўлади? У ерда ота-боболарининг ҳоки ётибди-ку. Айтишларига қараганда, тақрон чўлга чиқиб пахта экишлари керак эмиш. Ғўзани умрида кўрмаган тоғ халқи бу юмушни эплармикан? Ва яна, шунча ишчи кучи бекорга ётибди, деганларига ўласанми. Эсини танибдики, меҳнатдан қўллари бўшамайди. Ҳар йили тоғ-тоғ мевачева-ю, этни ким бераяпти дейдиган одам йўқ. Умуман олганда, кишини ўрганган турмуш тарзидан бўлак этиб, нотаниш манзилга сафарбар этишга кимнинг ҳақи бор? Нахотки, ҳукумат буларни билмаса?

Эрназар полвоннинг назарида, ҳукумат қўл етмас олисликдаги сирли ва улугвор сиймо эди. Бу ердаги машмашалардан унинг хабари йўқдек эди. Ўзини хон, кўланкасини майдон санаган Сами раис ўз билганича иш тутаётгандек эди. У бу гумроҳлик қаршисида сукут қилолмади. Ўзини ҳақ билиб, ўзича курашга отланди.

Унинг бу ҳаракати ортидан қамоқхона эшигининг шарақлаб ёпилиши билан яқунланди. У энди жуда эзгин эди. Нотаниш муҳит қаршисида, бу дунёда ҳақиқат қолмабди, уйига ўт кетибди унинг, деган изтиробда эшик ёнида шалвираб турарди.

Кўзи нимқоронғиликка кўниккач, деворга тақалган

кўшқаватли тахта ўринларни, тўрдаги стол атрофида кур тиккан бир тўп одамларни илғади. Уларни ўзи каби ноҳақлик қурбони деб билди. Уларни ўзига жуда яқин деб билди. Кўнгли ҳасрат истаб, ўпкаси тўлди. Давра марказида ястанган барзангини ўзидек мард полвон деб ўйлади. У билан ҳасратлашмоқ хаёлида, теваракдаги синчков нигоҳлар кузатувида у томон юрди. Изидан Ғайбулла мерган эргашиди. Хумкалланинг ишораси билан икки киши ўринларидан туриб, уларга жой берди. Хумкалла гап сўрамади. Эрназар полвон гап бошлай қолмади. Чуқур хўрсиниш билан дардини ифода этган бўлди. Ғайбулла мерган содда эди, дарров дард халтасини оча қолди. «Ака», деди ва шу «ака»лаганча бўлиб ўтган воқеаларни юраги тошиб гапирмоққа тушди. Хумкалла чурқ этмай эшитди. Эрназар полвоннинг ғусса тўла кўзлари пастда, ора-сира бош ирғаб, ошнасининг гапларини маъкуллаб тўрди. Юз берган воқеага инсон боласининг бардош бермоғи қийиндек эди. Сами раис юртдан бадарға қилмоқчи бўлса-ю, уни туман катталаридан тортиб, милициягача ёқласа. Кўзларини бақрайтириб инсон шаънини топташса. Бунақа экан, бу олчоқ дунёда яшаб нима қилди энди.

Тингловчиларнинг жимлигидан Эрназар полвон, уларнинг юраги сел бўлиб оқаяпти, деб ўйлади. Бирок бир оз муддатдан сўнг нигоҳини аста кўтариб қараркан, таажжубдан донг қотди. Атрофдагиларнинг қарашлари лоқайд, ҳатто баъзиларининг кўзида истехзо ва эрмак аломатлари учқунлай бошлаганди.

Эрназар полвон дўлвор жўрасининг биқинига бир туртди.

— Деворга гапирманг!

Ғайбулла мерган хушёр тортди. Аввал хумкаллага, сўнг унинг ўнг биқинида ўтирган сўхтаси совуқ йигитга жавдираб қаради. Сўхтаси совуқнинг тиржайиши унга жуда малол келди.

— Мен дардимни айтсам, сен нега иршаясан, энагар! — деди.

Сўхтаси совуқнинг кўзлари сичқон кўрган мушукникидай бежо йилтираса-да, тиржайиб ўтираверди.

Хумкалла бамисоли шер янглиғ оғир нафас оларкан, сўзлари ўша нафас тўфонига қоришиб чиқди.

— Қаерда яшашнинг нима фарқи бор, галварс.
Эрназар полвон кизик аҳволга тушиб қолганди.

Шу дамгача унинг одамлар билан мулоқоти тўйлардаги курашли давралару окшомлари сой бўйидаги гурунлардангина иборат эди. Бариси уни танирди, у ҳам хаммани биларди. Бирор гап таъбига тўғри келмай қолса, полвонларга хос салобат билан жеркиб ташлай-верарди. Ҳеч ким ундан хафа бўлмас, у ҳам бировдан ранжимасди. Бу мулоқотларда ишонч, бағрикенглик, эркалик ва соддалик мужассам эди. Ёмонлик олти тоғ наридаги мавҳум бир тушунча эди. Ёмонлик Сами раис тимсолида юз кўрсатгач эса, Эрназар полвон эртаклардаги пахловонлардек унга қарши кўкрак кериб чиқди. Аммо ҳаёт эртак эмас, қонун кучи билан химояланган Сами раиснинг бир оғиз гапи билан мана энди бутунлай ўзга тоифадаги одамлар орасига тушиб ўтирибди. Бу масканда унинг ҳурматини қилио угришмади. Андиша қонуннинг темир исканжасида майдаланиб, уни чувак юзли, ёқимсиз капитанга муте қилиб қўйди. Юрт, ватан ҳақидаги жўшқин хитоблари терговчининг жиддий, лоқайд нигоҳида бирор маъно акс этмагач, у совуқ саволлар тизимидан иборат тергов қаршисида изғириндан жунжиккан гўдак янглиф чорасиз қолди. «Нега урдинг?» «Раҳбар шахсга қўл кўтаришга нечук журъат этдинг?» Бу хил саволлар замирига жамланган қонуннинг кўринмас, аммо залворли кучи олдида у хўрлик хиссини туйди. Бундан кўнгли синиб, хор хорни тушунар, деган умидда камерадагиларга юрагини ёзмок истаганди. Аммо...

У ўтирганларга бирма-бир боқаркан, Файбулла мерганнинг ҳайрат тўла нигоҳига дуч келди.

— Буларинг ҳеч одамга ўхшамайди-ку, а, жўра? — деди шўрлик кўзларини пирпиратиб. — Кесакни ўзи-ку, а?

Бу гапдан сўнг Эрназар полвон хумкаллага ғазаб ва иддао билан тикилди.

— Сени одам десам, дардсиз эшак экансан-ку, ошна, — деди ачитиб.

Шундан кейинги воқеалар тўсатдан юз берди. Файбулла мерганнинг ўзи тирғалдими, ё сўхтаси совуқнинг ўзи биринчи бўлиб ёпишдими, хуллас, салдан

сўнг у Файбулла мерганни ерда чўзилиб ётган холда кўрди. Унинг тепасида икки суллоҳ мисоли калхатдай чарх урарди. Дастлаб у довдираб қолди. Кейин бир хайкирди-да, Файбулла мерганни беармон тепкилаётган сўхтаси совукни тўлгаб отди. Иккинчисига кулочкашлаб мушт туширди. Ё дариг, одам шаклидаги бу котма махлуқ нақ иблиснинг ўзи экан, зарбга осонгина чап берди. Иккинчи бор интилишида, оёғи остида инкиллаб ётган оғайнисига қоқилиб, Эрназар полвон бор бўйича гурсиллаб йикилиб тушди. Камера ичи кулгига тўлди. Кулги овози одамники, лекин эрмакта-лаб ёвузлашган башаралар инсон боласиники эмасди.

Эрназар полвон сакраб туриб, яна от кўйди. Аммо котма ўзига яқин йўлатмади. Мушти билан бирон иш чиқаришга кўзи етмагач, Эрназар полвон уни девор томонга сиқиб бора бошлади. Бирон дақиқалардан сўнг у рақибини эзиб ташлаши турган гап эди. Бироқ шериклари бунга йўл қўймадилар. Тўрт-беш киши бир бўлиб, полвонни ерга чалпак қилиб босдилар.

Эрназар полвон ерда чўзилиб ётаркан, одамзоднинг бу қадар ёвузлаша олишидан жуда хайратланди. Кейин эшик олдидаги бўш ўринга бориб чўқаркан, гўё ҳеч бир воқеа содир бўлмагандек, қайтавошдан ўз эрмақларига тутинган тўдага ҳайрон-хайрон бокди. Бежалган башарасини силаб-сийпаб, бу афт билан халққа қандай кўринаман, деб ўйлади. Қаватида инкиллаб ётган Файбулла мерганга захрини сочди.

— Гапга кирганингизда бу гавво йўқ эди бошингизда, — деди. — Ҳалиям бўса «хўп» денг.

— Энам эркак кип тукқан мени, жўра, — деди Файбулла чол инграшиб. — Дўстни кулфатда ёлғиз қолдиришни русм қилмаганман.

— Раисни урган мен, сизнинг эш бўп юришингиз нимаси?

— Менам бир тепганман, — деди ошнаси кўзларини ҳолсиз очиб-юмиб. — Энди буёғига нима бўса, бирга кўраверамиз.

— Ўлинг бу кунингиздан!

— Мен ўлмайман, Эрназар. Ҳали буларни битта қўймай қираман. Милтиғимни товга яшириб келганман.

— Кўп минғирламай, қайтинг гапингиздан.

Ғайбулла мерган, йўқ, деган маънода бош чайқади. Эрназар полвон унинг ёстигини беўхшов ҳаракат-латўғрилаб, сукутга толди.

Эртаси уларнинг бежалган афти терговчининг кулгисини қистатди. Бахтга қарши, Сами раис ҳам шу ерда экан. Башарасига тепчиган табассумини яширолмай, томоқ қирди-да, дераза томонга ўгирилиб олди.

Эрназар полвон унинг семиз елкаларига, тоза киртишланган гарданига нафрат билан боқаркан, семиз кетига бошлаб бир тепишни истади. Ушанда биратўла семиз бўйинини қайриб ташламаганидан ўкинди. Агар Ғайбулла мерган сўнгги дақиқада орага тушмаганида, шундай қиларди ҳам. Ушанда Ғайбулла мерган қизиқ иш қилганди. Муштлашувни ўзи бошлаб, сўнг ўртага ўзи тушганди.

— Қалай, тавбаларинга таяндиларингми? — деди терговчи ўшшайиб. — Лекин омадларинг бор экан, мана, раисларинг аризасини қайтариб олмоқчи. Энди эса, у киши айтган жойга зинғиллаб жўнаб қолинглар. Фойдали иш билан машғул бўлинглар.

Сами раис деразадан ярим ўгирилиб, писанда қилди.

— Қишлоқчилик-да қишлоқчилик, эмасам, эналарингни учқўрғондан кўрсатардим.

Эрназар полвон ундан нигоҳини узмай, юзини сийпалади. Кейин Ғайбулла мерганнинг шишган, кўқарган юзига разм солди. Бу алфозда киши кўзига кўриниш нақадар оғирлигини ўйлади. Энди бир умр Сами раиснинг олдида тили қисик бўлиб қолишидан ҳадикланиб, сиз нима дейсиз, деган маънода Ғайбулла мерган билан кўз уриштирмоққа интилди. Дўстининг кўзларида аъдасиз адоватни кўргач, озодликни Сами раис садақа қилаётганини пайқади. Бундан унинг жини қуришди. Бу-ку майли-я, садақа эвазига у қишлоғидан воз кечмоғи, умрида кўрмаган ўзга манзилда умргузаронлик қилмоғи лозим эди. Садақа уларга жуда қимматга тушмоқда эди.

— Биз барибир ҳеч қаёққа кўчмаймиз, — деди у Сами раисга еб қўйгудек тикилиб. — Ҳали бу қамок экан, этимни нимталасанг-да, қишлоғимдан бир одим нари чикмайман.

Ундан миннатдорчилик кутган терговчи бу гапдан анқайиб қолди. Сами раиснинг эса юзидан қон қочиб, семиз лунжи асабий титради. Кўмак истагандай, қапитанга қаради.

— Ёқам кўлингда, Сами, — деди Ғайбулла мерган хирқираган овозда. — Чиқарман шу қамоғингдан, сен бир кун отдан тушарсан, ана ўшанда гаплашаман сен билан! Билиб қўй, яроғим қонсираган, сенинг қонинг билан юваман уни! Ҳозирча ёқамни йиртавер! Давринг кепти бурдалайвер ёқамни! Қани, қачонгача йиртаркансан.

Оғайниларнинг бу қадар ўктамлигини кутмаган Сами раис тамомила доводи раб қолди. У бу ерга қишлоқ оқсоқолларининг илтимоси билан келганди. «Банди»ларни қишлоққа олиб кетмоқчи эди. Бозор биқинидаги ошхонада қоринларини тўйғизиб, қишлоққа намоёйишқорона олиб кирмоқчи эди. Ошналарнинг шишган башараларини айни муддао билиб, безалган афтларини кўз-кўз қилиш билан бошқаларнинг ҳам попугини пасайтириб қўймоқчи эди. Аммо у энди қаршисида хавфли рақибларни кўриб турарди. Унинг ҳадиги кўпроқ Ғайбулла мергандан эди. Мерган тентак феълли одам, бирор ерда шартта отиб ташлашдан ҳеч тоймайди.

— Силарни кўчираётган мен эмас, оғайнилар, — деди у ялинчок оҳангда. — Тепанинг буйруғи бу. Райком бово тоққа милиса ташлаган. Мен раис сифатида олдиндан силарни огоҳлантирдим, холос. Силар эса гапга кирмай, ўз бошларингга ўзларинг бало орттириб ўтирибсизлар. Мендан ўпка-гина қилманглар. Мен кимман, ижрочи бир одамман-да. Тепа нима деса, шуни бажараман. Эмасам, менга зарилми, қайноқ чўлда тўпроқ кечиб. Айб менда эмас, жўражонлар.

— Сен қайвонисан, йўқ, дейишинг керак эди, — деди Эрназар полвон.

— Бошим иккита эмас, полвон, — деди Сами раис. — Партия билетингни столга қўй деса, нима деган одам бўламан.

— Эл учун бошинг кетса кетибди-да.

— Айтишга осон. Ўрнимда бўлганларингда, кўрардим ҳолларингни.

— Ўрнинг ўзинга сийлов, — Эрназар полвон кўпол

сўкинди. — Ҳамма кўчсаям, биз кўчмаймиз. Буни ўша тепадагиларга айтиб қўй!

— Мен сизларга яхшилик қилмоқчиман, кўрнамаклар!

— Яхшилигингни пишириб е!

— Етар! — терговчи столга муштлаб, Сами раисга юзланди. — Сиз кечирсангиз ҳам қонун кечирмайди. Иккиси ҳам тегишли жазосини олади.

— Мен-ку майли, — деди Эрназар полвон унга ўгирилиб. — Лекин ошнамни нима деб жазолайсилар? Ахир у раисга қўлиниям тегизгани йўқ-ку. Урган мен, у эмас.

— Нега ундай дейсиз, жўра? — Файбулла мерган чучанглаб кетди. — Тепганман, семиз қуймичига ўхшатиб тепганман. Ишонмасаларинг, шалворини ечиб қаранглар, ҳалиям ўрни кўкариб турибди. Керак бўлса, яна тепаман!

— Бас! — ғазабдан терговчининг юзи гезариб кетди.

— Бақирма-ий, энағар! — Файбулла мерган энди унга ўдағайлаб кетди. — Нега бақирасан? Нима, ошириб қўйганмисан, бунча кекирдагингни чўзасан!

Кейинчалик Эрназар полвон жўрасини кўп сўкиб юрди: «Аҳмоқсиз! Қип-қизил аҳмоқсиз! Қора булут менинг бошимда эди. Сиз нега энди ўртага сукилиб юрибсиз. Вой, аҳмоғи-ий!» Файбулла мерганнинг эса парвойи фалак эди: «Қарасам, сизни камашадиган. Ёлғиз ташлаб кетмай дедим-да, жўражон. Икки киши зерикмай юрамиз. Шундай пайтда қайишмасам, қай пайтда қайишаман, а?

У пайтларда Файбулла мерганнинг ҳозирги хархашаси йўқ эди. Қамокхонанинг ёвғон шўрвасини ичиб, ўзича гердайиб юрарди. Хархашаси кейин, озодликка чиқиб, уйлангандан сўнг бошланди: «Қовуғимга те-пишганда, жўражон, қовуғимга. Шунинг учун мендан зурриёт бўлмаяпти...» Эрназар полвон, бу даъвонгиз нотўғри, асли белингиз бўш, деялмайди. Нафсиламрини айтганда, бу гапга ўзи ҳам озми-кўпми ишонади. Дўстига ичи ачийди. Топганини у билан баҳам кўрмоққа тиришади. Бир гал бўшлиқ қилиб, дўстини ночор ахволга солиб қўйганидан ҳозиргача ўзини кечирол-

майди. Ўшанда нима жин урди уни? Ё Сами раиснинг бош уриб келганидан масрурландими? Ҳар холда нимадир бўлди-ю, у бўшашди. Ошнасига ракибини кўндаланг қилиб қўйди. Файбулла мерганнинг бу қадар кек саклашини туш кўрибдими. Орадан шунча йиллар ўтди, ғазабни бўшашгандир, деб ўйлаганди. Йўқ, эртаси дўсти ўпка-гина қилиб келди: «Ўнғирда кулча бўп ётган илон эдим, — деди. — Ёмон кўрган ўтимни иним оғзига кўнқайтирибсиз-да, оғайни. Файбулла кунда кўриб ўлсин дебсиз-да. Сизга нима ёмонлик кип эдик, бу жазони бизга раво кўрибсиз, а? Энди уни кўриб кунда бир ўладиган бўпман-да. Раҳмат, жўра!»

Ўша оқшом Эрназар полвон Сами раиснинг олдига учиб борган. Эртагаёк қишлоқдан қорангни ўчир, димоқчи бўлган. Аммо Сами раисни кечагидан баттар абгор қиёфада кўрган. Энди унинг қаршисида бурунги мағрур Сами раис эмас, афт-ангорини тук босган, озгин ва маймоқ бир кимса — Сами чўлоқ титраб турарди. Андава тутган лой юқи қўли титраб, лаблунжи бетиним учарди. Эрназар полвон уни бақадан ожиз билди. Бир хаёли босиб, янчиб ташлагиси келди. Унинг мақсадини сезгандай, Сами чўлоқ дарров тилга кира қолди: «Гуноҳимни соғлигим эвазига ювганман, — деди овози қалтираб. — Мендан бекорга домангир бўлаяпсиз. Сизларни мен эмас, ўша ўжар терговчи қаматган. Баланддан келишяпти, энасини кўзларига бир кўрсатай буларни, деб қаматди. Ўрлик қилган ўзингиз, озроқ пастга тушганларингизда, гинг демасди у. Мен бир майиб одамман. Истасангиз, бўғзимга пичок тортинг, тепкилаб кўмиб ташланг. Лекин қишлоқдан хайдаманг. Тўрт кунлигим борми-йўқми, шу ерда умримни поёнига етказай. Билмайсиз, ичим касал менинг. Бир вақтлар гавдамни от тортолмасди. Энди оррик бир хўтикка юк бўларли ҳолим йўқ. «Сен»га ўрганган бандасининг тили «сиз»га бораептими, демак, унинг мусулмон бўлгани шу. Бу ёғига энди шафқатни сиздан, умрни эса худодан сўраймиз...»

Ўшанда Эрназар полвон ранг кўриб, чинданам кунни битганга ўхшайди, деб ўйлаган. Кўнглига раҳм хисси инган. Бироқ орадан мана неча йиллар ўтибдики, хануз у тирик. Тириккина эмас, қишлоқда томир отиб, тили

чикирлайдиган бўлиб қолган. Бошқалар унинг қилмишини аллақачон унутиб юборган. Фақат дўстларгина ҳозиргача рўйхушлик бермай келишади. Дўстлар бор ерда Сами чўлокнинг сира дами чикмайди.

Кутилмаганда унинг тили бугун чикди. Минг йиллик қадрондай, тили бийрон тортиб, йўлига кўндаланг бўлмоққа, ҳатто пичинг отмоққа журъат этди.

Агар Сами чўлокнинг гапи рост чикса, Файбулла ҳавас қилган азим дарахтни худо урибди. Бир шохи заха еб, жароҳатидан қора қон силқибди. Одатда, бундай шох кесиб ташланади...

Эрназар полвон оғир хўрсинди. Бошини бир ён буриб, ховли юзида қур тиккан ўғиллари томон разм солди. Кўзи даврада очилиб-сочилиб ўтирган Ўсарнигина кўрди. Табиатдан босиқ бўлгани боис, ўғлини ҳозирча тинч кўйишни маъқул топди. Ота ҳеч бир ишда ошиқмас, ғазаб ва аламдан юраги тўкилар даражасига етса-да, кўпда ховликавермасди. Боз устига, бугунги масала ўта нозик эди. Дастлаб ўғлини йўлдаёқ тутиб, кўнглидаги шубҳани бир ёқлик қилмоқчи эди. Бахтига Ўсарни ўтиб кетганини сезмай қолди. Акс ҳолда бу машмашага бошқа ўғилларининг ҳам диққати тортилган бўларди. Унинг назарида, жуда жирканч бўлмиш бу муоммани фақат яккама-якка ҳолдагина ҳал этмоқ лозим эди. Худонинг қуни фақат бугун эмаску, деган ўйда ўзини босиб ўтираверди.

Ўсар бу ҳолдан бутунлай беҳабар, гурунгни қизитиб ўтираркан, яккаш отанинг кўзини шамғалат қилиб, ховлисига тушиб чиқишни ўйларди. Томоғи тақиллаб кўп безовталанмоқда эди. Билади, ота уйда арок ичилмайди. Тўкин зиёфат ҳамиша ичкиликсиз ўтади. Бунақа пайтларда у ҳамиша уйдан ичиб чиқади. Боя бу ёкка келаётиб, пиёлани тўлдириб отиб олган эсада, қозон тўла этни кўриб, нафси тагин ҳақалак отмоқда эди. Қани энди, манову чоли тушмагур бошқаларнинг отасидек хокисоргина бўлса. Йўқ, бу кишининг ўз қонунлари бор. У ховлисини ватан, ўзини эса ўша ватаннинг йўриқчиси деб билади. Бу «ватан»да «шайтон суви» ичилмайди. Отанинг гапига қараганда, ичкилик инсон қонида мудроқ ётмиш ҳайвоний жазавани уйғотармиш. Оқибатда, бу жазава бутун танага тара-

либ, кишини одамгарчиликдан чиқарармиш. У камокхонада кўрган-кечирганларини бунга мисол қилиб келтиради. Ашаддий жиноятчиларни ҳайвоний жазава, яъни шайтоннинг қули деб билади. Энг ёмони бу хил одамлардан дуруст зурриёт туғилмасмиш. Шунингчун, бу дунёда яхшилар қатори ёмонлар ҳам кўп эмиш. Бунга қонда уйғотилган ҳайвоний жазава айбдормиш. Нафсини тия билмаган бандаси ушбу жазаванинг қулига айланармиш. Кул эса инсон деган номга нолайиқ эмиш.

Ўғилларидан фақат Ўсаргина унинг бу фикрига гоҳида ботиниб-ботинмай қарши чиқади: «Ҳозир ҳамма ичаяпти-ку, ота». Ичса, жазосини тортаяпти-ку, — дейди ота афсусли оҳангда. — Биттаси, ана, Эрали банги. Тавба қилдим, ўғиллари ғирт чиллашир. Каттикрок шамол турса, барини осмонда кўрасан. Буниси бу дунёдаги жазо, қолганини у дунёда кўради ҳали. Ўғилларингдан бирорта полвон чиқмагач, худонинг ургани шу-да». Ўсар бўш келмасликка тиришади: «Ота, сиз ҳаётга кенгроқ қарашни билмайсиз. Ҳаёт дегани тоғлар орасидаги телпакдай қишлоғингиз эмас, жуда кенг у. Ҳозир замон бутунлай бошқача. Удумларингиз эскирган. Одамлар кўлидан келганча маза қилиб яшашаяпти. Сиз эса бизни ўз акидангиз қулига айлантириб олгансиз. Бу энди, кечирасизу, инсофдан эмас-да, ота». Эрназар полвон уни аҳмоқ санаб, мийиғида жилмаяди. Доимо белбоғига қистириғлик турадиган камчисига кўл юбориб, маънодор томоқ қиради. Бу ҳаракати билан, тилинг узун тортиб, камчисираб қолибсанми, демокчи бўлади. Бу унинг баҳсдан қочганини билдирмайди. Ўсарнинг фикри унинг учун бир чақага киммат. Кўзи илғаган масофадан наридаги ҳаёт сурони отага бегона, у ердаги турмуш тарзи мутлақо қизиқтирмайди уни. Шу боис, Ўсарнинг ўзини ҳам, гапини ҳам ўзига тенгситмайди. Салга овозини ўчиришга мажбур этади.

Ўсар отаси томонга иддаоли боқаркан, акаларининг ичмаслигини билса-да, чикмаган жондан умид дея, катта акаси Сардорга юзланди.

— Кайф берадиган бирон нарса топинг, ака, — деди. — Қараб кўринг, сандиқ-пандиқнинг қаватидан у-бу нарса топилиб колар.

Ака кулимсираб, унинг олдидаги сигарет қутисига имо қилди.

— Кайф берадиган нарсa, ана, олдингда турибдику.

— Бундан ортиғига бобойнинг камчисига товон тўлашинг керак, — Кўчар полвон яйраб кулади. — Бобой келса, олислаб ўтиргин, оғзингдан хиди гуппиллаб турибди. Тагин гўшт ейман деб, калтак еб қолма.

Ўсар акаларининг соғлом чехраларига тумтайиб боқаркан, яшашни билмайсизлар, дейди. Акалари ундан бу гапни кўп эшитишган, парвоям қилишмайди. У лўлаболишни биқинига тортиб, отаси томонга имо қилади.

— Бобой нега тўнглаб ўтирибди?

— Итларига аза очган бўлса керак, — деди кимдир кулиб.

— Бобой оригинал, — Ўсар тўнвиллаб, Кўчар полвонга ялинганнамо қарайди. — Бобойни гапга алаҳситиб туринг, ака. Мен секин ховлига тушиб чиқай. Негадир томоқ тақиллаб кетаяпти. Шунча газак... ароқсиз увол-да, ака.

— Хаддингдан ошма кўп! — Кўчар полвоннинг юзи тундлашди. — Боя негадир сени сўроқлади. Ғазабига учраб, тагин арчазорда улоқиб юрма.

— Уйим бўлак, рўзворим бўлак, мендан яна нима истайди бу одам? — Ўсарнинг зардаси қайнаб кетди. — Кишига сал эрк бериш ҳам керак-да. Нима, этаги ортига тугилган боламидик биз.

— Бу даъвонгни бориб отамга айт.

— Гапириб бўларканми.

Ўсар отасига ўшшайиб тикилади. Эрназар полвон ўша-ўша хаёлга ботиб ўтирар, ботаётган қуёш нурида у яна-да ҳайбатли тус олганди.

* * *

Эрназар полвоннинг югурик нигоҳи кишлоқ узра кўним топмай, яна сой бўйига қайтди. Бу вақтда Узункул подачи узун калтагини судраб, лўкиллаб кетиб борар, Сами чўлоқ эшагини диконглатиб, адоқдаги тор кўчага қайрилмоқда эди. Ғайбулла чол аллақачон кул-

басига етган, эшагини йўл бўйидаги ёнғокка қантариб, ховли юзида ғимирсиб юрарди. Ана у ўчоқ бошидан айланиб ўтаётди, қир тумшугига кўз солди. Унинг қарашини кутиб ўтирган Эрназар полвон, бу ёкка келинг, деган йўсинда қўлини сирмади. Ошнаси чакирикни англаб, хўп, дея бош ирғади. Кейин қозон осиш ташвишидан қутулганига суюниб, кундалик юмушига тутинди. Эшагига ўт ташлаб, қўрага ўтди.

Ошнасининг ярим соатларсиз қорасини кўрсатмаслигини билган Эрназар полвон кўпда бетоқатланмади. Аслида ошиғиб нима қилди? Ўсар билан гаплашмоқнинг барибир иложи йўқ. Қўрадаги юмушлар невараларидан ортмайди. Бугунча Ғайбулла чол билан хангомалашиб тура турсин-чи, эрта бир гап бўлар.

Эрназар полвон, фавқулодда ходисаларни ҳисобга олмаганда, ховлисида ғавғо кўтаришни жини севмайди. Ҳар қандай чигал масалани ими-жимиди ҳал этишга одатланган. Кўнгли нимадандир торикқан кезлари ошнасининг гурунгини кўмсайди. Гоҳида унинг жигига тегишни ёктиради. Қишлоқдаги бирор кампирни назарда тутиб, дейди:

— Ғайбуллавой, эртан Машир кампирникига совчиликка борсаммикан, а?

Содда оғайнисининг капалаги учади.

— Йўғ-ай-йўғ-ай.

— Ёлғиз юраверасизми энди? — Ғайбулла чол ковоқ осган бўлади.

— Шу юришимиз дуруст, Эрназарвой, — дейди Ғайбулла чол баттар жонсарақланиб, кўксига шапатилар экан. — Бовримни алдайверишларидан чарчадим. Унингиз бугун бовримни тўлдиради-да, эртан хувиллатиб ташлаб кетади. Кейин кунимиз яна болиш кучоклашга қолади. Кўникканман, шу юришим дуруст. Бундан сўғин одамнинг кўнглига буйтиб ғулғула солаверманг, Эрназарвой. Кичиклигингиз бўса-да, мен сизни жўрам деганман. Бари сирдан огоҳсиз, киши устидан кулгандай бўманг.

— Устингиздан кулиб ўлибманми, Ғайбуллавой, — Эрназар полвон ўзи сезмаган ҳолда жиддий тортади. — Ёлғизсиз, ичим ачийди-да. Бирор сўқкабош кампир тешиб чикмасди дейман-да.

— Сиз борсизки, мен ўзимни ёлғиз сезмайман, Эрназарвой, — Гайбулла чол унга ихлос билан термилади. — Мана шу кирди бошида керилиб ўтирганингизни кўрсам, ўзимни якка сезмайман. Турмасини кўриб келдик, ёлғизлик нима бўпти бизга. Ундан кўра, Сами чўлоқни икковлашиб бир урсак, турмайдиган кип калтакласак яхши иш бўларди-да.

— Бир черткилик холи бор, — Эрназар полвон кулади. — Нимасини урасиз уни?

— Икков яна бирга бўлардик-да, — дейди Гайбулла чол жиддий. — Эсингиздами, турмада маза қиганмиз, бирга ётиб, бирга туриб... Ёмон бўлмаган лекин...

— Нафасни иссиқ қилинг-ге, — Эрназар полвоннинг пешонаси тиришади. — Ёш бир жойга етганда, турмангиз нимаси.

— Лекин мен Сами чўлоқни барибир ураман, — дейди Гайбулла чол унинг эътирозларига эътибор бермай. — Ачқувимни чиқарган куни соламан. Ҳозирча баҳона йўқ, кўзимга тик қараёлмайди, номард. Бирор пастқам ерда отиб-потиб қўяди, деб кўркса керак. Аввалги қариллаши бўганида отардимам. Энди нимасини отаман уни. Лекин би-ир калтаклашим бор. Шунда сиз қаватимда туринг, Эрназарвой. Катта турмасига яна бирга бориб келармиз. А, нима дедингиз?

Эрназар полвон индамайди. Ошнасига ичи ачиб, бағри ўртанади. Унинг бу ҳолатини ўзича англаган Гайбулла чол чинакамига ўпкаланади.

— Вақтида мен қаватингизда бўганман, нега энди сиз йўқ дейсиз, а, Эрназарвой? — деди. — Яхши эмас бу ишингиз.

Эрназар полвоннинг чехрасига тўсатдан табассум қалқийди.

— Ўзиям ғирт афанди одамсиз-да, Гайбуллавой, — дейди кулиб. — Йўқ айбни бўйнингизга олиб, қамалиб ўтирибсиз-а. Эсимга тушса ҳозир ҳам куламан.

— Менам бир тепганман, Эрназарвой, тепганман, — Гайбулла чол эътироз билдиради. — Сиз уриб йикитдингиз, мен эса тепдим. Тепиб яхши иш қиган эканман, эмасам, турмада ёлғиз ўзингиз зерикиб қолардингиз. Ошна дегани шу пайтда қайишмаса, қай пайтда қайишади? Қадимгилар, дўстинг учун захар ют, деб

бекорга айтмаганлар. Агар ҳов бирда айувнинг чангалидан мени қутқазмаганингизда, Ғайбулла чол юрармиди ҳозир. Ётарди совуқ ернинг боврида суяклари чириб. Ўзи биз шундан сўгин ошна тутиндик-да, а?

Эрназар полвон олис хотиралар уммонига чўкиб, ҳа, дея бош ирғайди. Ғайбулла чол яна гапда давом этади.

— Агар мени ошнам дейдиган бўсангиз, — дейди хиёл ўпкаланган тарзда, — қайтиб хотинлар ҳақида гап очманг. Аввалги топганингиз ҳам кўйнимда олти кун ётди-ётмадими, бор пулимни ўтариб кочиворди.

— Палаги тоза дейишувди-да, — Эрназар полвон хижолат тортади, — бунақалигини қайдан билибман. Топай, ернинг кўзига ёпай десам, кўймадингиз-ку ўзингиз...

Уларнинг гурунги мана шу тарзда гоҳ худ, гоҳ беҳуд давом этади. Энг муҳими, бу хил гурунгдан иккиси ҳам ҳузур қилади. Бунақа пайтда Эрназар полвон дастурхонни бўлак ёздиради. Ошнасининг дўлвор гурунгини бошқалардан қизғангандек, даврага ўзга жонни яқин йўлатмайди.

У ҳозир ошнасининг гурунгини кўмсаб, окшом пардасига чўлғана бошлаган қишлоқнинг фусункор кўринишини томоша қиларкан, кўзи тўсатдан сойнинг ўртасидаги дўнгликда қўнқайиб турган чолдеворга тушиб қолди. Таглиги чоғроқ харсанглардан, деворлари тошдан кўтарилган ғариб кулба мана неча ўн йилдирки, давр тўфонларини писанд этмай ғўддайиб турарди. Илгари сой анча наридан ўтарди. Кейинчалик оқим бу томонга ташлаб, кулба «орол» ўртасида қолиб кетган ва айни шу нарса уни чолдеворларда тентишни яхши кўрадиган болаларнинг тажавузидан асраб келарди.

Кулба ўша «чўлға кўчириш» давридан қолган ягона ёдгорлик эди. Бошқа чолдеворлардан аллақачон номнишон қолмаган. Кейинчалик улар ўрнига янги иморатлар тушганди.

Кулба Эрназар полвоннинг илк иморати эди. Ҳали уйланмаган йигит отасининг маслаҳати ва кўнгил орзуларининг етови билан ушбу кулбани тиклаганди. У шунчаки кулба бўлмай, шу заминда палак отмок ўйида тунлари болиш қучоқлаб, кундузлари қизларга зимдан

кўз солиб юрган ошиқ бир йигитнинг бўлғуси орзуларини ўзида жамлаган қутлуғ бир маскан эди. Кулба остонасидан биринчи бўлиб келин хатламоғи лозим эди. Аммо, минг афсус, бўсағада милицианинг тумшуғи қирилган хром этиги пайдо бўлди. Бу вақтда Эрназар полвон тахмон қиррасини чиқариш билан банд эди. Қўлидаги андавани девор юзига сургай-сургай, келганларга ярим ўгирилар экан, уларнинг вожоҳатидан ўзини баттол жиноятчи деб билишаётганини укди. Миясида минг бир хаёл чарх урди. Биринчи бўлиб остона хатлаган бурундор милиционер унинг забардаст келбатидан ҳам кўра, қўлидаги андавадан ҳадикланди. Белидаги наганга кўл юборган киши бўлиб, кўрс охангда буюрди:

— Андавани ташла!

Эрназар полвон андавани лой тўла челаққа ташларкан, улар томон тўла юзланди. Милиционерларнинг жиддий нигоҳларида акс этган қонун кучига бўйсинмоқ лозимлигини англади. Лекин ўзини айбдор сезмади. Худди кураш олдидан нафас ростлаётгандек, ўзини бамайлихотир тутди.

— Ортиқча ҳаракатни хаёлингга келтирма! — деди милиционернинг ёшроғи шеригининг елкасидан мўра-лаб.

Эрназар полвон улар етовида ташқарига чиқаркан, ўзини хўрланган ҳис этди. Юраги сиқилиб, узокдаги қорли чўққиларга бокди. Қанот қоқиб ўша томонларга учиб кеткиси, кўкдаги бургутдек тазйиқлардан холи бўлгиси келди. Бирок салдан сўнг теваракка алаҳсираркан, қишлоғи-ю тоғу тошларни ташлаб кетолмаслигини фаҳмлади. Гўё бу шўришларнинг ҳаммасига улар айбдордай, милиционерларга хўмрайиб қаради.

— Бандасини туғилган юртидан бадарға қилиш мусулмончилиқнинг қайси ақидасига тўғри келаркан, а? — деди куни кеча отасидан эшитган гапни сўзмасўз такрорлаб. — Диёнатнинг ҳеч қайси йўриғига тўғри келмайди-ку бу ишларинг.

— Раҳбар шахсни калтаклашга ким ҳуқуқ берди сенга? — деди милиционернинг ёшроғи тўсатдан тутатди. — Тоғда қутуриб кетгансан ҳамманг! Нечова, тезда попугингни пасайтириб қўямиз!

Эрназар полвон унинг туркига, сўнг негадир этигига разм солди. Бир томони ейилган пошналариям назаридан четда қолмади. «Қачал экан, — деб ўйлади. — Шу қачал оёғи билан остонамни булғади-я, ярамас!» Шунга қарамай, милиционерларга зиён етказмасликни дилига тугди. Ҳадиги одамлардан эди. Назарида, кишлоқ аҳли уни қутқараман деб, уларга ташланадигандек эди. У шу ташвишда теваракка зехн соларкан, секин-аста тўпланишаётган қўни-қўшниларининг чехраларида кўркув кўрди. Шўрликлар милиционерларга даҳшат билан қараб туришарди. Кишлоққа илк бор милиция оралаб, кишини банди қилиб кетаётган эди-да. У қаватида турган милиционерларга хайрон бокди: «Буларнинг нимасидан бунча кўркишади, а?»

Унинг хаёлини сал нарида гўддайиб турган Сами раиснинг овози бўлди.

— Ана яна биттаси ўз оёғи билан келмоқда.

Эрназар полвон у имо қилган томонга ўгирилиб, Файбулла мерганни кўрди. Ошнаси тошлар устидан ҳақкалаб, югуриб келмоқда эди. Ана у сойга келиб қуйиладиган кенггина ариқни кечиб ўтаётиб, ошиққанидан шалопплаб сувга йиқилиб тушди. Ўрнидан тура-тура бор овозда бақирди:

— Эрназар, кўркманг, қаватингизда мен борман!

«Кўркманг» сўзи Эрназар полвоннинг нафсониятига қаттиқ тегиб, кўксини баландлатди, оёқларини кёрди. Атрофга мағрур бокди. Қўлидан тутмоқчи бўлган бурундор милиционерни жеркиб берди.

— Тортинг қўлингизни!

Милиционер иккиланиброк қўлини олди.

Бу орада бошдан-оёқ шалоббо бўлган Файбулла мерган харсиллаб етиб келди.

— Нима гап? — деди. — Нега булар сизни тева-раклаб туришибди? Раисни урган битта сиз эмас-ку. Мана бизам урганмиз. Семиз думбасига ўхшатиб тепган мен бўламан. Истасам, яна тепаман!

— Гражданин фамилиянгиз? — деди ёшроқ милиционер ўта расмий оҳангда.

— Фамилиямди нима қиласан? — дея шанғиллади Файбулла мерган. — Эсон кўшчининг ули Файбулла мерган бўламан. Эшитганмисан? Эллик одим наридаги

чумчукнинг кўзидан ураман. Хўш, менга айт-чи, нимага ошнамни буйтиб тевараклаб турибсанлар? Буни эмас, анову турқинг курғир раисни қўлга олинглар. Уйинг куйғир бу кўса, бизни кишлокдан ҳайдамоқчи. Жазира-ма чўлда ҳаммамизни ўлдирмоқчи. Ҳукуматнинг одами-силар, у билан гаплашиб қўйинглар. Ошнамда эса гуноҳ йўқ. Фашига тексанг, ит ҳам қопади-да, э!

— Эсониб, келиб яхши иш қилдингиз, — деди ўша милиционер мамнун қиёфада. — Қидириб юрмайдиган бўлдик. Қани, машинага чиқинг!

— Нега чиқарканман? — Файбулла мерган харсанг-га тумшук тираб турган наридаги машинага бир қараб қўйди. — Қаёққа обормоқчисан?

— Тегишли жойга.

— Тегишли жойингга ўзинг боравер.

— Ўжарлик қилманг, оқибати яхши бўлмайди.

— Қўрқитма кўп, нима қипманки, бунча осмондан келасан.*

— Сиз ва оғайнингиз шахс, қолаверса, раҳбар одамнинг жонига қасд қилишда айбланасиз.

— Ў-ў! — Файбулла мерган ажабланди. — Раис деганнинг нархи жуда баланд экан-ку, а? — У тумта-йиб турган Сами раисга бошдан-оёқ кўз ташларкан, сўнг милиционерга юзланиб деди: — Э, оғайни, сенга бир гап айтиб қўяй, яхши одам эмас бу. Раислигига ишонма бунини. Отаси Бозор кўсаям бузғунчи одам эди. Ёмонлигидан бурноғи йили кўчки тагида қолиб ўлди. Ули эса отасидан баттар юртбузар чикди. Сен эса шунинг ёнини об ўтирибсан. Одаммас бу.

— Бунинг бизга аҳамияти йўқ, — деди ёшроқ милиционер энсаси қоғиб. — Қани, машинага! Йўкса... — У камарида осиглиқ наган филофини пай-паслаган бўлди. — Машинага деяпман!

— Ҳали отмоқчимисан? — Файбулла мерган олов-ланиб, кўксини очди. — Оти-ий, энағарди чирқинди-си! Ўзи откич қидириб юрибман! От! Қани, кўрай-чи, қанақа отаркансан!

Шу пайт узокдан чўзиқ нола эшитилди.

— Ули-им!

Эрназар полвон жийдаси барларини ҳилпиратиб, қияликдан энаётган отасини кўрди. Чол қоқилиб-суқи-

либ келарди. Ялинади, деб ўйлади Эрназар полвон юраги сиркираб, оппок соқоли билан мана шуларга ялинади. Отани ялинганини кўргандан кўра, ўлгани яхши эмасми! У ошиғич бир ҳолатда бурундор милиционернинг енгидан илкис тортди: — Э, обор оборадиган жойингга!

Чол қиялик этагига етиб улгурмай, улар машинага чикдилар.

Йўлда Ғайбулла мерган кулди.

— Машинада бизни қамокқа опкетсин, деб йўлни кенгайтирган эканмиз-да, а, жўра!

Ўшанда Эрназар полвон икки кунга қолмай уйга қайтамиз, деб ўйлаганди. Қишлоқ аҳли қаттиқ туради, чўлга кўчмайди, деб умид қилганди.

Аммо орадан беш йил ўтиб, қишлоққа қайтаркан, бутунлай ўзга манзара устидан чикди. Қишлоқ дегандан асар йўқ, ўрнида қуруқ чолдеворлар қолган. Соё ёқалаб кетган боғ-роғлар хароб бўлган, ёнбағирликдаги токзорлар ҳам шу аҳволда. Қияликдаги ёнғоқзорнинг ярмини сел олиб кетган, ўрикзор эса чакалакзорга айланганди. Теракзор кесилиб, ўридан унган ёш новдалар қуюқ ўрмон тусини олган бўлиб, жамики нарсага ёввойилик нуқси уриб қолганди. Кўрган кишининг юраги сиқиларди.

Эрназар полвон кишлоқнинг кўчирилганлиги хақидаги хабарни қамокдаёқ эшитган бўлса-да, бу қадар мискин манзарага дуч келаман деб ўйламаганди. Муюлишдан ўта-ўта, тиззаларидан дармон кетиб, тош устига ўтириб қолди. Ғайбулла мерган унинг қаватига чўкди. Бу нимаси, деган маънода мисоли вафодор итдай, унинг кўзлариға мўлтираб бокди.

Эрназар полвоннинг ранги гезариб, кесак тусини олди. Аламдан елкалари титраб, бўғзига ёнғоқдек нарса келиб такалди. Ҳайтовур, кўз ёшларини тийишга ўзида куч топди.

— Ғайбулла, — деди энди тўшакдан турган оғир бемордек, хаста овозда. — Қишлоқни нима қип қўйишибди, қаранг!

Ғайбулла мерган омонат чўкишдан чордана қуришга ўтиб, жойлашиб ўтириб олди-да, Сами раиснинг етти пуштини қолдирмай сўкишга тутинди. Бу юмуш-

ни ўта ҳафсала билан адо этиб, бисотидаги бор сўкишу ҳақоратларни ишлатиб бўлгач, ҳолсизланиб, яна жўрасига боқди. Ундан навбатдаги пишангни кутди. Эрназар полвондан садо чиқавермагач, ғоят бегона ва кўрқинчли оҳангда деди:

— Жўра, сиз нима десангиз денг-гу, мен Сами раисни ўлдираман!

Эрназар полвон тезда жавоб бера қолмади. Ғусса тўла кўзларини бир нуқтадан узмай, сукутда ўтираверди.

— Сув бошдан лойқаланган, — деди сўнг хиркираган овозда. — Сами раиснинг айби — амалидан кўрққани. Халқнинг юзига оёқ кўйгани...

— Шунинг учун ўлдираман-да!

— У энди узокда, — деди Эрназар полвон хаёлчан. — Бу ёғига энди қандай яшаймиз? Мана шундан гапиринг.

— Сиз нима десангиз шу-да, жўра.

Эрназар полвоннинг энсаси қотди.

— Мен жардан ташласам, сиз ҳам ўзингизни ташлайсизми?

— Ташлаб келаяпман-ку, жўра.

Эрназар полвон қизаринди. Йирик кафтини манглайига ишқаб, хижолатомуз йўталди. Сўнг ўқлоқдек бармоқлари орасидан дўстига ўғринча қараб, унинг афтида ўзи кутган иддаони кўрмагач, кўнгли жойига тушди. Дўстдан ёлчиганман, деб ўйлади.

— Унда биз шу кишлоқда қайтадан томир отамиз! — деди қатъий йўсинда.

— Балли, — деди Ғайбулла мерган ўша бепарво оҳангда. — Сиз қайда, биз шу ерда. Дўстни ора йўлда ташлаб кетадиган номард йўқ. Лекин айтиб кўяй. Энди ким, кўч, деб келса, шартта пешонасидан отиб ташлайман! Қамоғини кўрдим, Сибириданам кўрқмайман мен.

Эрназар полвон ўзи қурган кулбага қайтиб кирмади. Теварагини айланиб, метиндек мустаҳкам деворларига ғамгин-ғамгин термилди. Остонаси булғанган, бу уй энди менга ҳаром, деб ўйлади. Ғайбулла мерган эса, ирим-сирим қилиб ўтирмай, эски кулбасини нардан-бери тузатиб, ичига кириб олди.

Эрназар полвон ўша йили қир тумшугида янги

иморат бошлади. Кейин қишлоқдошлари ўрнашган чўлга бориб, ота-онасини кўчириб келди. Куз ўртаси уни кутиб, қари қизга айланган қайлиғини тушириб олди.

Замон ўзгарганми, ё дўстларнинг омади чоптими, ҳар ҳолда уларнинг бу ишига эътибор берувчи бўлмади. Жўралар қишлоққа чуқур томир ота бордилар. Орадан йиллар ўтиб эса, чўлдаги бошқа одамлар ҳам бирин-кетин кўчиб кела бошладилар. Чолдеворлар текисланиб, улар ўрнига янги иморатлар тушди. Ёлғиз унинг чолдеворигина сўппайиб қолаверди. Ёмон кундан хотира деб, Эрназар полвон уни буздирмади. Кейинчалик сой иккига бўлиниб, чолдевор орол ўртасида қолиб кетди.

Қишлоқнинг деярли ярим аҳолиси қайтиб, қишлоқ қайтадан обод масканга айлангач, кунлардан бирида тўсатдан Сами раис пайдо бўлди. Аввалги виқорли савлатидан асар йўқ, ит мужиган суякдай, ночор бир қиёфада Эрназар полвоннинг пойига тиз чўкди.

— Кечиринг, — деди нигоҳини ердан узмай. — Фақат, йўқ, деманг. Юртга қайтишга изн беринг.

Қишлоққа қайта асос солгани учунми ё полвонлик обрўи туфайлими, ўзи билмаган ҳолда юрт қайвонисига айланиб қолган Эрназар полвон ичида қаттиқ гижинса-да, Сами раисни газабига эп кўрмади. Шунингдек, кечирини ҳам хаёлига келтирмади. Ғалати меҳмонга ҳайрон тикилиб турган болаларини бир имо билан нари ҳайдаб, ғанимига юқоридан боқди. Аммо гап қотишга улгурмади. Супа четида кекса суякларини қуёшга тоблаб ўтирган энаси ўғли қаршисида эгилиб турган сояни кўриб ажабланаркан, хира кўзларини пирпиратиб сўраб қолди.

— Турган ким, болам?

— Ҳеч ким, эна.

— Пойингда биров тургандай-ку, улим.

Сами раис йўрғалаб бориб, эна билан сўрашди.

— Бу менман, Самиман, момо, — деди.

— Сами деганинг ким?

— Эски раис.

Кампир шўрликнинг ранги ўчиб, титраб кетди.

— Вой, шўрим, яна чўлга ҳайдамоқчимисан?

— Йўқ, ўзим қишлоққа қайтмоқчиман.

— Қайт-қайт, болам, — деди кампир кўчмаслигидан ўзида йўқ суюниб. — Қайтгинг кептими, қайтавер. Ўзга юртда бош бўлгинча, ўз юртингда тош бўгин, деган машойиғларимиз. Шунча улоқиб юрганларинг етар, қайтинглар энди.

— Улингиз, хўп, деса бўлди, қайтамыз, момо, — Сами раис ялтоқланиб, кампирнинг қўлидан тутди. — Полвоннинг кечериши қийин бўлаяпти-да, момо.

— Қаматгансан-да, шунга қовоғи уюқ бунинг.

— Мен қаматмаганман, — дея Сами раис қалтираб, ўзини оқлай бошлади. Орада ким ва нималарнидир сўкиб, кўзини ёшлади. Қаматган мен эмас, дея қасам устига қасам ича бошлагач, кампир чидаб туролмади.

— Ўтган ишга саловат, болам, — деди кексаларга хос хокисорлик билан. — Бари худодан. Гина кўзгаб, қўйнингга тош соманглар. Худонинг қаҳри келади. Буйтиб юрмай, бола-чақангни кўчириб кел, улим.

— Эна, сиз аралашманг! — дея гапга аралашди Эрназар полвон, гаши келиб. — Тек ўтиринг сиз! Нима қиласиз, эркакларни ишига аралашиб.

— Аралашманг деганинг нимаси? — Кампирнинг зардаси қайнаб, ҳассасига қўл чўзди. — Таёк егинг келаяпти-ёв сен баччани! Отангни кўзи очиклигида бундай демасдинг, энди энани писанд қимайсан-да, а? Эна турмаган сени, осмондан оёғингни шолпиллатиб ўзинг тушгансанда, а?

Эрназар полвон энанинг жаврашларига ортиқ эътибор бермай, Сами раисга зимдан кўз солди. Унинг бу қадар ўзгариб кетганидан ажабланди. Тош қотган юрагининг бир чети сал юмшаб, кўнглида шафқат ҳисси уйғонгандай бўлди. Унинг ўзига тенгситмай, келавермайсанми, дея қўл силтаб юборганини билмай қолди.

— Раҳмат, биродар! — Сами раис унга интилган жойида, тагин кампирга юзланди. — Улингиз кечирди, момо.

Эрназар полвон кампир билан гуруннга киришган Сами раиснинг абгор қиёфасига вижиниб боқаркан, йўлига, нима бўлди, деб сўраб қўйди. Аммо Сами раис худди шуни кутиб турган экан, дарров шикоятга туша қолди: «Сорликни бой берганмиз, полвон, — деди

ўпкаси тўлиб. — Нафас сикади. Қориндаям нимадир бор. Дўхтирлар тоғ ҳавоси шифо бўлади дейишганди. Шу боис... Чўл бизга тўғри келмади. Ўрта ерда оёқни майиб қип олдик. Ўзимизни аямай меҳнат қилсак-да, зиғирча кадр топмадик. Раисликдан туширишгач, оддий бригадирликкаям қўйишмади. Кунимиз кетмонга қолди. Меҳнат ишдан чиқарди мени, меҳнат...»

Уларнинг охириги тузук-курук суҳбати шу бўлган. Шундан кейин Эрназар полвон, айрим ходисаларни назарга олмаганда, уни яқинига йўлатмаган. Саломалиқдан ортиғини раво кўрмаган. Оқибатда, Сами чўлоқнинг кўнглида алам димланиб, Эрназар полвонга мудом кек сақлаб келди.

Бугун эса у илк бор тантана қилди. Эрназар полвоннинг нозик жойидан чангаллаб, иршанглаб-иршанглаб кулди. Сур афтига қон тепчиб, кўзлари ўлжа кўрган мов мушукнинг кўзларидек чакнади. Хўш, энди ҳолинг қалай, деган йўсинда унинг кўзларига суллоҳланиб-суллоҳланиб боқди.

Эрназар полвоннинг бемақсад тентиётган нигоҳи уни кўрмоқ истади. Сами чўлоқни ҳовлиси юзидан топди. У энгашганча қозик йўниб ўтирарди.

— Бу алдамайди, — деди Эрназар полвон ўзича сўзланиб. — Юрагида кеки бор одамнинг ўтирик сўзлаши қийин. Бунақалар чинини айтиб, ҳузур қилади. Ўлсанг, кўзларини тупуклаб ўтирмайди бу...

Унинг кўзлари алам ва ғуссага тўлиб, улкан боши беихтиёр кўксига осилиб тушди.

* * *

Борай, суяқларини майдалайман, деган одам мана энди ўғли қаршисида гўё ўзи гуноҳқордай, ўйга чўмиб ўтирибди. Гапни нимадан ва қай йўсинда бошлашни билмай, ўқтин-ўқтин гувранмоқда.

Эрназар полвон бу учрашувга пухта ҳозирлик кўрган-ди. Ўғлини атай ҳовлиси юқорисидаги арчазорга бошлаб чиққанди. Ўртадаги гап-сўзлардан бошқаларнинг воқиб бўлишини истамаганди. Унинг назарида, ўғли шу қадар шармандали, шу қадар гуноҳ ишга қўл урган-дики, уятдан қуёш қорайиб, арчазор ёниб кул бўлиши

лозим эди. Тоғлар эса қалдираб, тошлар қулаши керак-дек эди. Аммо бунни қарангки, ҳеч нарса юз бермади — на қуёш қорайди, на арчазор ёнди. Тоғлар ўша-ўша сукутда, сарин ел юзни сийпалайди, худди калака қилаётгандек, хув пастликда қушлар тиним билмай чуғурлашади. Ора-сира узокдан какликнинг овози эшитилиб қолади. Кўкдаги ўлаксахўр калхатнинг сояси арчазор бўйлаб сирғалади. Негадир у кетай демас, гашга тегиб айлангани-айланган эди.

Эрназар полвон ҳар қараганда, юзида синиқ табасум котган Ўсар ичидан зил кетиб ўтирарди. Отасини бу ҳолатда биринчи бор кўраётган эди. Одатда, отанинг гапи пичок дамидай ўткир — ўйидагини шартта айтарди-қўярди. Ортиқча эзмалик, паришонхотирлик унга бутунлай ёт эди. Айни пайтда қошлари чимирилган, юзидан қон қочган эса-да, нимадандир қаттиқ истихолода эди. Отанинг хаёлидан кечаётган ўйдан Ўсар бохабар эса-да, бу тахлид холи суҳбатга чорлашидан қаттиқ безовта эди. Нега деганда, ота ўғилларини камдан-кам ҳоллардагина бу хилда суҳбатга чорлар ва бунинг оқибати ҳеч қачон яхши бўлмасди.

Ота сукутга чўмгани сайин, Ўсарнинг жини куришмоқда эди. Отасига ер тагидан ўшшайиб боқаркан, шу дамгача юрагига қўрқув солиб келган бўйсиниш хисси шунчаки фарзандлик ҳурмати эканини, кўпинча бу икки туйғу — ҳурмат ва бўйсиниш юракда омукта яшашлигини фавқулодда сезиб қолди. У отага дадил бокмоқ ўйида қаддини ростларкан, негадир диққатини унинг бақувват билаклари, томирлари бўртиб чиққан қаттакон панжалари тортди-да, эсига яқинда отасининг қўлида типирчилаб жон берган қора бука тушди. Ота ўшанда жониворни осонгина йиқитиб, бўғзига пичок тортиб юборган эди. Шундан сўнг агар отаси истаса, уни мудом қўрқув чангалида тутиб туришга қодирлигини қайта идрок этаркан, ночорлиги алам қилиб, қовоғи тўрвадай осилиб кетди. Гапиринг, нима дейсиз, деган маънода зардали қараш қилди.

Бирок сўзлаш Эрназар полвон учун осон эмасди. Гап, охир-оқибат, аёвсиз камчиланиш билан яқунланишини сезгани сари юраги сирқираб, ўзини беҳузур ҳис этмоқда эди. Ақл чиғириғи айлангани сайин, ўғли-

ни оқлашга кодир бирон-бир илинж йўқлиги тобора равшанлашиб, газаб ва нафратдан афти корайиб, униқиб-бормоқда эди. Боз устига, жувоннинг жонсарак боқишларини кўз ўнгидан қуволмай, баттар хуноби ошмоқда эди. У хаёлини чалғитиш учун ўглининг елкаси оша қаршига, арчазорга, сўнг каттакон харсангтошга термилди. Жувоннинг гунохкорона сиймоси харсанг қатидан силқиб чиққандай туюлди. Кўзларини чирт юмиб, бошини ўнгга бурди. Кўз очиб, тик қояни кўрди. Қоя бети инсон чехрасига ўхшаб кетишини энди пайқаётгандек, унга дикқат билан тикилди. Қоя юзида нам кўрди. Тунда қўнган қалин шудринг қуёш тигида эриб, қоя бети бўйлаб пастга сизмоқда эди.

Эрназар полвон бу хил ҳолатни тоғда кўп кузатган бўлса-да, бу сафар айрича эътибор берди. Шу тобда қаршисида ўгли эмас, Файбулла чол ўтирганда, тўсатдан миясига келган фикрни яширмаган, каранг, қоя йиғлаяпти, деган бўларди. Шу биргина иборада унинг айна пайтдаги рухий аҳволи тўла акс этиб турарди. Аммо бу кечинмани ҳар кимга ҳам эътироф этиб бўлмас, бунинг учун синалган дўст — Файбулла чол керак эди. Файбулла чол дўстини тез тушунибгина қолмай, шунга яраша жавоб ҳам топа билади.

У қояга хаёлчан термилиб тураркан, салдан сўнг унинг тархида жувоннинг ғамнок қиёфасини кўрди. Бу мунис сиймо нафратдан кўра, шафқатга кўпроқ муҳтождек эди. Эрназар полвон ижирганиб, юзини тескари ўгирди. Бирок таъқибдан қочиб қутулмоқ қийин эди. У фикрини ташқи ўйдан муҳобаза этмоқчидай, кенг пешонасини чангаллади. Лекин хаёл деганлари тизгинсиз — на андишани билади, на тўсикни. Истамаганинг сайин ёпирилиб келаверади.

Кеча у Сами чўлоқнинг гапига ишониб-ишонмай, масаланинг тагига тўла-тўқис етмоқ ўйида туман марказига тушганди. Бозор биқинидаги емакхона остонасига қадам қўйганида, кун қиёмга яқинлашганди. Емакхонада одам сийрак, у чекка бир жойни танлаб ўтирдида, чой чақирди. Чой бахона секин кузатмоққа тушди.

Эрназар полвон бу ерда ёлғиз бир жувонни учратаман, деб ўйлаганди. Емакхонада икки йигитдан бўлак уч аёл ҳам хизматда эди. Унинг тажрибакор нигоҳи

очик айвон бурчагида идиш-тавоқ юваётган аёлни тез-да ҳисобдан чиқарди. Билади, ўғли бундай аёлга киё бокмайди. Аммо столларни тозалаб юрган дуркун жувон билан ичкарида ҳамир чўзаётган оксарикдан келган аёлдан қайси бири ўғлининг дидига ўтиришганини билолмай боши котди. Ҳар иккисида ҳам эркак кишининг диққатини тортишга қодир нимадир бор эди.

У емакхонага кўп кирган бўлса-да, аёлларга сира эътибор бермаганди. Ори келиб Сами чўлокдан ҳам тузук сўраб-суриштирмаган, ўғлига эса бу ҳақда чурк этмаган. Барини ўзи секин билиб олиб, сўнг шунга қараб иш тутмоқчи эди.

У аёлларни зимдан кузатишда давом этиб, бир чойнак чойни бўшатаркан, охири бу ўтиришда бир иш чиқаролмаслигига кўзи етгач, таваккал қилиб, стол устини тозалаб юрган жувонни ёнига имлади.

Жувон ошиқмай келаркан, стол устига тезгина кўз югуртириб, тозалигига қаноат ҳосил этгач, нима дейсиз, деган йўсинда унга бокди.

— Ўтир, кизим, — деди полвон.

Жувон ажабсиниб, курсилардан бирига омонатгина чўқаркан, хўш, дегандай каради. Эрназар полвон унга чой куйиб узатди. Аёл бош чайқади.

— Шеф уришади, — деди сўнг ошхона томонга тезгина қараб олиб.

— Кизим, — деди Эрназар полвон унинг тикмачоқдек билакларига киши билмас кўз солиб. — Ўсарвойни қидириб юрибман. Танимайсанми уни?

Жувон унга савол аломати билан қараркан, елка кисди.

— Нима, танимайсанми? — Эрназар полвоннинг кўзлари айёрона қисилди. — Баланд бўйли, чиройли йигит. Мўйлавиям бор. Юзи оковадан кеган.

Жувоннинг пуштиранг чехраси бирдан ёришди.

— И-ха, Алиқни айтаяпсизми?

— Қанақа Алиқ? — Эрназар полвоннинг энсаси котди. — Ўсарни сўраяпман мен.

— Биз уни Алиқ деймиз, — жувон ўрнидан турмоққа чоғланди. — Мавжуни таниши у. Қаердалигини фақат у билади. Сўраб келайми?

Эрназар полвон, ўтир, дея имо қиларкан:

— Мавжуинг ким? — деб сўради.

Жувон хамир чўзаётган аёлга ишора қиларкан, турмоқ, кетмоқ илинжида чойнакка қўл чўзди.

— Чой дамлаб келайми?

Эрназар полвон йўғон бармоқлари билан чойнак бурнидан тутаркан, кенг деразадан барала кўриниб турган оксариқ жувонга зимдан тикилди.

— Уларнинг ўрталарида не гап бор?

— Кимнинг?

— Ановуларнинг. Отини нима дединг? Ҳа, Алик билан манову аёлнинг?

— Юришади шекилли, — жувон истамайгина жавоб кайтарди.

— Ўйнаш тутган де! — Эрназар полвоннинг овози қалтираб кетди. — Тушунарли.

Жувон унга ҳадикланиб боқаркан, чақирайми, деди аста.

— Чақир!

Эрназар полвон ичкаридаги жувонга ер остидан боқаркан, ўглини янди: «Ярамас, отиниям ўзгартириб опти. Биров танимасин деган-да».

Мавжу дегани сал фурсат оралатиб, унга рўпару бўлди.

— Чақиртирдингизми, амаки?

Эрназар полвон унга бошдан-оёқ разм соларкан, беихтиёр унга курси сурди. Лекин жувон ўтирмади. Отага қизиксиниб қараб тураверди. У кўхликкина, боқишлари анча дадил эди. Ундаги бу дадиллик озгина хаё билан қоришиқ бўлиб, жилмайганда кишини мафтун этувчи жозиба касб этарди. Полвон буни дарров билди ва баттар зардаси қайнади.

— Ўсарни танийсанми? — деб сўради дабдурустандан.

Мавжу бош ирғади-да, қизиксиниб тикилиб тураверди.

— Нима эди? — деди сўнг.

— Ораларингда нима гап бор?

— Тушунмадим? — жувон ажабланди.

— Сенга ким бўлади у ўзи?

— Ҳеч ким.

— Нега унда атрофингда ўралашиб юрибди?

— Буни у кишидан сўранг, — Мавжунинг чехраси оқаринқиради. — Кечирасиз, ўзингиз ким бўласиз?

— Ўша ярамас боланинг отаси бўламан.

— Нима истайсиз мендан?

— Ораларингда нима гап бор, шуни билмоқчиман.

Мавжу кўзларини пастга олди. Ёноқлари аввал кизариб, сўнг оқарди. Кейин кўз кирида зардали қараш қилиб, нима ишингиз бор, деган маънода бошини бир ён бурди. Чуқур хўрсинди. Хўрсинганда бўлиқ кўкси бир кўтарилиб тушди. Сўнг кетмоқ ўйида ортига ўғириларкан, отанинг вазоҳатидан чўчиб, бу ахдидан қайтди. Кўзларига жонсарақлик иниб, кийнаманг мени, дегандай отага илтижоли боқди.

Аёлнинг ҳаракати-ю ҳолатидан ўзи кўрқиб кутган ходиса юз берганини англаб етган Эрназар полвоннинг жони халқумига келди. Демак, ўгли аллақачон бузуқлик кўчасига киришга улгурибди. Бу ўй миясига урилиши билан ўнг қўли беихтиёр белбоғига қистириғли қамчисига чўзилди. Лекин кимни уради? Манову ожизаними? Нимасини уради бунинг?

Эрназар полвон ҳаромдан моховдан ҳазар қилгандай жирканарди. Эркак ва аёл ўртасидаги муносабатни фақат никоҳ орқалигина кўрарди. Шу боис, эндиги гапи шу йўсинда бўлди.

— Кўнгилларинг бир-бирингга суст кетган экан, ҳалоллаб қимайсанларми шу ишни. Итга ўхшаб илиқиб юришларинг нимаси?

Жувон синиқ кулимсираркан, жуда содда экансизку, амаки, деган маънода кўз кирида бир қараб қўйдида, сўнг, мен бораё, дея секин изига бурилиб кетди.

Эрназар полвон ортиқ сўз қотишга ботинмади. Вахоланки, бунга ҳожат ҳам қолмаган, бор ҳақиқатни билиб олган эди у.

У шу дамгача стол ортини тўлдириб, одатига хос, керилиб ўтирарди. Жувон кетгач, бирдан шалвираб тушди. Кўксини столга ташлаб, аста теваракка кўз солди. Хаёлида, ҳамма уни кузатиб ўтиргандек эди. Йўқ, хўрандалар ўзлари билан овора, у билан бировнинг иши йўқ эди. Шунга қарамай, бу ерда ортиқ қолишдан истиҳола қилди. Емакхонадан мағлуб бўлган полвондек, елкалари чўкиб чиқди. Бозор майдонини

хам шу ҳолатда босиб ўтди. Оёқлари чалишиб, оти ёнига ошиқди. Шаҳарни тарк этсагина бу шармандаликдан қочиб кутуладигандек, отини қичаб ҳайдади. Шаҳар кўчаларидан одамларни хуркитиб, юракларига ваҳима солиб ўтди.

* * *

— Нима демоқчи эдингиз, ота?

Бу гапдан Эрназар полвон бир қалқиб тушди. Панжалари орасидан ўғлига ўқрайиб боқаркан, унинг юзида тажанглик ифодасини кўриб, қаҳри жунбишга келди: «Тавба, ҳам гарлик, ҳам пешгирлик экан-да!» Бу ўй отанинг кўнглидаги ададсиз андишани қувди. Кафтини юзидан ола-ола, кеча емакхонада жувонга гапиргандек, бамайлихотир деди:

— Шаҳарда нима балчиқ босиб юрибсан?

Бу савол оғзидан осонгина сирғалиб чиққан эса-да, мавзунинг жирканчлиги барибир Эрназар полвоннинг тишини камаштириб юборди. Шу ёшида тилга ўта дағал туюлмиш масалада гап суришмоқликни оғир қисматдек билиб, шу кунга ичида лаънатлар ўқиди. У ўз фарзандидан қаттиқ ирганмоқда эди. Азбаройи ирганганидан оғир гавдасини сал ортга ташлаганини ҳам сезмади. Аммо бу ҳол юқоридаги саволни қайталашга халақит бермади. Бунга жавобан ўғли елка қисди.

— Нимани назарда тутаяпсиз, тушунмаяпман, ота?

— Кимга илакишиб юрибсан деяпман? — Ота бу гапни оғзига бехос тушиб қолган ножоиз нарсани туфлагандай қилиб айтди.

Ўсар меровсираётган эса-да, отанинг емакхонага қилган ташрифидан кечаёқ хабар топган, жувон бор воқеани унга айтиб берганди. Шунга қарамай, у талмовсирашда давом этди.

— Кўзимга қара, бола! — Эрназар полвон кўлидаги камчини ўнғай тутиб, ўғлига қаттиқ тикилди. — Етти десам ўтирик бўлар, лекин олти пуштимни яхши биламан. Аждодимиздан ҳеч ҳаромхўр чиқмаган. Бари диёнатни маҳкам тутишган. Сен қаердан бунақа кони бузук чиқиб қолдинг? Бундай чикин нарса йўқ эди-ку бизда. Қайси шайтон йўлдан урди сени? Айт, ўша

шайтоннинг киндигига пичок тикиб, бўғзигача айриб ташлай!

У калтироғини босиш учун бир зумга гапдан тўхтади. Терчиган манглайини кафти билан сидириб, ғоят таассуф билан яна гап бошлади.

— Энг ёмони, қонинг бузуқ сени! Энди сендан қандай зурриёт туғилади, буни фақат худо билади. Ўзинг бўса, туғилмаганинг минг марта афзал эди...

Ўсар бош эгиб ўтирган бўлса-да, ўзини мутлока беайиб сезарди. Шу боис, қон тўғрисидаги гапдан энсаси қотди. Томок кириб, ўзининг норозилигини билдирган бўлди. Ўзининг қилмишига у бутунлай ўзга муносабатда эди. Бу қилиғини кўнгил хоҳиши, янада аниқроғи, йигитчилик деб биларди. Отасининг тутакшидан кулгиси қистади. Азалдан у отасини эскигантускиган, ҳаётдан нихоятда орқада қолиб кетган одам ҳисобларди. Шунингдек, у акалари ҳақида ҳам шу фикрда эди. Акалари ҳам оталари каби жуда покдамон эдилар. Лекин ҳаётда диёнату покликдан ташқари «лаззат» деб аталмиш тушунчалар ҳам бор-ку. Бу борада акалари билан кўп тортишар ва ҳар сафар уларга нисбатан кучли ачиниш ҳиссини туярди.

У ҳозир ҳам отасига ичи ачишиб каради. Ота ўғил билган ишқий лаззатлардан бебахра яшаб келди. Қураш дея, улоғ дея, бола-чақа ташвишида умр ўтказди. Яхшиям, отаси фақат бирини билади, агар бошқа ишқий саргузаштларидан бохабар бўлса борми, ҳеч ўйлаб турмай тиккалай сўярди.

Ўсар шуларни ҳаёлидан кечираркан, беихтиёр юзига табассум калқиди. Бундан отанинг ғазаби янада тошди.

— Нимага иршаясан?!

Ўсар қовун туширганини пайқаб, ерга бокди.

— Ув-в, қизбет, сендан сўраяпман?

«Қизбет» деган сўздан Ўсарнинг ҳамиша елкаси тиришарди. Ҳозир эса бирдан тутакшиб кетди.

— Етар! — деди кўзлари чакчайиб. — Индамаган сайин...

Оббо, отага жеркилди. Оиладаги азалий таомил яксон этилиб, падарга гап қайтарилди. Бундан Эрназар полвон бир муддат довдираб қолди. Сўнг илкис

олға эгилиб, ўглининг елкасига аччиқ қамчи тортди.

Ўсар сакраб ўрнидан турди. Елкасини сийпалаб, отага газабкор тикилди. Кўркам юзи сурланиб, кўзларига қон қуйилди.

— Нимаси бу, ёш болаимдим мен сизга!

— Ўтир! — Эрназар полвон қамчи учи билан жой кўрсатди. — Ўтир деяпман!

Ўсар яғрини сийпалай-сийпалай, ноилож чўкди. Отасининг яна тушириб қолишидан ҳайиқиб, бу гал сал олислаб ўтирди.

— Мен сенга ҳалол лукма бериб боққанман, ярамас! — Эрназар полвон ички бир ёзғириш билан койинишга тушди. — Қайси гўрдан бу қадар ҳаромхўр чиқдинг?! Ё итмисан? Ҳатто ит ҳам дуч келган нарсани оғзига олавермайди. Нима, итдан ҳам харобмисан, аҳмоқ!

У тутақиб сўкинаркан, бирдан ҳушёр тортди. Бу қилиғи билан шаллақи хотинларга ўхшаб кетаётганини сизди. Ахир у ўғли йўл қўйган гуноҳ учунгина эмас, «бузуқ қон» туфайли азоб чекмоқда-ку. Энди йигитни хоҳ ур, хоҳ сўк — ҳеч нарсани ўзгартириб бўлмайди. Отани бу гуноҳга ундаган сабаб қизиқтирмақда эди.

Боя бу ёққа келаётиб, кампиридан, анову қизбетнинг жавзасида гумона борми-йўқми, деб сўрашдан ўзини тиёлмаганди. Бу сўров ўзи учун қанчалик ноқулай саналмасин, тилини чўғдай куйдирган бу жумлани туфлашга мажбур бўлганди. Кампири бошда анқайиб, йўқ, деган, сўнг эса шоша-пиша изох берган: «Ҳали ёш, улгуришар...» Бунни қарангки, бу гапдан Эрназар полвон ихтиёрсиз равишда севинган: «Ҳайрият, ҳаром қон ҳали урчишга улгурмабди». Кейин у ўглининг ит эмаслигидан ўкинган. Ит бўлганидами...

Эрназар полвон жаврашдан тийилиб, сукутга ботаркан, оёғини қисган қопқон билан олишавериб, ҳолдан тойган йиртқичдай ночор жавдираб ўтирган ўғлига зимдан боққан жойида, бирдан кўнглида илинж пайдо бўлди: «Буниям ўз билгани бордир. Балки аёлни чинданам суяр бу? Унга яхши ниятда ёндошиб, мазлумага қора бўлмоқни истагандир. Ана Аҳмад полвон,

ожизанинг эзилишига чидаёлмайман деб, Махмуд бангининг кизини ўз никоҳига олди-ку. Хотиним нима деркин деб турмади. Бу болаям ўзича жувонмардликни хоҳлагандир. Ахир мардлик одамнинг ташида эмас, ичида бўлади-ку, Қани, ичини бир суриштирай-чи буни. Анову жувоннинг ҳам ройиши ёмон эмасдай эди бунга».

Эрназар полвон шу умидда Ўсарни бошдан-оёқ синчков кузатаркан, энди ўртадан нозик бир парда кўтарилиши лозимлигини англади. Бундан бадани титраб, кўзларини бир зумга пастга олди.

У не човли қаҳри каттиқ ва сўзи ўткир бўлмасин, ўғиллари билан аёллар хақида гаплашмоқни жини севмасди. Бу борада жуда каттиқ истиҳола қиларди. Яна бир феъли, аёл зотини менсимаса-да, муносабатда уларни улуғларди. Аёл номини булғаб сўзлайдиганларнигина эмас, фосиқ нигоҳ эгаларини ҳам ёмон кўрарди. Йўлда бирор аёлга дуч келиб қолса, у хоҳ таниш, хоҳ нотаниш бўлсин, кўз солмас, саломига алиқни бошини терс ўгирган холда оларди.

Кўклам ўртаси кунботишдан тентак шамол кўзғолган кезлари, айниқса, у нокулай ахволга тушиб қоларди. Бу шамол ўз номи билан тентак-хотинларнинг либосини тортқилаб, баданига чиппа ёпиштирарди-да, коматини бор ҳолича кўз-кўз этмоққа тушарди. Бундай вақтда Эрназар полвон ховли юзида туролмас — ё меҳмонхонага биқинар, ё отланиб тоққа чиқиб кетарди. Бир гап билан айтганда, кўз зинокор, кўнгил эсандан баттар — гуноҳдан аллоҳнинг ўзи асрасин, дейдиган кишилар тоифасидан эди у. Шунинг-чун ҳам емакхонада учратган жувон хақида хануз ёмон ҳаёлга бормасликка тиришар, миясига келган нохуш ўйларни имкони етганча нари қувларкан, бу ишда яккаш ўғлини айбламоқда эди. Унинг зиногоа мойиллиги ғазабини кўзитмоқда эди. Фунажин кўзини сузмаса, бука ипини узармиди, деган ақидага қарама-қарши, фунажиннинг кўзини сузмоққа мажбур этган кони бузук «бука»дан нафратланмоқда эди. Бу ишда хамиша биринчи навбатда эркакларни айбларди: «Мана менга ҳеч ким кўзини сузмайди-ку, — деб ўйларди ўз-ўзидан мамнун бўлиб. — Сузган тақдирдаям худо берган диёнатни

махкам тутиб кам бўлмадик. Қизарган этакка кўз солаверсак, одам бўлиб қаерга борардик. Итдан нима фарқимиз қоларди?...» Албатта, бу масаланинг биринчи томони, иккинчи томони ундан кўра дахшатлироқ эди. Эрназар полвоннинг фикрича, қони бузуқ эркакнинг насли айниб, ёмон зурриёт юзага келармиш. Насл айнидими, тамом — эркаклардан иймон, аёллардан ҳаё қочармиш. Ва оқибатда, дунё телбаланиб, ер силки-нармиш, дарё тошиб, тоғу тошни сув босармиш. Бу хил қараш унга отаси Омон полвондан юккан бўлиб, эътикод даражасига айланганди. Омон полвон оппок соқолини силаб, бу дунёнинг ёлғончилиги-ю, у дунёнинг ҳақлиги хусусида кўп сўзларкан, бу дунёси бир синов, баҳонгни у ёқда оласан, дерди. Мана шу боис, Эрназар полвон иймонини бут сақлашга уриниб, харом туюлган нарсани остонасига яқин йўлатмай келди. Аммо аяган кўзга чўп тушар деганлардек, мана ўғилларидан бири фосиқ чиқиб турибди. Агар ростанам шундай бўлса, бу ёғини худо урибди.

У қарама-қарши ўйларини базўр жиловлаб аста бошини кўтарди. Ота-бола ўртаси мавжуд нозик пардани бир ён суриб, ўғлига илинж билан тикилди. Умиди сароб бўлиб чиқишидан хайкиб, ботинмайроқ деди:

— Ўша аёлда кўнглинг бор экан, буйтиб яшириб юрмай, Аҳмад полвондай эл-юртга билдириб, ҳалоллаб олмайсанми. Агар келин томондан хавотиринг бўса, мана мен бор. Гаплашаман, тушунтираман. Хўш, нега индамайсан, ҳалоллаш ниятинг борми ўзи?

Бахтга қарши, Ўсар, йўқ, деб бош чайқади.

Эрназар полвон оғир гувранди. Миясида кўзғолган оғриқ титроққа айланиб, кўллари томон силжиди. У бир амаллаб ўзини босаркан, иккиси ўртасига адоватнинг залворли харсанги гурсиллаб тушганини ҳис этди. Бу энди яхшиликдан дарак бермас, «харсанг» зарби билан кўтарилган «чанг» ғазаб ва нафрат зарраларидан ташкил топган бўлиб, отанинг шуурини фалажлаб, идрок этишга изн бермас, қамчинга қаноат этмай, қўли беихтиёр ёнида ётган калладай тош томонга чўзиларкан, аммо минг қилсаям фарзанд, сўнги дақиқада у силкиниб яна ўзига келди. Ўғлини ўзининг

тийиксиз газабидан кутқармоққа тиришди. Ич-ичидан туғилган қатъий ҳукмга нисбатан айтиладиган жавобдан ўглининг тақдирини ҳал бўладигандек, ҳалоллайсан энди, деди.

Ўсар, қизикмисиз, ота, деган йўсинда ўшшайди.

— Кимлардир искаб кетганни-я, — деди кейин.

Қизик, ота бу гапдан шалвираб тушди. Ўзи кутганча кутуриб кетмади. Демак, ўгли бўғзигача балчикқа ботибди. Зоти бетайин итдай, нажасдан ҳазар қилмайдиган бўлибди. Ит-ку майли, лекин буни нима қилиш керак? Қамчилашдан энди фойда йўқ. Қалтак баданнигина эсади, руҳ эса ўзгаришсиз қолаверади. Уни ўзгартира олишга бандасидан ўзганинг қудрати етмайди. Қачонки, имони бут бўлсагина. Қаршисида бош эгиб ўтирган манову маълунда бу нарсадан асар ҳам сезилмаяпти.

Эрназар полвон ўзини ожиз хис қилди. Минг бир йил дард чеккан одамдай куйидаги сўзларни базўр гулдирай олди.

— Кимлардир искаб кетганга нега сен ожиз солиб юрибсан, ҳаромхўр!

Ўсар тош асридан қолган асори-атикага тикилгандай, отани зимдан кузатаркан, унинг бу қадар изтироб чекишидан бошда таажжубланди, сўнг кулгиси қистади. Ҳартугил, башарасига қалкиган эрмакловчи табасумни ўз вақтида тийишга улгурди. Ҳозир ҳар қандай ваз ортиқча, бу борада отасига ҳеч нарсани англашиб бўлмайди. Қилмиши ўзи учун арзимас нарса эса-да, ота учун нақ фожианинг ўзи эди. Энди қандай қилиб бўлса-да, вазиятни юмшатмоқ лозим эди.

— Ота, — деди у қилмишидан бағоят азоб чекаётгандек, бир оҳангда. — Бир адашдик-да, энди бу ҳол ҳеч қачон такрорланмайди. Сўз бераман сизга.

Эрназар полвон бу гапга зиғирча ишонмади. У шармсизликни тузалмас дард деб билар ва бунга бир неча бор гувоҳ бўлганди. Ўшандай воқеаларнинг бирини битон заводида бошидан кечирганди. Оғайнилар бу ерда маҳбуслик муддатининг сўнгги йилларини ўташаётган эдилар. Завод жамоасининг ярмини маҳбуслардан ташқари, фуқаролар ташкил этарди. Улар оралида малла сочли кўҳликкина кранчи жувон ҳам бор

эди. Шўрлик аёл крандан пастга тушди дегунча икки-уч суллох ва шилқим эркаклар оғушида қоларди. Айниқса, Толя деган давани бир йигит жуда тегажок эди. Жувонни чирқиратиб, эзғилашдан ҳузур қиларди.

Эрназар полвон бу ҳолга тоқат қилолмай, қўлидан келганча аёлни ҳимоя қилишга уринарди. Ана шундай уринишлардан бирида Толя билан гапи чап тушиб қолди. Толя унинг эътирозларини ишшайиб тингларкан, темирчининг босқонидай кенг кўксини тўлдириб нафас олди-да, кўз сузилади, қўл чўзилади, дея қисқа жавоб қилди. Шу гапдан сўнг Эрназар полвон, қаватида ҳамишагидек, Файбулла мерган, ўзича аёлни «суд» қилмоқчи бўлди. Аёл унинг аччиқ-тизиқ гапларини кулимсираб тингларкан, ачинаяпсанми, деди. Эрназар полвон бош ирғади. Файбулла мерган эса одатига хос гапнинг лўндасини айтди қўйди: «Фунажиндай кўринган буқага кўз сузавермай, биттасини танлади-е, энагар. Ҳамма ерни наҳс бостириб юбординг-ку!» Жувон унга лоақал эътибор беришни лозим кўрмай, Эрназар полвонга ғамзали боқиб деди: «Унда ҳимоя қил. Нега турибсан оғзингни очиб».

Эрназар полвон аёлни ҳимоя қилди. Эртаси уни Толянинг чангалидан юлиб оларкан, йигитни бошлаб суробини тўғрилаб қўйди. Аммо Толя деганлари гавда жиҳатдан зўр бўлса-да, амалда пўк экан жуда, бошлиқларга шикоят қилди. Оқибатда, Эрназар полвоннинг муддатига яна муддат қўшилди. Муштлашув пайтида ёнида темир тутиб, ҳар эҳтимолга қарши, ҳамлага шайланиб турган Файбулла мерган ҳам бу насибадан бебаҳра қолмади.

Эрназар полвон маҳбуслик муддати яна бир оз чўзилганидан кўпда қуйинмади. Бир заифанинг шаънини ҳимоя қила олганидан ўзича сархуш эди. Аммо бу сархушлик орадан уч кун ўтмай нафрат билан алмашинди. Тунги сменада у аёлни Толянинг оғушида кўрди. Битон тахламлари орасида уларни жуда хунук иш билан андарман ҳолатда учратди. Бошда у шамдай қотди. Сўнг беихтиёр қўлига темир бўлагини олди-да, изтироб оғушида қаққайганча туриб қолди. Бу орада Толя унга пешвоз юрди. Пешона терларини камзули этаклари билан сурта-сурта мамнун ва масрур бир

киёфада ёнидан илжайиб ўтиб кетди. Қўлидаги темир бўлаги ерга жаранглаб тушгандан кейингина Эрназар полвон ўзига келди. Энгил-бошини шоша-пиша тузатаётган аёлга аста яқинлашди: «Агар яна қорангни кўрсам, ўлдираман!» Аёл кўрқув тўла кўзларини унга тикаркан, ҳазиллашмаётганини англади.

Орадан икки йил ўтиб, улар тагин учрашдилар. Озодликка чиққан куни икки оғайни кўчадан бахтиёр кетиб борардилар. Бир вақт Ғайбулла мерган, и, кара, деб қолди. У бошини кўтариб, қаршисида аёлни кўрди. Жувон қаватида икки боласи, рангпар эри билан қўлтиклашиб келарди. Уни кўриб, аёлнинг ранги сал оқарсада, ўзини сезмаганга олди. Қурмағур гўзал эди, фарангги атир ҳидини бурқситиб ёнларидан ўтди-кетди.

Эрназар полвон уни кўз кирида кузатиб қоларкан, юраги ториғиб, мусаффо осмонга бокди. Осмон тиник ва фусункор эди. Нигоҳини қуйига олди. Одамлар, турли киёфалар, шаҳар шовқини... У яна кўкка тикилди. Шу тикилганча нидо қилди: «Кетдик, ошна! Тоғу тошларга кетдик!»

Ўшанда кўнгил оройишини тоғлардан истаб, кишлоғига ошиққанди. Тоғлар зада юрагини овутибгина қолмай, гавжум ҳаётнинг гавжум қусурларидан форуллаган, ўтган кунлар ёди эса бамисоли суваракдай хотирасининг чекка-чекка қавакларига яширинганди. У энди тинч эди, гўё ҳаётида нохуш йиллар ва кунлар бўлиб ўтмагандек, ўта осойишта эди. Кўхна ўйлар ортиқ уни безовта этмас, одамзодга хос иллатлар тева-рагини қуршаган мана шу тоғу тошларга ҳеч қачон доримайдигандек жуда хотиржам эди. Аммо, мана, фавқулудда билдики, ўша иллатлардан бири тоғ ҳавосини бузмоққа киришибди. Бу нарса ўзининг пушти камаридан бўлган фарзанди тимсолида нақ қошида манаман деб турибди.

Эрназар полвон зилдай оғир нигоҳини тева-ракка солди. Назарида, тоғлар ўзининг кўнглидек ғариб ва мискин эди. Тўғрига бокди. Қаршисида бош эгиб ўтирган ўғли кўзига чиркин, ўта чиркин кўриниб, нафаси бўғилди. У ўзидан дарак бериб, аста санчимокқа тушган юраги устини сийпаламоқ бўлиб, яланг тўшига қўл юбораркан, ўнг ёнида шарпа илғади. Аста ўша томонга

ўгирилди. «Йиғлоқи» қоя бикинидан қуйига энган сўқмоқ бошида Кўктойни кўрди. Кўктой дардманд жониворларга хос сусткашлик билан ҳаракатланар экан, уларни кўриб чўнқайди. Салдан сўнг итнинг қаватида Сардор пайдо бўлди. Бола бобоси билан амакисини овлоқда кўриб ажабланиб турмади. Қайтамга қувониб, сўқмоқдан пастга эна бошлади. Ит унга эргашди.

Ўсар жиянининг ташрифи жонига ора киргани ва шунга қарамай, ҳали гап тугамаганини сизди. У, мен борай, деган маънода ўрнидан ярим кўзғалиб, отасига қаради. Ота индамагач, оёққа қалкиди-да, қоя томон юрди.

Ота ўйга чўмганча қолаверди.

* * *

Қоя бошига кўнган офтоб қуйига юмалаб, кишлок узра шом пардаси ёйилганда, Эрناзар полвон Файбулла чолни қора тортиб, ёлғизоёқ сўқмоқдан пастга эна бошлаганди. Юрагини аёвсиз кемираётган муаммо юзасидан дўстидан бирор жўяли маслаҳат чиқишига унчалик ишонмаса-да, одам тафтини одам босади дея унинг ҳузурига ошиқмоқда эди. Ўз навбатида, айни шу нарсанинг ўзидан дили хуфтон тортиб борарди: «Йўрғалашимни қара! Бу туришимда борасолиб кўзёши қилсам ҳам керак! Ҳа-ҳа, қарибсан, Эрназарвой, қарибсан! Эмасам, дамингни чиқармасдинг! Даминг чиқаяптими, демак, қарибсан!..»

Аслида, Файбулла чолга дил ёрмоқ фикри кундузиёқ хаёлига келганди. Нимаям қилсин, ҳақиқат тўла ойдинлашиб, ўғли айбини тан олгач, шўрлик ёмон аҳволга тушиб қолганди-да. Азбаройи, гарангсиганидан, Ўсарнинг қачон ва қай вазиятда олдидан туриб кетганини ҳам пайқамади. Қачонки, ит қаттиқ аксиргандан сўнггина хуши ўзига келиб, бундай ён-верига аланглаб қарасаки, ўнг ёнига невараси чўккан, оёқсарисида ит чўзилган, Ўсар эса аллақачон жуфтакни ростлаб қолганди. Уларнинг келишини ёқтирмай, у гоҳ болага, гоҳ итга боқаркан, кўзи жониворнинг жароҳатига тушиб, юрагига ўшандай оғир жароҳат инганини сизди. Томирлари бўйлаб қуюқ, ёпишқоқ қон

силкиб оқаётгандек, ўзини жуда лоҳас хис этди. Кейин туйқусдан ич-ичидан кўзғолган аччиқ аламга чидаёлмай, боя кўз остига олиб қўйган калладай тошни чангаллаб бор кучи билан пастга улоқтирди. Тош пачана арча танасига бориб урилиб, касир-қусирлаганча қуйга юмалаб кетди.

Унинг бу харакатидан ит ҳуркиб, бола ҳайрон бўлди. Сўнг бобосига таклид қилиб, у ҳам қўлига тош олди. Аммо бобосининг авзойидан ҳозир кўнгилхушликнинг вақти эмаслигини ўз вақтида пайқаб, бу ишдан ўзини тийди. Бобосидек юзига жиддий тус бериб, индамай ўтираверди.

Эрназар полвон бола олдида «аза» тутиб ўтиришдан ийманиб, ниҳоят, ўзини қўлга олди. Эгик қаддини тиклади. Бир хаёли, Ғайбулла чолнинг олдига бориб, юрагини бўшатгиси келди. Бироқ дайди ошнасининг кундузлари уйдан топиш мушкуллигини ўйлаб, бу фикридан қайтди. Сўнг кўнглига тоғу тошлар орокирадигандек, сайр этмоқни ихтиёр қилди-да, неварасига буюрди: «Бор, отангга айт, отни эгарласин!» Кейин қўшиб қўйди: «Итни занжирла, эргашиб гаранг қилади».

Аммо тоғу тошлар юрагига таскин беролмади. Кечга яқин курашда бой берган полвондек, сайрдан жуда эзгин қайтди. Одатдагидек, югуриб чиққан невараларини эркалашга ҳам ҳафсаласи келмай, қир тумшуғи томон юрди. Ўл-ўлакай ўсарнинг ховлисига кўз қирини ташлади. Ўғлининг улови кўринмас, келини супада ёлғиз юнг титиб ўтирарди. Келинига унинг раҳми келди. Билади, келини ўғлини жонидан ортик кўради. Буни у жувоннинг кўз қарашларидан пайқаган. Унинг ўтқир сезгиси яна шуни фахмлаганки, бу ёш аёл эрига қатор ўғиллар туғиб бериш орзуси билан яшайди. Барча тоғ аёллари каби бу нарсани улуг бахт деб хисоблайди. Аммо бўлғуси фарзандларининг отаси аслида кимлигини у билармикан? Афсуски, билмайди. Дунёда унинг эридан кўркам, мард, ҳалол одам йўқ. Эрининг биргина кулиб қарашига жонини беришга тайёр. Эркалашларидан эса тани яйраб, дили қувнайди. Бундай кезларда тун чароғон тортиб, кундуз турфаланг олади. Тоғу тошлар ажабтовур кичрайиб, эри

тоғлардан ҳам юксак, тоғлардан ҳам қудратли бир сиймога айланади. Шу билан биргаликда, келинчак ўзининг гўзаллигини яхши билади. Билгани боис, эрининг ўзига хиёнат қила олишини хаёлига келтирмайди. Келтирадигина эмас, дунёда шундай жирканч иллат борлигини ҳатто тасаввурига сиғдиролмайди. Сойга келиб қуйиладиган анову булоқ сувидай қалбиям, фикриям тоза. Оламни қандай кўрса, шу ҳолда идрок этади.

Агар худо унга шу тобда қайнотасининг қалбига мўралай олиш имконини берганида эди, у суюкли кишисини бутунлай тескари тасаввурда кўрган бўларди. Тоғлардан юксак кўринган эри аслида чуволчангдан майда ва хароб, мардона кўринмиш нигоҳи қаърига фахш ин қурган, бақувват қўллари ўзга аёл баданидан жирканмаганидек, қатъий кимтилган лаблари бегона дудоклардан хазарланмайди. Энг дахшатлиси, кўзни алдовчи кўркам вужудида ҳаром қон гупуради. Бу қон эса эрта бир кун дунёга келадиған фарзандлари томирида ҳам кўпиради. Ох, қандай дахшат бу!

Аммо ҳамма бахт шундаки, ўзга қалбга мўраламоқнинг асло имкони йўқ. Бу хусусиятдан одамзод маҳрум. Акс ҳолда... Бунинг устига, дунё ва шахсга нисбатан ҳар ким ўз нуқтаи назари юзасидан ёндошади. Кимгадир қора кўринган нарса бошқа бировга оппоқ туюлади. Балки мана шунинг учун бу олам чигалликлари давомли, чиркин ишлари яшовчандир. Боз устига, тоза қалб хамиша риёдан холидир. У ёмонликка тезда инона қолмайди, яхшидир, деган илинж унда доимо устувор бўлади. Агар ҳозир биров келинчакка, эринг хиёнаткор, деса, унинг ишониши қийин кўчади. Кўнглида бамисоли илондек ғимирлашга тушган нохуш ўйлар суюкли эрининг биргина кулиб қарашида ноқ изсиз йўқолади. Чунки унинг кўзи ёмонни кўрмаган, дунёда ёмонлар, фақат ёмонлик учунгина туғилганлар борлигини билмайди, ҳатто буни тасаввурига ҳам сиғдиролмайди.

Эрназар полвон эса ёмонларни кўп кўрган. Қамокхонада ва кейинчалик ҳаётда уларнинг хили-хили билан учрашган. Бундайларга эзгулик — бегона, одамийлик — ўғай, улар на ватанни билади, на қадриятни.

Барча ҳаракатлари замирида нафс ётади ва тириклик деганда, ўшанигина тушунишади. Эрназар полвон уларга ўзича ташхис қўйган: «Қони бузук!» Ёмонлар ҳеч қачон тузалмайди, деб ўйлайди. Мавҳ этиш билангина ер юзини улардан тозалаш мумкин, дея фикр қилади. Аммо бу борада унинг кучи фақат итларига етади. Дунё дегани ёлғиз кўрғонидан иборатдек, бу юмушни ўта ҳафсала билан адо этади. Қишлоқ тўла ҳашаки итлару, у эса зўр бериб итларининг наслини яхшилашга уринади. Начора, ҳаётда унинг ўз мезони, ўз ўлчови бор.

Эрназар полвон келинидан кўзини уза-уза, мушкул ўйлар қуршовида қир тумшугига аста чўқаркан, нигоҳи билан Файбулла чолни кидириб топди. Ошнаси ҳовлиси юзида ғимирсиб юрарди. У, шуни истаса-да, дўсти қошига ошиқмади, шунингдек, қўл сирмаб чақирмади ҳам. Кейинроқ тушарман, деган ўйда қишлоққа разм соларкан, бирдан юрагига шубҳа оралади: «Нега қишлоқ жим?» Биладики, қишлоқда гап ётмайди. Сами чўлок билган сирдан бошқаларнинг воқиф бўлмаслиги асло мумкин эмас. Қишлоқ кайвониси сифатида уни ё авайлашмоқда, ё бу ишни ортиқ айб санамай қўйишган. Қишлоқнинг сукутдалигидан шубҳаси ортиб бораркан, қалбини ўкинч ва алам кемира бошлади. Одамлар жимми, демак, уларнинг ори ва андишасига путур етибди. Яхши-ёмонни фарқламай қўйишибди. Йўқса, мана неча кундирки, ўз ёғида ўзи қоврилиб юрибди. Бирор киши, холинг қалай, анову эркатойинг ипини узиб юрган эмиш, нима қилдик энди, дея келмади. Сигири емлаб қолса, югуриб келадиган одамлар мана энди қорасиниям кўрсатишмаяпти. Ё ўғлинг шу экан, ўзинг гўр бўлармидинг дейишяпти-микан? Умуман, нималар бўлаяпти ўзи?

Бу ўйдан Эрназар полвон гангиб қолди. Аслида гангиши воқеа ойдинлашган кунгек бошланган, бунинг оқибатида, у азалий одатларини ҳам унута бошлаганди. Илгари юраги бирон нарсадан торикса, ҳадаха қўй сўйдирар, тўкин дастурхон устида, бола-чақалари даврасида оғир ўйдан форуғ топарди. Эндигиси шунчаки ториқиш эмас, унинг назарида, нақ кулфатнинг ўзи эди. Бу кулфатни кўрадаги бутун қўйларни сўйдириб,

болалари қуршовида ойлаб ётиб еса-да, дилидан ари-тиб бўлмасди. Бир сўз билан айтганда, у ночор ахвол-да қолган, ночорлигини сезгани сайин юраги хасратга тўлиб-тошиб бормоқда эди.

У, агар юрагини бўшатмаса, бўғилиб ўладигандек, Файбулла чолни қора тортганди. Иккиланишларини қадам-бақадам енгиб, ошнасининг кулбасига яқинла-шар экан, изидан сассиз эргашиб келаётган шарпани пайқади. Ортига ўгирилиб, ўн одимча нарида хадикона дум силкиб турган Кўктойни кўрди.

— Қайт!

Кўктой чўнкайди. Кетишни хаёлига келтирмади. Эгаси эса ортик кистаб турмади.

Улар ҳовлига олдинма-кейин кириб боришганда, Файбулла чол ўчок бошида куйманиб юрган экан, дўсти-нинг ташрифидан жуда қувониб кетди.

— И-и, келинг-ай, дўстим! — деди ҳар галгидек хушхоллик билан. — Сизни чақирай деб энди овоз ростлаб турувдим. Ризкинғиз бутун-да, ўз оёғинғиз билан кириб келдинғиз.

Эрназар полвон, одатича, бош ирғаб алик оларкан, кўз кирида ўтириш боп жой кидирди. Нигохи берирок-даги сандалга тушгач, оғайнисининг «сайраш»и остида ўша томонга юрди.

— Бугун юқори газадан тўрттагина каклик тутиб олдим, тузоқ билан, — дея чақак урарди Файбулла чол. — Шунини қозонга босувдим... Сиз ичкарилавен-ринг, мен ҳозир...

Эрназар полвон, ичкарида нима бор, деган иддаоли ва ҳорғин киёфада сандалга чўкаркан, кутилмаганда сандал синиб, у оёғи осмондан бўлиб, йикилиб тушди.

— Ҳай, эгаси ўлди-я эгаси ўлди-я, — Файбулла чол унинг тепасига югуриб келиб, кўлидан тутди. — Сан-дални единғиз-а, қишда нима қиламан энди, дўстим?

Эрназар полвон зил-замбил гавдасини базўр ўнглаб ўрнидан тураркан, чирик тахта бўлақларини сепкилаб, ўдағайлаб берди.

— Бунақа зормандани бир четга қўяди-да, э! И-и, ивирсимай ўлинг сиз!

— Четда-ку, жўра, четда.

— Нимаси чет? — Эрназар полвон оғриган думба-

сини киши билмас сийпалаб, жийдаси этакларини
қоққан бўлди. — Кўкиган хотиндан баттарсиз. Ҳамма
нарсангиз омонат!

— Бу... ўзимам омонатман-да, дўстим.

— Эрта-индин ўлаётганингиз йўқ-ку, сал у ёқ-бу
ёққа қараб қўйсангиз бўмайдим!

У туютқан сайин Ғайбулла чол кулар, кулиб-кулиб
ошнасини узиб-узиб оларди.

— Ўлишим осон бўсин дейман-да, жўра. Шунинг-
чун зебга унча хушим йўқ. Лекин сизга қийин, шунча
жой, шунча давлатни қандай ташлаб кетасиз-а? Кўзинг-
из орқангизда кетса керак ўзиям.

— Қариган сари айниясиз, — Эрназар полвон
унинг гапларига парво қилмайди. — Асли илгариям
гўр эмасдингиз.

— Мени сандалсиз колдирдингиз лекин.

— Ана, меникини оптушинг.

— Сандалингиз ўзингизга буюрсин, — Ғайбулла
чол унинг елкасига қоқиб, яна кулади. — Қани, уйга
киринг.

— Ичкарида пишириб қўйибдим. Тўшамча опчи-
кинг, ташқарида ўтираминг.

— Анову қора булутдан қурқувим бор, ёғиб қомаса
дейман-да.

— Опчиқаверинг.

Ғайбулла чол супага жой қилиб, ўчоқ бошига шо-
шилди. Эрназар полвон жойлашиб ўтираркан, ошнаси-
ни гап билан ўйиб олмоқ пайида унга зимдан тикилди.
Бу вақтда Ғайбулла чол лабларини ёш боладай чўччай-
тириб, ёғоч чўмичда овқатнинг тузини кўрмоқда эди.
Унинг хокисар қиёфаси Эрназар полвоннинг меҳрини
ийдирди. Дўстисиз бу ҳаёт деганлари жуда зерикарли
бўлишини яна бир қарра чуқур ҳис қилди. Олди-орти
тўла бола-бақра-ю, лекин бу дўстининг ўрни ўта бўлакча
эди. Дўлворгина жўраси ҳаётига ўзига хос нур бағиш-
лаб туради. Ҳозир ҳам кўнгли хийла таскин топиб,
тугун тортган асаблари анча бўшашди. Аммо муомала-
да буни билдирмади.

— Қани, берманг кенг-чи! — деди қўрсроқ охангда.

Ғайбулла чол қўлидаги чўмични қозон четига суяб,
ажабсинган қўйи унга яқинлашди.

— Нимага дамизгиз чикмай юрибди? — деб сўради Эрназар полвон.

Файбулла чол ҳеч нарсага тушунмай кошларини керди ва шундагина дўстининг туси дард чекаётган одамникидай ўзгачароқ эканини пайқади. Бунақа кезларда жўраси алланечук қаримсиқ тортиб қоларди.

Файбулла чолнинг ажабсинишини, атай қилаяпти, деб англаган Эрназар полвоннинг жахли кўзиди.

— Анову қизбет улнинг қилиғини айтаяпман, — деди. — Нима, чинданам хабарингиз йўқми?

— Худо шохид, ўлимдан бошқасидан сира хабарим йўқ, — Файбулла чол супа четига омонат чўкди. — Тинчликми, дўсим?

— Сами чўлоқ билган нарсадан сизнинг хабарингиз бўмай қолдимиз?

Сами чўлоқнинг номини эшитиб, Файбулла чолнинг пешонаси тиришди.

— Гапни чувотманг кўп! — деди овози кескин оҳанг касб этиб. — Нимани биларкан у?

Эрназар полвон унинг алдамаётганини сезиб, бошини қуйи солди. Кейинги гапни шу алфозда айтди.

— Ул... хотинларга элакишиб қопти.

— Энди эшитиб турибман.

Эрназар полвоннинг кўнглида тагин шубҳа гимирлаб, бошини кўтарди.

— Ўтирик айтманг.

Файбулла чол, алдасам худо урсин, деган маънода имо-ишоралар қиларкан, деди:

— Қасддандир балки?

— Қасдан эмас, ўзим бориб суриштириб келдим.

— Чаток бўпти.

— Сами чўлоқ билибдики, қишлоқ хабар топган чиқар деб ўйловдим.

— Туллак одам у! — Файбулла чол подачилардек шалоқ сўкинди. — Ярамас, гапни майдалаб юрмай, пичокни тўғри кўксингизга санчиб кўя қолади. Кейин четдан туриб томоша қилади. Билади, харом-ҳолиш ишларга тоқатингиз йўқ. Энди юргандир ишанглаб?

Эрназар полвоннинг боши солиниб тушди. Дўсти ҳақ эди. Чиндан ҳам Сами чўлоқ жўн одамлардан эмас. Тигни санчиб қўйиб, жонталвасада тўлғанишингни

томоша қилишни хуш кўрадиган кишилар тоифасидан эди. Бугун йўлда учратиб, юзида шунга ўхшаш ифодани аниқ ўқиди. У ўтган сафаргидек иршангламаса-да, салом бера-бера, кўз остидан унга синчков разм солган, полвоннинг уникқан чехраси, хийла чўккан елкаларидан зарби хато кетмаганини сезгач, кулгисини муртлари орасига яширганди. Ҳа, у зимдан тантана қилишни яхши билади.

— Ҳа, Сами чўлокнинг куни тугди, — деди Эрназар полвон кўзини бир нуқтадан узмай. — У-ку, майли, отасининг қорнига, хиринглаб уч-тўрт кун димоғини чоғлаб юрар. Лекин улди нима қилдик? Мана шунисига гарангман.

— Сами чўлоқни дейдиган бўсангиз, ҳеч нарса қиманг.

— Сами чўлокнинг нима даҳли бор бу ишга? — Эрназар полвон илкис бош кўтарди. — Қилғилиқни у эмас, ул қилган-ку.

— Нима қилардингиз, бармоғингизни тишлайсиз энди.

— Бармоқ тишлаш билан иш битса майли эди; — Эрназар полвон чуқур хўрсинди. — Ҳамма бармоқларимни тишлаб узиб олишга ҳам рози эдим. Оқибати ўйлатади мени! Шохим, эшитаяпсизми, бир шохим ириб-чирибди менинг!..

— Шох деб кесиб ташламассиз энди?

— Таги билан кесиб ташлагим келаяпти! — Эрназар полвон титраб кетди. — Лекин қандай қилиб?

— Оғир бўлинг, йигитчиликда бўп туради.

— Йигитчилик итлик дегани эмас-ку!

— Бошқа не иложингиз бор?

— Қараб турсам, ҳаромдан ҳазар қимайдиган бўп қопсиз сизам!

— Ё тавба, бу тухматингиз нимаси?

— Агар билсангиз, Эрназар полвоннинг кони бузилибди! — Эрназар полвон гуваладек мушти билан тиззаси кўзига туширди. — Қоним айнибди менинг! Бунинг касри энди зурриётларимга уради! Заха еган шохимдан заха мева битади! Ахир ёмонлару шармсизлар осмондан тушмайди-ку. Улимга ўхшаган нокаслардан пайдо бўлади-да. Кимсан Эрназар полвоннинг не-

варалари... Сиз эса йигитчилик дейсиз. Э, уйига ўт тушсин бундай йигитчиликнинг! Кеча отам тушимга кирибди. Қовоғи осилган, бошини чайқай-чайқай, индамай кетди. Узатилган кўлимни олмади. Жирканди мендан. Сиз йигитчилик-да дейсиз! Йигитчилик эмас бу...

Эрназар полвоннинг бу қадар ёниб ёзгиришларига нима деб жавоб қайтаришни билмай, Файбулла чолнинг боши қотди. Дўстига ичи ачиб қаради. Юпатишдан фойда йўқ. Нега деганда, дўсти идрокли одам, унинг пойинтар-сойинтар гапларини бирпасда пучакка чиқариб ташлайди. Шунда унинг эсига Ашур мулланинг бир гапи тушиб қолди-да, шу гапдан дўсти таскин топадигандай, мулладек қироат билан гап бошлади.

— Қайғурманг, дўстим. Бу дунёдаги ҳеч бир ёмонлик жазосиз қолмағай. Худойим яхшиларга жаннатни, ёмонларга эса дўзохни очиб қўйибди. Улингиз ёшлик кип гуноҳга йўл қўйибдими, жавобини охиратда беради.

Эрназар полвон дўстига таажжубланиб боқди. Гўё қаршисида ошнаси эмас, ўзга бир одам ўтиргандек, уни бир сира бошдан-оёқ кўздан кечирди. Бошқа пайт, бундай гапирманг, ўзингизга ўхшамай қолаяпсиз, деган бўларди-ю, лекин ҳозир юраги ғаш бўлгани боис, бу гапни ўзига эп кўрмади. Аммо дўстининг гапи анчадан бери миясида ўралашиб юрган бир ўйни қитиклаб юборганди.

— Худонинг ишигаям унча қойил эмасман, — деди хиёл хиркираган овозда. — Худо жаннату дўзохни яратиб бекор қимаганмикан, деб ўйлаб қоламан баъзан. Нимагаки, бандаси аввал куфр ишларни хўп қилади-қилади-да, кейин бирдан дўзохни эслаб қолади. Жаннатга тушиш умидида худога топинади. Ундан кўрқади. Кўрққанидан ўтган ишларига тавба қила бошлайди. Кеча бўридай ириллаб юрган одам бирдан қўйдайд ювош тортиб қолади. Менимча, худодан кўрқиб эмас, уни севиб яшаш керак. Худони суйган банда куфр ишлардан йироқ юради. Аммо мен бу ишни худога ташлаб қўёлмайман. Ўзим нимадир қилишим керак. Гапнинг очигини айтсам, ўша ярамас улдан неварани

кўришни истамайман! Қани энди, ахта кип ташласам у безбет хангини!

— Ундай деманг, э, фарзандингиз ахир, — Файбулла чолнинг ранги оқариб кетди. — Ундан баттарлар ҳам юрибди-ку. Ҳамма қатори ғамга чидамли бўлинг энди.

— Мен ҳамма эмасман! — Эрназар полвон ғайритабиий овозда бақариб юборди. — Қонимни булғашга йўл қўймайман мен! Нимадир қиламан мен уни!

— Йўғ-ай, ўз фарзандингизни ўзингиз...

Эрназар полвон эзгин ва ночор бир қиёфада ерга тикилиб қолди. Файбулла чол сал олға силжиб, унинг елкасига қўл чўзмоқ истади-ю, лекин ботинмади. Култ-култ ютиниб ўтираверди.

— Ўзи билан гаплашдингизми? — деди охири чидаёлмай.

Эрназар полвон эгик бошини ирғади.

— Нима дейди?

Эрназар полвон чуқур хўрсиниш билан кифояланди.

— Сиз уни уринг! — деди Файбулла чол ошнасини бу ахволга солиб қўйган Ўсардан беҳад ғазабланиб. — Бирор дарахт-парахтга боғлангда, тавба қилмагунча таёқланг. Лекин бу ишни уйда қиманг, товга опчиқинг. Бақирганини биров эшитмайди, айирувчиём бўмайди. Ичга қирган жин калтак билан хайдалади. Жин таёқдан кўрқади-да. Тана улингизники бўлгани билан, сиз аслида жинни, йигитнинг ичига кириб олган жинни калтаклаган бўласиз. Калтаклаганда авайламанг, раҳмсиз бўлинг. Оғриқдан улингиз бақиради. Билингики, бу улингизники эмас, балки жиннинг додвойидир. Калтакдан улингиз жисмидан жин қочиб, тани ва рухи ундан покланади. Ҳаром қон — жиндан.

Эрназар полвон бошини кўтарди. Гусса тўла кўзларида умид учқунланди.

— Йўғ-ай? — деди ишонқирамай.

— Нима, ишонмаяпсизми?

— Мен... ҳеч эшитмаганман-да.

— Мен эса бошимдан кечирганман.

— Эшитмаганман.

— Энди бу... айтадиган гап эмасди-да, дўстим, —
Файбулла чол хижолатомуз чекка қашлади. — Шу-
нинг-чун гурунгдан йироқ тутганмиз.

— Хай, айтинг унда.

— Хабарингиз бор, илгари биз Бешкўтонда турган-
миз. Бу томонга муртим бўртганда келганман. Сиз унда
ўсмир йигит эдингиз. Отам отангиз билан ошна, ик-
ковмиз Яйдоктепада олишиб кунни кеч қилардик. Сиз-
зи ҳеч йиқитолмаганман лекин. Зўр эдингиз-да...

— Эсимда, — Эрназар полвон бетоқатланди. —
Мақсаддан келинг!

— Шу... — Файбулла чол муштумига йўталиб,
четга бир караб олди. — Кўзим қизариб, Бешкўтонда
бир келинчакка ҳазиллашиб кўйганман. Отам теракка
боғлаб, роса урган. Мана шундан бери бегона аёлга
кўз сомайман. Отам калтак билан ичимдаги жинни
хайдаб, қонимни тозалаган.

— Шайтонни денг, — Эрназар полвон тўнғиллади.

— Хай, нима фарқи бор, иккиси ҳам бир гўр-да, —
Файбулла чол сал оғринди. — Шу десангиз, келинчак-
нинг аймоқлари барибир кечиришмади. Бу томонларга
ўша жанжал туфайли кеп қолганмиз, жўра.

— Калтак этни ўлдиради, — Эрназар полвон шун-
дай деркан, катта ўғлидан эшитган гапни илова қил-
ди:— Рухга таъсир этмаса керак.

— Эй-й, калтакнинг олдида руҳингиз сичқоннинг
инини минг танга санаб қолади. Ўзимдан қиёс, таниш-
ганимиздан бери бирор бегона аёлга кўз қиримни
ташлаганимни кўрганмисиз?

— Кўрмаганман.

— Ана! — Файбулла чол очилиб кулди. — Агар
раҳматли отам ўз вақтида калтак остига олмаганида,
улингиздан кам ирғишламасдик. Нима, биз эркак эмас-
ми? Худога шукр, бировдан кам жойимиз йўқ. Ашур
мулла айтгандай, зиного майллимиз калтак билан
сўндирилган.

— Аммо ичимга чирок ёққандай бўлдингиз,
дўстим, — Эрназар полвоннинг елкалари тикланиб,
чехраси хиёл ёришди. — Агар гапларингиз чин бўса, у
бола мендан кўрадиганини кўради энди! Нима қисам
экан, деб ўзимам тоза эзилиб юрган эдим. У ҳангини

шундай бир боппайки, бегона аёлни кўрганда, бети тескари бўп кетсин.

— Кейин ис чиқариб юборинг.

— Буниси нега?

— Тоамили шунақа. Тандан шайтон қувилгач, ис чиқарилади.

— И-и, ҳўкиз сўяман! Керак бўса, бор мол-ҳолимини сўйиб бўса-да, ис чиқараман!

— Хўрозам бўлади. Қон чиқса амал-да. Лекин отам тўкли сўйган.

— Йўк, мен ҳўкиз сўяман! — Эрназар полвон кутилмаганда жуда руҳланиб кетди. — Аммо кўнглимга чирок ёқдингиз. Ошна ошна экан-да. Бегона буйтиблар йўл топиб беролмасди. Кўргилик-да деб кўя коларди. Сиз эса... Э-э, яшанг, дўстим!

— Бошдан ўтганда, жўра, бошдан ўтган.

— Овқатингиз пишдимми?

— Пишган-пишган.

Эрназар полвоннинг ҳаяжондан қизиган манглайига йирик ёмғир томчиси чарсиллаб тушди. Кейин яна ва яна...

— Ичкарига кирмасак бўмайди, — деди Ғайбулла чол. — Айтдим-ку ёмғир келади деб.

Эрназар полвон тўшамчани юмалоқлаб, кулба сари йўналди. Изидан қозонни кўтариб Ғайбулла чол йўрғалади.

* * *

Улар сурувни Ҳайдарбулоқ томонга ҳайдаб чиқишганда, кун ёйилган, муздек хавода кеча тунда ёғиб ўтган ёмғирнинг намхуш хиди анкирди. Атроф танг коларли даражада фусункор, дара тубидаги жўшқин сойнинг шарақлаб оқиши асрий сокинликка сирли тароват бағишлар, киши ўзини кундалик ташвишлардан холи сезиб, сирли ва сеҳрли бу манзаранинг қатига сингиб кетгиси келарди.

Бироқ ота-бола бу гўзалликни пайқашмас, хар қайси ўз хаёлида сурув ортидан имиллаб боришарди. Айниқса, Ўсарга малол келмоқда эди бу юриш. Тонгда уйғонаркан, бугун якшанба бўлгани боис, энди иккин-

чи ёнига ағдарилиб, кўзларини хузурланиб юмган ҳам эдики, ташқаридан муздек салкин хавони этакларига эргаштириб кирган аёли отаси чақираётганини айтди. Ох-х, минг зўр йигит бўлма, бундай отанинг боласи эмоқдан худонинг ўзи асрасин экан, отасини эшитибок у ўрнидан ирғиб турганини билмай қолди. Ошиққанидан ҳатто бўсағага ташлаб қўйилган пўстак парчасига қокилиб кетди. Ташқарига чиқиб, у отасини кир тумшугида кўрди. Эрназар полвон бамисоли бургутдек пастга қадалиб турарди. У қўл-бетини йўл-йўлакай ювиб, ёлғизоёқ сўқмоқдан отаси хузурига шошилди.

Ота уни ўтқир нигоҳ билан қаршилади.

— Йигин, товни бир айланиб келамиз.

— Бир-икки ишлар бордай эди... — Ўсар тайсаллади.

Ота гапни қисқа қилди.

— Иш-пишингни йиғиштир!

Хўп демоқдан ўзга чораси йўқлигини сезган Ўсар ноилож изига қайриларкан, ёндош ҳовлида ўзича мингирлаб юрган Мингиш чолга кўзи тушиб, унинг ўғилларига хаваси келди. Болалари чолнинг сўзини унча тинглашмайди. Шўрлик ўзича койиниб, ўзича куйиниб юраверади. Эрназар полвоннинг йўриғи эса бўлак — биргина қовоқ читишининг ўзиёқ юракни ларзага солади.

Болалигида шундай отаси борлигидан Ўсар кўп фахрланарди. Қачонки, вояга етиб, кўнгли тийиксиз эркинликларни кўмсай бошлагандан сўнггина отасининг залворли қудрати малол келадиган бўлиб қолди. Кейинчалик ушбу қудратнинг кўринмас тизгинини бўйнида ҳис этгани сайин ота салтанатига қарши юрагида исёнга ўхшаш қайсарлик туғила борди. Қайсарлик, ора-сира учқунланишини демаса, худди вулқондай қалбининг туб-тубида димикиб ётарди.

Ўсар Мингиш чолга хавасланиб қараб ўтаркан, захрини аёлига сочди: «Чойингни тайёрла тезроқ!» Бу унинг охириги нонуштаси эканини у ҳали билмасди. Шунингдек, отасининг йўқловидан мақсадни англаб турса-да, балки бошқа бир нияти бордир, ҳар галгидек бирор бемаза юмушни топширар, деган умид ҳам йўқ эмасди.

Ота-бола отда кишлок юкорисидаги сурувга яқинлашгач, Ўсарнинг жини баттар куришди: «бир камим кўй бокиш қолувди энди!» Ҳақиқатан, сурувга эргашиш ёшидан аллақачон ўтган, сурувга асосан жиянлари қарарди. Фақат тонгдагина катта акаси ёки отасининг ўзи кўйларни ёйгани чиқар, қолган пайт бу юмуш йигитчалардан ортмасди. Бугун катта акаси чиққан экан, уларни кўргач, таёгини белига кўндаланг кўйганча, аста пастга эниб кетди.

Эрназар полвон сурувга бежиз яқинлашмаганди. Йўлда Ўсар билан гаплашмоқдан қочиб, бу ишга тутинганди.

Ҳайдарбулоқ кишлокдан хийла олисдаги овлоқ гўша эди. У ерга аввалига дара ёқалаб, сўнг Чўнгтепадан ошиб бориларди. Чўнгтепадан ўтилгач, ўнг томонда тоғ бағрига сукилиб кирган калта дара кўзга ташланади. Дара тўридаги булоқдан бир тегирмон сув пишкириб чиқади. Даранинг кунчиқиш тарафи девордек тик бўлиб, қарши томони эса салгина ётиқ — ёғин-сочин кунлари тез-тез кўчки кўчиб турадиган қиялик эди. Қияликнинг айрим ерларидан тошлар озгина турткиданок пастга сувдек оқарди. Шу боисми, бу томонларга кадам босувчилар кам эди. Дара тубидаги сийрак арчали сайхонликдан кишгача ўт-ўлан аримас, чўпонлар тили билан айтганда, кўй бокишга боп жой эди.

Йўл бўйи бир оғиз гаплашмаган ота-бола, сурув боши булоқ томонга бурилгач, танаси нима сабабдан дир куйган тик ва баланд арча ёнида отдан тушдилар. Ота отини наридаги пастак бутага қантариб, устидан хуржунни олди. Эгар қошига осиглик қўшориз милтик жойида қолаверди. Отанинг одати шу — тоққа яроқсиз чиқмайди. Хуржуни тубида ҳамиша арқон олиб юради. У бунга азалдан одатланган ва ҳар иккиси ҳам ҳаётида кўп бор иш берган.

Эрназар полвон хуржунни майса устига ташлаб, чоғроқ харсанг пойига чўкди. Ўсар миниб келган тўриққа хушсиз бокди. Синчков нигоҳи отнинг анча қартайганини, бундан кейин уни оғир тоғ йўлларида миниш инсофдан эмаслигини пайқади. Назари ўз отига тушганда эса қалби беихтиёр ифтихор ҳиссига тўлди. Жониворнинг насли олмосдек соф эди. Қайтармадаги

бир тўйда туркман оғайниси тортик қилганди уни. Ўша тўйда Эрназар полвон курашни бутунлай тарк этганди. Мағлуб бўлиб эмас, рақибининг ёшлиги таъсир этиб, бундан кейин бел тутиб юрмоқ ёшига унча тўғри келмаслигини тўсатдан фаҳмлаб қолиб, даврани тантанавор бир йўсида тарк этганди. Ўшанда эл маҳзун тортиб, оғайниси эсдаликка мана шу отни совға қилганди. У пайтда бу гижинглаган тойчоқ эди.

Ўсар қошига келиб ўтирганда, отанинг нигоҳи куйган арчага кўчганди. Унинг майиб рафторидан ўзига ўхшашлик кидириб турганида, ўғли келиб хаёлини бўлди. Лекин у йигитга алахсимади. Арчани диққат-ла кузатишда давом этди. Ўнг тиззаси устида ётган қамчи тутган қўли асабий тарзда енгил титради.

Ўсар бир отасига, бир унинг қўлидаги қамчига ўшшайиб боқаркан, ҳар эҳтимолга қарши ортга сурилиб ўтирди. У отанинг ниятини Чўнгтепага етмаёк англаган, шу сабаб, ўлар хўкиз болтадан қайтмас кабилида унинг қаршисига келиб чўкканди. Отасининг тергашу сўқишларини тезроқ эшитса-ю, хаялламай кишлоққа қайта қолса.

Эрназар полвон энди унга ер тагидан жиддий тикиларкан, кеча жуда осондек туюлган юмушни адо этмоқ мушкуллигини фавқулодда идрок этди. Бўйи бўйингдан баланд, кучи кучингдан ортиқ барваста йигитни дабдурустдан арқонга чирмаш енгил эмасди. Бунинг учун қонни қиздирадиган бетизгин қаҳр лозим эди. Ҳали бу бўй берадимми-йўкми? У шундан ҳадикка тушди. Бўй бермаслигидан эмас, қаршилиқ кўрсатиш натижаси ўлароқ юзага келадиган ўз қазабидан чўчий бошлади. Билади, қазаблангудек бўлса, икки дунё бир-нима қилиб қўйганини ўзиям сезмай қолади.

У ўғлининг кўркам келбатини зимдан кузатаркан, юрагида ўша таниш жирканч ҳисни туйди: «Бу бегона уруғ қайси гўрдан менинг боғимга тушиб қолди, а?» Миясига туйқусдан келган бу ташбеҳдан яна унинг вужуди ёна бошлади. Бу не кўргуликки, ёшинг бир жойга етганда, фарзандингни арчага чирмаб, Файбулла чол айтмишли, ичига кирган жинни қувлаб ўтирсанг! Бундай боланинг боридан йўғи яхши эмасми?!

Табий, у бу ёзғиришларни юзага чиқармади. Би-

роп қарорга келса, ортиқча ади-бади қилишни жини севмасди. Дилидагини зуддорлик билан амалга оширарди-қўярди. Ота шу ниятда олдидаги хуржунга қўл чўзиб, ундан арконни олди. Негадир арконнинг бир учини сиртмоқ қилиб тугди. Тугунни текшира-текшира, ўғлига ўқрайиб қаради. Кўзларининг оқи қонталашиб, юзи қорамтир тус олди. Бу унинг ғазабга минаят-ганидан дарак берарди.

Отанинг феълини билган Ўсар унга хайиқиб қаради.

— Нима қилаяпсиз, ота?

— Елкангдаги шайтонни ҳайдамоқчиман!

— Шайтон нима қилади менда, — Ўсар елкасини кулгили тарзда учирди. — Ҳеч қанақа шайтон йўқ менда.

— Бор! — Эрназар полвон тишлари орасидан пишқирди. — Шайтон қонингда! Қонингни оқизаман сен болани! Эмасам, авлодимга ўлат келтирасан! Ҳаром қонингни силқитаман мен сени!

— Нима, мени осмоқчимисиз?

— Қани эди! — Эрназар полвон, ғазаби кўпчиб, хансираркан, аркон тутган қўллари тиззаларига устига бир зумга шалвираб тушди-ю, тагин қайта жонланди. Ўнг қўли бармоқлари аркон тугунини бемақсад тортқилашга тушди: — Қани, энди, ит бўсанг-гу, шартта пешонангдан отиб ташласам!

Ўсар ота қўлидаги арконга оғриниб боқаркан, юраги тубидаги исён жунбушга кела бошлаганини сезди. Тилига келган аччиқ-тизик гапларни ҳар сафаргидек ичига ютаркан, шу тобда ўзини сайхонликда ёйилиб юрган қўйлардан кўра ожиз ва бахтсизроқ хис қилди. Бир оздан сўнг эса кўнглидан кечган бу ўйдан истиҳола қилиб, оёқлари остига тикилди. Бироқ бу алфозда ўтириш хавфли, отаси қўлига тушган нарса билан тўсатдан уриб қолиши мумкин. У ҳушёр тортиб, тезгина бошини кўтарди. Кўзи яна отасининг ғазабкор афтига тушиб, беихтиёр унга раҳми келди. Арзимаган нарсага бу қадар куйинишнинг нима кераги бор экан, а? Ахир одамлар не бир ишларни қилиб, ҳеч нарса билмагандай, тинчгина юришибди-ку. Бу киши ҳаётида тўғрилиқдан бошқа ниманиям кўрибди. Шу келбат,

шу кўркамлик билан не бир ишлар қилиши мумкин эди. Йўқ, бу кишига «лаззат» ёкмайди, ҳазар қиладилар. Э-э, кўнглимнинг кўчасидан! Айтишларига қараганда, шу кишлоқни деб бир пайтлар қамалиб ҳам чиққан экан. Тентак бўлмаса, шу ишни қилармиди. Тўғри, кишлоқда обрўйи зўр, одамлар соясига салом беради. Лекин куруқ обрўйдан нима фойда? Шахсан мен бундай обрўга тупураман! Бирор гўзалнинг бир кечалик оғушига тенгситмайман. Боз устига, обрўйим ҳам чакки эмас, шаҳарда бирор кимса йўлимни кесиб ўтолмайди. Истаган жононни бағримга тортишга қурбим етади.

Ўсар бу куфр ўйларни отасига нисбатан аччиқ ва кесатик тарзда хаёлидан ўтказмоқда эди. Ўзи кўниккан ва йигит кишининг энг асосий фазилатларидан бири деб билган хушторликка отасининг бу қадар фожиали тус бериши тобора ғазабини тоширмоқда эди. Бу етмагандек, кўйиб берса, ота арқонга боғлаб урадиган. Айни шу нарса йигитни зимдан қутуртирмоқда эди. Унинг назарида, ўзидек бир йигитга бу даражада муносабатда бўлиш бориб турган гумроҳлик эди. У ўз кадр-қимматини жуда яхши биларди. Туман марказида кимсан — Алик шер бўлиб танилган обрўталаб бу йигитнинг мушугини биров «пишт» деганмас. Обрўни акаларига ўхшаб кураш тушиб эмас, муштлашиб орттирган. Шаҳарнинг собик шефи Нортожи қизилни бир қурдаёқ ер тишлатгандан сўнг, унинг таъбири билан айтганда, шаҳар кўлига ўтган.

Турган гап, бу ишлардан отанинг хабари йўқ. Унинг учун Ўсар этаги тугилган бола, кураш тушмаган йигитни йигит ҳисобламайди. Ўсар учун энг алам қиларлиси шунда эдики, ўзи унчалик назарига илмайдиган жувон билан номи бўлганиб ўтирибди. Йигит аёлнинг бўйини ҳидлаб тўйган, энди сўлиган гулдек бир четга итқитмоқчи эди. Аммо итқитишга улгурмай, мана бу гап чиқиб турибди. Қизик, ким сотди экан? Ахир бу хил ишларни ими-жимиди бажарарди-ку. Табиий, ким сотганини отаси ҳеч қачон айтмайди. Аслида энди бунга ҳожат йўқ. Эндиликда отанинг ғазабидан қутулмоқни ўйламоқ керак. Чоли тушмагур ҳаливери ховуридан тушадиганга ўхшамайди.

— Ота, кеча барини гаплашдик, — деди ботинмай-рок. — Яна нима истайсиз мендан?

— Кеча ҳеч нимани гаплашмадик.

— Гаплашдик-ку, ота, — Ўсар хокисорона жилмайишга уринди.

Ота сўз котмади. Кўз кирида унга газабли тикилганча, кўлидаги арконни ўнглай бошлади.

— Гаплашгани шундан шунга бошлаб чиқиш шартмиди, ота, — Ўсар иддао қилган бўлиб, ёнидаги бута новдасини узиб олди.

— Нима, қизбетингни томоша қилгани опчиқишим керакмиди?!

Бу гапдан Ўсарнинг миясига қон тепти. «Қизбет» сўзи «ҳезалак» деган маънода қаттиқ таъсир этарди унга. Оқибатда, кўнгли тубида димиқиб ётган галаён тагин бош кўтара бошлади.

— Одамни ёш бола қилманг, э! — деди чирсиллаб. — Истаганча тергайсиз, ҳақорат қиласиз, нимаси бу!

— Собий номини булғама, харомхўр!

— Ота, сиз гуноҳ деб билган нарсани одамлар аллақачон гуноҳ деб билмай кўйган, — деди Ўсар юзини сидириб ташлаб. — Кавакда ётавериб, дунёдан беҳабар қолгансиз. Ўзингиздек, фикрларингиз ҳам эскирган. Ҳар нарсадан фожиа ясамай, бундай теваракка қаранг, одамлар қандай яшаяпти.

— Одамларни кўй, ўзингдан гапир, — Ота унинг тили чиқиб қолганидан таажжубда эса-да, ўзини босди. — Агар бола бўганингда, буйтиблар обрўйингни сақлаб ўтирмасдим. Ҳовлидаёқ иштонингни тушириб, камчининг остига олардим.

— Ҳалиям катта ўрнида кўраётганингиз йўқ, — деди Ўсар. — Салга калтакка ёпишасиз. Ахир биз сизнингча яшолмаймиз-ку. Ҳаммада ҳам орзу-хавас деган нарса бор.

— Зино — орзу эмас, гуноҳ!

— Сизнингча шундай, лекин одамлар бундан баттарини қилиб юришибди...

— Сен ўзингдан гапир, куйдирги! — Ота оғир бўлишга тиришди. — Нега одамларнинг ортига бекинасан! Ҳар ким ўзи учун жавоб беради! Эрта бир кун

бироннинг гўрига бориб ётмайсан-ку! Ўз гўринга эга бўл! Тагин чикирлаб тилингни бермайсан!

— Чикирлаб нима деяпман, ота, — Ўсар бошини эгди. — Бўлари гапни айтдим, холос.

— Бўлар гап шу, гуноҳ қилдингми, бошингни тутиб бер! — Эрназар полвон ўзи сезмаган ҳолда сал олға силжиди. — Сен туфайли эртан бир гала қони бузуқ невараларга бово бўлишни истамайман! Яхши-си, мева берадиган ўша шохимни ё кесиб ташлайман, ё одам сонига қўшаман сени! Аммо тилинг анча бийронлашиб қопти.

— Боссангиз қурбақаям «воқ» дейди, — Ўсар яна исёнга бўйсиниб, тилига эрк бера бошлади. — Шу қишлоқдан кўчиб кетсам, қутуламанми сиздан?

— Йўқ, қонингни тозаламай туриб, ҳеч қаерга қочиб қутулолмайсан!

— Уф-ф, яна «қон», — Ўсарнинг жини баттар қуришди. — Ота, сизга нима бўлган ўзи, а? «Қон» деб на итларга кун берасиз, на одамга раҳм қиласиз. Биргина сизнинг ҳаракатингиз билан тирик жон тузалиб қолмайди-ку ахир.

— Лекин сени тузатаман! — Эрназар полвон ички бир ҳезланиш билан унга тик қаради. — Шунинг ўзи бас менга.

— Отамсиз, иззатингизни қиламан, — Ўсарнинг кўркам чехраси вазоҳатли тус олди. — Аммо эркимга чанг солишингизга, кечирасизу, йўл қўялмайман. Мустақил одамман мен. Акаларимга ўхшаб чизган чизингиздан юролмайман. Очик гапдан хафа бўлманг, ота. Бу гап анчадан бери дилимда эди-ю, ҳеч айтолмасдим. Мана бугун мавриди келди... айтаяпман.

— Ҳам фарлик, ҳам пешгирлик дегин?

— Нима деб тушунсангиз тушунаверинг.

Ота жим қолди. Бироқ бу яхшиликдан дарак бермасди. Қаҳрнинг навбатдаги хуружи олдидан юзага келадиган бир сониялик сокинлик-гангиш эди, холос. Иккинчидан, унинг назарида, бу нарса бориб турган гумрохлик — ўғли на қилмишидан изза чекарди, на насл тозалиги ҳақида қайғуларди. Ўзи бўвзигача ботган ботқоққа боши билан шўнғимокчи эди.

Кўнглидагини очик айтиб, отани доводиратдим, деб

ўйлаган ўғилнинг бошида бошқа фикр кечарди: «Қачонгача тизгинда яшаймиз? Ҳар нарсаниям чеки-чега-раси бор. Етар энди. Бобой кўхнарган одам, фикриям, яшаш тарзиям эскирган. У кишига ўхшаб аҳмоқона эътиқоднинг этагини тутиб яшаёлмайман. Ахир дунёда кўнгил хохиши деган нарсалар бор...» У шу каби кайсарона ўйларни хаёлидан ўтказаркан, эртанги бир учрашув дафъатан эсига тушиб, юраги хаприқди. Юзига тепчиган табассумни иягини сийпалаш билан яширган бўлди. Бу хил ишқий лаҳзалар унинг учун шунчаки лаззатгина эмас, балки тириклик манбаи эди. Бунақа кезларда у, том маънода, яшар ва яшнар, шунчаки умргузоронлик қилиш унинг табиатига ёт эди. Ишқий саргузаштларсиз ҳаёт тўхтаб қолгандек туюларди. Бундай пайтда, киши нима учун яшайди ўзи, дея чуқур сукутга ботар, нигоҳига ланжлик иниб; қўли ишга бормай қоларди. Ана шунда у завқни аёллардан топарди. Кўркам келбати-ю, бежирим қиёфаси аёлларга ёкишини билиб, табиатнинг бу инъомидан унумли фойдаланар, оғизда муҳаббатдан лоф урса-да, юрагида бу туйғудан заррача йўқ эди. Лекин у буни қусур санамасди. Ҳаёт зайлига қараб тирикчилик қиладиган кишилар тоифасидан бўлиб, фарқи -- мақсадсиз умрини ишқий воқеалар билан безай биларди.

— Елкангга шайтоннинг зўри миниб олибди, — деди унинг юзидаги табассумни илғаб қолган Эрназар полвон, ортиқча қаҳрга эрк бермай. — Биқинингдан шайтон китиқлаб турганидан кейин отанинг гапини қорлармидинг.

Отанинг гап охангини, паст тушиш, деб англаган Ўсар гуноҳқорона бош эгган бўлди.

— Сўз бераман, бошқа бўлмайди, ота!

Эрназар полвон индамай ўрнидан кўзгалди. Арқонни ўнг қўлига тутиб, ўглининг тепасига борди.

Ўсар сакраб турди.

— Нима қилмоқчисиз, ота?

— Этингни бурдалайман! — деди Эрназар полвон бўғик товушда. — Ичингдаги шайтонни ҳайдайман!

— Нима, мен сизга отмидим, бўйнимга сиртмоқ соласиз, — Ўсар кетига тисарилди. — Ўзингизни босинг, ота!

— Одам-ку одам, — деди ота бамайлихотир, — хатто от ҳам бузукликни кечиролмайди. Миниб келган мана шу отинг бошқа уюрга илакишиб қайтган байтални тепкилаб ташлаганини биласанми? Агар аралашмасам, байтални ўлдирарди. Барибир қорнидаги боласини тушурмай қўймади. Эсингдами шу?

— У бир хайвон-да, ота.

— Хайвонки чидаёлмабди, мен қандай токат қилай, а?! — Эрназар полвон унинг бўйнига сиртмоқ ташлади. — Етти суягимни қақшатдинг-ку, ярамас!

— Етар, э! — Ўсар бўйнидаги сиртмоқни осонгина иткитиб ташлади. — Индамаган сайин... нимаси бу?

— Ўрлик қилма, бола! — қазабдан отанинг кўзлари олайиб, бурун катаклари кенгайиб кетди. — Ёмон иш кип қўяман хозир!

Ўсар қайта ташланган арқонга енгилгина чап бераркан, юраги тубидаги исён тўла бош кўтарганини сезди. Ўзини босишга қурби етмай, сандалдай тошдан сакраб ўтди-да, еб қўйгудек бир вазоҳатда отасига ўқрайди.

— Бас қилинг деяпман!

— Хали отангга гап қайтараяпсанми! — Эрназар полвон тошни айланиб ўтиб, учинчи бор сиртмоқ ташлади. — Мен сенга пешгирликни кўрсатиб қўяман! Агар уялмасанг қоч! Ахир сен қочишга устасан-ку! Чотига сўна ёпишган танадай шаталоқ отмайсанми? Қоч!

Ўсар қочмади. Кўзлари қонга тўлганча, елкаси аралаш тушган сиртмоқ тугунидан маҳкам тутиб, отанинг яқинлашувига изн берди. Салдан сўнг улар бир-бирларининг қўлларидан тутганча юзма-юз туриб қолишди. Иккиси ҳам бир-бирларининг кучини ўз вужудларида ҳис этаркан, ўғил отанинг хийла кексарганини, ота эса ўзи унчалик ёқтирмайдиган ўғлининг кучи ўзи ўйлагандан кўра бисёрлигини англади. Бироқ бу нарса отани тарикча қувонтирмади. Қайтага баттар қаҳрини кўзитди.

— Отага қаршилик қилаяпман дегин?! — деди хансираб, ўз навбати-да, этни жунжиктирадиган даражада хотиржамлик билан. — Ҳаром кучинг ошиб қолти, сен болани!

— Ўзингиз мажбурлаяпсиз, ота! — Ўсар уни ўрнидан кўзготмай қўйди. — Етар шунча хўрлаганингиз!

— Қўлни қўйвор!

— Йўқ!

— Қўйвор деяпман!

— Шаштингиздан тушсангиз.

Ўсар гапини тугатишга улгурмай, ота берган чилдан гурсиллаб йикилиб тушди. Куч амал қаршисида ожиз колганди. Аммо барибир ёшлик эпчиллик қилди. У сиртмоқдан халос бўлиш билан биргаликда, бир юмалаб яна оёққа қалқиди. Ота сирмаган аркон бутага илашиб қолди.

Ўсар кетига чекина бораркан, қўллари беихтиёр мушт бўлиб тугилди.

— Соламан лекин, ота! — дея хайкирди. — Яқинлаша кўрманг! Яқинлашманг деяпман!

Эрназар полвон қаршисида важохати ўта хунук, ўта дахшатли кимсани кўрди. У ғазабдан қалтираб, ейман, деб турарди. Ота, шу менинг улимми, дея бир зум хайратланди ва шу хайрат оғушида ўглининг лабларидан учган сўзни илғашга улгурди.

— Нима?! — деди қўлидаги арқонни бир четга улоқтириб. — Соламан дедингми? Ҳали сен отага қўл кўтармоқчимисан? Қани, бу ёққа ўт!

Ота ёшига номуносиб бир чаптастлик билан ўғлига ташланди-да, ёқасидан маҳкам тутиб, шуурига михланган мақсад измига бўйсинганча, уни куйган арча сари сургай бошлади.

Ўсар бу гал ота қўлига ёпишмади-ю, лекин мушт туширишдан ўзини базўр тийиб, оёк тираб туриб олди. Унга чоғи келмаслигини сезган Эрназар полвон қараб ўтирмади, тиззасига бир тепиб йикитди-да, судрай кетди. Ўсар арқон чувалиб ётган жойгача итоат этиб келди-да, сўнг бир юлқуниб ирғиб ўрнидан турди. Отанинг тер босган афтига чексиз ғазаб ва нафрат билан тикилиб, нимадир деб бақирди. Кейин бот ташланган Эрназар полвонни итариб ташлади. Урадигандек хавода мушт ўйнатди. Йигит бу ишларни ёввойи бир истак оғушида адо этаркан, мушт туширмоқдан аранг тийилмоқда эди. Аламидан нафаси бўғилиб, кўйинг, кўйинг деяпман, дея овозига зўр бермоқда эди.

Овозига зўр бергани сайин ниманидир уриб, парчалаб ташлагиси келарди. Ҳаётда бу қадар жиддий қаршиликка дуч келмаган Эрназар полвон ундан баттар қутурмоқда эди. Ўғлини арчага чирмамаса, гўё бу дунёга ўт тушадигандек, яққаш ушбу мақсад йўналишида уринар, бунга сари Ўсар бўқирар, аммо ота унинг овозини эшитмас, ғазабдан бурушган башарасинигина кўрарди, холос.

У ўғлини силтаб тортаркан, кутилмаганда лунжига келиб тушган зарбдан кўз олди қоронғилашиб, гандираклаб кетди. Ё алҳазар, фарзанд отага қўл кўтармоқда! У ўзига келиб, Ўсарни гарангсиган ҳолда кўрди.

— Ота, кечиринг! — дерди у. — Урмоқчи эмасдим. Қўлим кетиб қолди. Ўзингиз мажбур қилдингиз шунга. Кечиринг!

Бирок ота унинг ёзғиришларини эшитмади. Эшитадиган ахволда эмасди у. Унинг учун тириклик маъносини йўқотиб, дунё ёниб кул бўлиб бўлганди. Эрназар полвон ғайришуурий бир ҳолатда Ўсарнинг устига бостириб бора бошлади. Йигит гоҳ унинг қонга беланган лаби-лунжига, гоҳ ваҳшат тўла кўзларига боқаркан, аввал ўлмасам ҳам, энди ўлдим, деб ўйлади. Бояги қутуришларидан асар ҳам қолмай, жони кўзига ширин кўриниб кетди. Қачонки, киши кўрқса, унинг шуури шиддат билан ишлай бошлайди. Ҳозир ҳам шундай бўлди. Ўсар беихтиёр қочаркан, сайхонликда отаси отда бирпасда қувиб етишини англаб, йўлни бетга солди. Йирик-йирик харсанглар оралаб, юқорига ўрлай бошлади. У давон ошиб, қишлоққа олиб борадиган сўқмоққа тушиб олмоқчи эди.

— Тўхта!

Шу хитоб мобайнида Эрназар полвоннинг қулоқлари очилди. Қушларнинг сайрашини, отларнинг куртиллаб ўт чайнашини, сувнинг шалдираб оқишини, қўй-қўзиларнинг сасини, Ўсарнинг қадам товушларини эшитди.

— Тўхта деяпман!

Ўсар тўхтамади. Бу нарса хаёлида ҳам йўқ эди. Ота бунни сезиб, от сари илдамлади. Эгар қошидан милтиқни олиб, уни тезгина ўқлади. Тўхта, дея осмонга бир

ўқ бўшатди. Ўсар ялт этиб бир каради-да, юкорига тирмашишда давом этди.

— Тўхта, оқпадар! Йўқса, отаман!

Эрназар полвон милтиқ милини кочокка тўғрилади. Милтиқ мили устидан ўғлининг яғрини ва думбасини аниқ кўрди. Бармоғи тепкини босаркан, сўнгги лаҳзада милтиқ милини четга буриб юборди. Ўқ чийиллаб, чаптаги қизғиш харсанг биқини чангиб кетди. Ўсар бир лаҳза ерга қапишиб, сўнг яна қоча бошлади.

Эрназар полвон милтиқни қайта ўқларкан, галати гулдиракни эшитиб, бошини кўтарди. Ўғлининг тепасида хўмрайиб турган баланд қоя пойидаги харсангтошлар уюми кўзғолиб, йигитнинг устига бостириб келмоқда эди. Кўчки милтиқ овозидан кўзғолганди. Ота дахшатдан бир зум қотиб қолди-да, сўнг бор овозда бақирди.

— Чапта ўт, чапта!

Кўчкини Ўсар сал кечроқ пайқади. Пайкаши баробар у ҳам бирпасга ўзини йўқотиб қўйди. Кейин ваҳима оғушида аввал ўнгга, сўнг чаптага ҳаракатланди. Орада бир қоқилиб ҳам тушди. Кўчки эса дара ичини шовкинга тўлдириб, тобора қуйига интилар, шу шиддати билан жамики нарсани ер юзидан супуриб ташлайдигандек эди.

Эрназар полвон энг олдинда мисоли коптокдай сакраб келаётган қалладай-қалладай тошлардан бири ўғлини уриб йиқитганини аниқ кўрди. Ундан кейинги чоғроқ харсанг белидан босиб, янчиб ўтганини ҳам илғади. Салдан сўнг Ўсар тошлар оқими орасида бутунлай кўздан йўқолди. Ота жонҳолатда бўкириб юборди.

— Ули-им!

Кўчки Эрназар полвон томон селдай эниб келарди. Аммо ота ажал дахшатини ҳис этмади. Милтигини қия тутганча ўлимга тик қараб тураверди. У билан ёнбағирлик орасида анчагина сайхонлик ястанган. Кўчкининг кучи сайхонликнинг ярмисигача етди. Отанинг ёнига яккам-дўккам тошларгина этиб келди. Отнинг қалласидек беўхшов бир тош ҳатто унинг ўнг оёғини сийпаб ўтди. Шунда ҳам у чекинмади. Бақирайиб тураверди.

У кўчки шовқини тингачгина ўзига келди. Қўлида-

ги милтикни ерга ташлаб, олга чопди. Тошлар оралаб ўрмаларкан, нафаси бўғзига тикилиб, ўглини йўқларди.

— Улим! Улим!

Ўсар ҳеч қаерда кўринмас, кўчки уни ўз бағрига маҳкам яширганди. Эрназар полвон дуч келган тошга ёпишиб, бирини четга итқитиб, бирини юмалатиб, бекорга кидиринишда давом этаркан, нукул «улим»ларди.

У кучоққа сиғмас харсангга човут солиб, унга чоғи етмаслигини сезгачкина хаёли жойига келди. Ҳаракати фойдасизлигини англади. Тақдирига тан бергандек бир алфозда тошлар уюмига маъюс термилиб қолди: «Одамларга хабар бериш керак», дея ғудранди. Гўё тезроқ хабар етказса, ўгли тирилиб қоладигандай пастга ошиқди. Отга сакраб миниб, улов бошини қишлоқ томон бурган жойидагина, эс-хушини бутунлай жилловлай олди. Отини секинлата-секинлата, ўгирилиб кўчкига, шовқиндан чўчиб, арчазорда ғуж бўлиб турган сурувга, қозиги атрофида айланаётган кекса отга, бағри куйган арчага бир-бир бокиб, аста йўлга тушди.

* * *

У ярим йўлда Сами чўлоққа дуч келди. Сами чўлоқ Чўнгтепа этагига зигир эккан, ҳар куни ўша ерга қатнарди. Эрназар полвоннинг туркини кўриб, у жуда кўрқиб кетди. Овози қалтираб, шоша-пиша салом берди. Аммо саломи алиқсиз қолди. Ўғлининг ўлимига у сабабчидай, Эрназар полвон унга адоватли тикилиб турарди. Ҳақиқатан, у шу ўйда эди. Аммо майдалиқдан холи эмасми, бу даъвоси тентақлик эканини тезда фаҳмлаб, хезланишдан ўзини тийди. Йўл торлиги тугайли отини сал четлатаркан, тагин бирдан ажинаси отланди: «Ахир буям яшашга нолайик-ку!..» Шу ўй бошига келиши билан Сами чўлоқнинг устига от қўйди. Уни улоқдай илиб олиб, отини нуқиди. Улоққа ўрганган отнинг қони жўшди. Сами чўлоқни улоқ гумон қилиб, зафт ила олга интилди. Фақат «улоғ»и тушмагур анча залворли, боз устига, жуда бақирок экан, додлаб оламни бузмокда эди. Умри бино бўлиб бу хил

беўхшов «улоқ»ни кўрмаган отнинг қаҳри кўзиди. Уни тишлаб, тепкилаб ташлагиси келди. Аммо изми эгасида — унинг иродасига бўйсинмоқдан ўзга иложи йўқ эди.

Бу дунёни ғаламислардан тозалашга қатъий аҳд қилгандек, юзини шамолга тутиб, от устида адл елиб бораётган Эрназар полвон бирор муддатдан сўнггина «улоқ»қа кўз қирини ташлади. Уни ўта аянчли бир ҳолатда кўрди. Ҳали шуни ғаним санаб, ўзимга тенгситдимми, дея ичида ғижинди. Шу ғижинишда «улоқ»ни ташлаб юборди. Сами чўлоқ йўл бўйида думалаганча қолаверди.

Эрназар полвон шу кетишда, дўннга етгандагина тизгинни тортди. Куйида ястанган қишлоғига ададсиз бир ғам билан разм солди. Ўткир нигоҳини ховли юзида урчуқ йиғираётган аёлига, эндигина қурила бошлаган ўрмак атрофида ўймалашаётган келинларига, Ўсарбетда эшаккўпқари ўйнашаётган невараларига, Ўсардан кейинги ўғлига атаб солинган иморат томини ёпаётган ўғиллари ва кўшни йигитларга бир-бир тикаркан, оғир хўрсинди. Кейин унинг кўзлари келинлари орасидан Ўсарнинг аёлини қидириб топди-да, жувонга узок термилиб колди. Тул қолган келини олдида ўзини гуноҳкор хис этди. Ҳозир бориши билан ховлида не қиёмат кўпишини ўйлаб, юрагида чексиз оғриқ сезди. Ушбу дақиқани ортга суриш илинжида, ғайришуурий бир ҳолат оғушида отдан тушди. Бориб тошга қоя янглиғ чўкди. Ховлисига қарамасликка уринди. Аммо боши ўз-ўзидан кўтарилиб, яна келинини қидириб топди. Нега энди айнан унга ачинмоқда? Ахир Ўсар уларнинг ҳеч қайсига бегона эмас-ку. Шунда у бошига тушган мусибатнинг залворини яна-да теранроқ хис этди. Томоғига нимадир келиб такалди. Нафас олиши тобора оғирлашиб тикилма бўғзига томон силжий бошлади. Бу ҳолат кўзларида ёш пайдо бўлмагунча давом этди. Тикилма бўшашиб, кўзёшлари мўйловига сизиб, ундан кўксига тома бошлади.

У ўғлига ичида аза очаркан, яккаш, нима қип қўйдим, деб куйинарди. Энди кўз ўнгида ўғли бегуноҳ бир қиёфа касб этган. Ховли юзида сал бодиланиб юришлари, бошини бир ён буриб, кишига эрмакловчи табас-

сум билан боқишлари, жаҳлланганда кўркам чехрасининг важоҳатли бир тусда оқаришлари, салга хоҳолаб кулишлари кўзига жуда азиз кўриниб, юрагини ўртамоқда эди. Ўн-ўн беш дакика бурун у шундай кулмоғи, лаблари четини киноямуз кимтиб, табассум қилмоғи мумкин эди. Энди эса у йўк. Энди у ҳеч қачон кулмайди, ота кўзини шамғалат қилиб, бирор шумликка қўл ҳам урмайди. Отанинг кўзига ҳокисор, ўз навбатида, рида м. феълени ўзида зоҳир этмиш лаблари буржидаги тагин ўғласумини яшириб боқолмайди. рини бирчани ўйларкан, отанинг бағри ўпирилиб тушарди. Гўдакди. Юраги сиркираб, кўз олдини қоплай қилаб ўйнагўкиш туман орасидан Ўсарнинг гўдак киёфеъл. урмоққалқиб чикди. Бола касалванд эди. Қурама тўшакда чўзилиб ётганича жажжи қўлчаларини унга чўзарди. Отаси қўлига олиб, бағрига босиши билан жисмини қийнаётган дарддан фориг топадигандек, соғинчли ва илтижоли бир гувраниш билан отага талпинарди. Ўшанда ота уни бағрига олиб, тишга чикқан. Тоғларга жавдираб, худодан мадад сўраган. Бу Эрназар полвоннинг илк ёзғириши эди. Измидан ташқарида юз берган ташвиш каршисида бутунлай довдираб қолганди. Бунгача у ўзини бир қоядай ҳис этарди. Ундаги бу ишонч ўғилларининг сони ортган сайин кучайиб борарди. Гап шундаки, биринчи ўғли туғилганда, ўзини девдай ҳис қилганди. Иккинчиси пайдо бўлгани-да, ўзини тоғлардан юксак сезган. Ўсар дунёга келганда эса, бу дунёга сиғмай қолганди. Кетма-кет уч ўғил. Ҳазил гап эмас! Эндиликда Эрназар полвоннинг насли дунё тургунча давом этади. Бағридаги мурғак гўдак ўша таянч, ўша умидлардан бири эди. Мана энди, у ота пинжидан паноҳ кидирмоқда...

Ўшанда Эрназар полвон йиғламаганди. Ёзғириб илтижо қилгану, лекин миждаларини ёшламаганди. Энди эса, ўша ҳолатни тасаввурида қайта жонлантириб, кўз ёшини тиёлмай гаранг эди. Ҳар ҳолда у пайтда умид бор эди. Эндиликда у йўк -- ўғли унинг кўз ўнгида ҳалок бўлди. Ҳатто у қичқиришгаям улгуролмади.

Ота, боши қуйи эгилган, ҳик-ҳик йиғларкан, улкан қўллари худди гўдакни кучмоқчидай беихтиёр харакатланарди-да, яна тиззалари устига шилқ этиб тушар-

ди. Бу харакат дам-бадам такрорланиб турарди. Охири у тиззаларига таяниб йиғлай бошлади. Илиқ кўкламда тепадаги қор эриб, қоя бетини ювгандай, кўз ёшлари юзидан шошқатор оқиб, қўллари, тиззалари устига тўкилмоқда эди.

У ич-ичидан эзилиб бўзлагани сайин, хотиралар гирдобига тобора шўнғиб борар, яъники, ўзи сезмаган холда ушбу гирдобнинг чир айланмиш уюрмаси ўрта-сида жилоланиб турган гўдакнинг масъум нигоҳи мон интилмоқда эди. Аммо кўп ўтмай дахш-улоқ»-уюрма гўдак сиймосини бутунлай ютиб қалалаган-юзага келган қоп-қора бўшлиқ ўрнида ёвк-гитнинг ваҳший қиёфаси пайдо бўлди. Оғандагина кучли оғриқ сезгандай, бир сесканиб тўй ададсиз қаддини ростлади. Қалбида авайлаб-асраб келаётган чўнг эътиқодига нисбатан иккиланиш пайдо бўлди: «Тўғри яшадимми мен? Нимани талаб қилдим мен улимдан? Ундан баттарлар ҳам яшаб юрибди-ку». Шу ўй бошига келиши билан унинг кўз ўнгидан ўзи умри давомида учратган турли хил башаралар жиртак отиб, сизиб ўтаверди. Бунга сари отанинг мияси карахтлашиб, кенг майдонда ўзини — Эрназар полвонни танҳо кўрди. Чор-атроф бўшлиқ. Қаршисидаги тепаликда ўзининг ёлғиз кулбаси. Кулбаси ғалати ерда — тик жарликнинг лабида жойлашган. Пастлик одамсимон илону чаёнларга тўла эди. Кўпи таниш. Қизик, уларни қаерда кўрган экан? Э, ха, ановусини қамокда учратган, мановуси қайинсинглисига кўз олайтирган Эшна чала-ку... вой-бўй, кўпчилик экан-ку булар. Махлуқлар жар тубида ғужғон ўйнаб, юқорига — кулбаси томонга интиларди. Кулбадан нариси ям-яшил яйлов — осойишталик маскани эди. Кулбаси ўша томонга оғиб-роқ турарди. Сал химоядан яйлов ўртасигача тўкилмай-сочилмай борадигандек эди. Аммо тепага чиқмоқ ва уни нарига жилдирмоқ учун юқорига ўрлаган оғир сўкмоқни босиб ўтмоғи лозим эди. Чамаси, бу умр йўли эди. Эрназар полвон ўзини сўкмоқ ўртасида, салдан сўнг янада юқорироқда кўрди. Бу ердан кулбаси-ю, махлуқлар ғужғон ўйнаётган жар туби барала кўзга ташланиб турарди. Бир маҳал кулбадан ўша махлуқларга жуда ўхшаш яна бир жонзод соядай сир-

Ҳалиб чикди-да, ҳеч тап тортмай қуйига сакради. Охир-ги дақиқада унинг қиёфаси Ўсарга ўхшашлигини ил-лаб, ота «их»лаб юборди. Чақирмоқчи бўлди. Кейин кўрдикки, Ўсар жар тубида махлуқлар билан бемалол қаймоқлашиб юрибди.

Эрназар полвон уйқудан уйғонгандай бир сапчиб тушди. Туман қайта қоплай бошлаган кўзларига каф-тини босиб, Ўсарнинг ўша мурғак қиёфасини тасавву-рида қайта жонлантирмоқ истади. Аммо кўз олдида тагин ўглининг ғазабнок турқи пайдо бўлди. У-тишла-рини ғирчиллатиб, қўрқинчли суръатда ўкрайиб ту-рарди. Гўдаклигида бўйнидан қучган, мўйловидан торт-килаб ўйнаган бармоқлари мушт бўлиб тугилган, ота-ни урмоқдан ўзини зўр-базўр тийиб турарди.

Ота ёвузлашган бу башарани қувмоқ бўлиб, боши-ни илкис чайқади. Теваракка аста кўз солди. Қишло-ғи-ю, одамларни кўрди. Қуёш ўша-ўша мўл-қўл нур сочар, оппоқ бир булут кунботишдаги қоя бағрига соя ташлаб, оҳиста сузиб борар, неваралари аллақачон эшакқўпкарини тугаллаб, ҳовли саҳнида чопкилашиб юришар, аёллар негадир ўрмак тепасида ғуж бўлиб туришар, кампири эса, бир қўлида урчук, иккинчи қўли билан белини тутганича улар бошида тик қотган, чамаси келинларига ниманидир уқтирмоқда эди. Ана, Ўсарнинг қайлиғи ўрнидан дик сакраб, наридан калава олиб келди-да, яна хотинлар тўпига қоришиб кетди. Эрназар полвон аёллар орасидан уни қидириб ўтирма-ди. Шунингдек, унинг олдида ўзини гуноҳкор ҳам ҳис этмади. Худди синовдан ўтаолмаган итларини совуқ-қонлик билан отиб ташлагандек, юрагида ачиниш туй-магандай, ўглининг фожиасига нисбатан қалбида туй-қусдан муздек совуқлик уйғонганини сезди. Бу совуқ-лик аста-секин бутун вужуди бўйлаб тараларкан, охир-оқибат, муштдеккина кампиригагина ичи ачиётганини англаб етди. Шўрлик аёли бу мусибатни кўтара олар-микан?

У отини етаклаб, ўта қайғули ҳолатда кишлокка эна бошлади.